

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Ženy v českých zemích v období 1. světové války: Případové studie

Women in the Czech Lands during the First World War: Case studies

Odeta Kupková

Vedoucí práce: PhDr. Hana Havlůjová, Ph.D.

Studijní program: Specializace v pedagogice

Studijní obor: Dějepis se zaměřením na vzdělávání — Základy společenských věd
se zaměřením na vzdělávání

Odevzdáním této bakalářské práce na téma *Ženy v českých zemích v období 1. světové války: Případové studie* potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. dubna 2021

.....

Podpis

Poděkování: Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí mé bakalářské práce PhDr. Haně Havlůjové, Ph.D. Především oceňuji, že jsem se na paní doktorku mohla kdykoliv obrátit, přičemž mi byly vždy odezvou podnětné rady a cenné připomínky. Můj dík dále patří PhDr. Josefu Tomešovi, Ph.D., který mi zaslal válečné vzpomínky Marie Strettiové. Za dílčí tip týkající se primárních pramenů vděčím také PhDr. Janě Cermanové, Ph.D. Rovněž děkuji za vstřícný přístup pracovníkům archivů, v nichž jsem pracovala. V neposlední řadě náleží poděkování i mým rodičům a sestře Marcele, kteří mi byli po celou dobu psaní práce velkou oporou.

ABSTRAKT

Jedním z opomíjených důsledků první světové války, konfliktu, který měl v mnohém obrovský transformační dopad, je i vliv na společenský život žen. Už v souvislosti s průběhem konflagrace se hovoří o genderové revoluci, kdy se ženy za změněných okolností musely ujmout rolí, které byly tradičně přisuzovány mužům. Bakalářská práce se zaměří na válečné příběhy vybraných žen, u kterých bude sledovat jejich přístup k novým výzvám a vnímání vlastní úlohy ve válečném konfliktu. V případě Charlotty Masarykové se bude věnovat i reflexi jejího válečného příběhu z hlediska hodnot, na nichž měl být založen nový československý stát. Práce využije zejména dvojí typ pramenů; totiž ty, které byly sepsány přímo v době války a pak ty, které vznikly s časovým odstupem.

KLÍČOVÁ SLOVA

válka, gender, ženy, české země

ABSTRACT

One of the neglected consequences of the First World War, a conflict that has had a huge transformational impact in many ways, also affects women's social lives. Already in connection with the process of conflagration, there is a theory of a gender revolution where women, under changed circumstances, have to take on the roles traditionally attributed to men. The bachelor thesis focuses on the war stories of selected Czech women and it follows their approach to new challenges and the perception of their own role in the war conflict. In the case of Charlotta Masaryková it also deals with the post-war reflection of the story that expressed the values of the new born Czechoslovak state. The thesis uses mainly two types of sources; namely those that were written directly at the time of the conflict, and then those that were written from a time distance.

KEYWORDS

war, gender, women, Czech Lands

Obsah

Úvod	7
1 Život žen v 19. století a na začátku první světové války	19
1.1 Začátek války a základní genderové role v době konfliktu	25
2 Ženy a domácnost za války	31
2.1 Aprovizace a cesty na venkov	32
2.2 Domácnosti a rekvizice	34
2.3 Nárůst zločinnosti žen	36
2.4 Ženy jako válečné kuchařky	37
2.5 Nejhorší válečná léta	41
2.6 Mateřství a válka	44
2.7 Sex a válka	50
2.7.1 Mravní disciplinování žen	51
2.8 Emoce žen za války	53
2.9 Politická situace	57
3 Ženy pracující	68
3.1 Mára Mouchová – dělnice v muniční továrně	69
3.2 Textilní dělnice Karla Pfeiferová a počátek odborové práce žen	75
3.2.1 Exkurz: hladové demonstrace a dělnické stávky obecně	78
3.2.2 Dělnice a odbory	80
3.3 Dobrovolné válečné ošetřovatelky	83
3.3.1 Dobrovolné ošetřovatelky v blízkosti bojové fronty	93
3.4 Krize mužské identity a hroucení genderového řádu?	94
3.4.1 Názory na vysokou zaměstnanost žen	96
4 Charlotta Garrigue Masaryková	101
4.1 Počátky perzekuce	102
4.2 První domovní prohlídka a počátek výslechů	104

4.2.1 Oběť rakouské zlovůle.....	106
4.2.2 Vlastní způsob boje.....	107
4.2.2.1 Pravdomluvnost spjatá s vlastenectvím	109
4.3 Charlotta Masaryková osamocena.....	112
4.3.1 Dopisy dceři.....	117
4.3.1.1 Feministka Charlotta Masaryková a vliv na české ženské hnutí	123
4.4 Poslední tři válečná léta.....	128
4.5 Nový začátek	131
4.6 Mučednice a hrdinka	133
5 Feministická pacifistka Pavla Moudrá	135
5.1 Pavla Moudrá a počátek války.....	140
5.2 Pojetí dějin u Pavly Moudré	142
5.2.1 Teosofie u Pavly Moudré.....	144
5.3 Duchovní a náboženská obroda žen	146
5.4 Příprava žen na nadvládu ženského principu.....	150
5.4.1 Ukončení boje pohlaví.....	153
5.5 Nový feministický pacifismus v Evropě	155
5.5.1 Nový feministický pacifismus a Pavla Moudrá.....	156
5.5.1.1 Militarismus a ponížení žen.....	156
5.5.1.2 Militarismus a mateřství	157
5.5.1.3 Ženské volební právo.....	158
5.6 Pavla Moudrá a eugenika	162
5.7 Politický rozměr myšlenek Pavly Moudré	165
5.8 Poválečná činnost Pavly Moudré	170
Závěr.....	172
Seznam použitých informačních zdrojů	185
Seznam příloh.....	196

Úvod

První světová válka má, jako vůbec první globální konflikt, nesmírný význam pro pochopení rázu a dynamiky doby, která následovala. Výlučnost konfliktu netkví jen v rozsahu, ať už přímo či nepřímo, zasaženého území, ohromných ztrátách na životech, milionech zmrzačených a důsledcích geopolitických změn, ale především je, což je rovněž hlavním novem této války, spjata s jeho totálním charakterem. Nebývalá intervence války do všech oblastí existence jednotlivce i společnosti jí z vícera hledisek předurčila obrovský transformační dopad. I skutečnost, že se závěr konfliktu obvykle ztotožňuje s koncem „dlouhého“ 19. století, avizuje, že tato válka obecně tvoří jakýsi zřetelný mezník mezi tím, co bylo „předtím“ a tím, co přinesla jasně odlišná poválečná éra. Vedle mnoha implikací konfliktu patří k nejpozoruhodnějším vliv na život žen. Hlavně v souvislosti s nimi se o této válce hovoří jako o největší genderové revoluci.¹ Tehdy totiž byly ženy poprvé v masivním měřítku vystaveny destruktivním průvodním jevům, teď již průmyslového, válčení. Válka pro ně již nebyla něčím, co se odehrávalo někde jinde, ale po čtyři roky byla v jejich životech neustále přítomna. Historikové zabývající se dějinami žen se i přesto, že na tuto problematiku pohlízejí velmi ambivalentně, shodují, že pokud nějaká událost v dějinách nesla zjevný širokospektrální účinek na bytí žen ve společnosti, pak jí byla právě tzv. Velká válka.²

Má bakalářská práce se bude zabývat ženami v zázemí českých zemí v období první světové války. Na uvedenou problematiku a prameny, ze kterých hodlám vycházet, budu nahlížet metodou genderové analýzy. Pojem *gender*, prve označující anglický gramatický rod, se stal během 90. let běžnou součástí odborného jazyka. Díky invenci historičky Joan W. Scottové (1941), jež v roce 1985 nově poukázala na jeho příhodné využití coby analytické kategorie, která prostupuje celou společnost, se začal používat i v historiografii.³

---

¹ ŠEDIVÝ, I. *První světová válka byla velkou genderovou revolucí*. Česká televize, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1024074-prvni-svetova-valka-byla-velkou-genderovou-revoluci> [cit. 2021-03-19].

² Pojem „Velká válka“ se v české historiografii běžně neužívá. Hojně s ním však pracuje například historik Ivan Šedivý. ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001, s. 5, 11, 14.

³ Jedním z prvních textů, kde se gender objevuje v historickém kontextu, byl referát historičky Natalie Zemon Davisové (1928) na konferenci v Berkshire v roce 1974. TINKOVÁ, D. „Žena“ – prázdná kategorie, s. 24; RATAJOVÁ, J. Gender history jako alternativní koncept dějin. In: PTÁČKOVÁ, K., LENDEROVÁ,

Gender (rod)⁴ můžeme ve zkratce chápat jako sociální pravidla, „závazné“ formy maskulinity a feminity; jinými slovy toho, jak se v dané společnosti má chovat „správný“ muž a „správná“ žena. Každému pohlaví jsou v rámci jeho genderové role přisouzeny určité psané i nepsané „předpisy“ vytvářející oddělenou symboliku, která se potom projevuje v tlaku na pohlavně diferencované formy odívání, dovedností, zájmů, mentálních schopností, vykonávání určitých činností a podobně. Genderová binární diferencovanost je udržována a reprodukována vědeckými, právními i náboženskými doktrínami; stejně tak je pevně zakotvena v politickém, ekonomickém a vzdělávacím systému, rodině a dalších. Tato rozdílnost je přitom vnímána jako danost a tím gender podle Joan Scottové zakládá distribuci moci.⁵ Kategorie gender tedy neoznačuje biologické, nýbrž sociální aspekty pohlaví, respektive rozdíl dvou pohlaví jako by pouze opodstatňoval difference nacházející se v základech společenských vztahů.

Genderové charakteristiky jsou však proměnlivé v závislosti na kulturním, politickém a, hlavně, historickém kontextu. Právě z tohoto důvodu byl *gender* shledán jako vhodná kategorie pro historický výzkum.⁶ Teprve obohacením studia první světové války, potažmo válek obecně, o koncept genderu se konflikt ve své úplnosti odkrývá jako transformační historická událost s dopady v rámci celé společnosti, hlavně pak vlivem na život žen.⁷

Ačkoli během posledních desetiletí byly v českých zemích napsány publikace, jež na společenské postavení žen v průběhu historie „hledí“ skrze kategorii gender, převažují knihy, které takto rozebírají jejich postavení v 19. století; když se v nich přitom objeví zmínka o situaci žen za první světové války, tak je velmi stručná a spíše ilustrační.⁸

M., STRÁNÍKOVÁ, J., ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 37.

⁴ Gender je podle klasické definice Scottové „konstitutivním elementem sociálních vztahů, založeným na vnímaných rozdílech mezi pohlavími, a zároveň primárním způsobem vyjádření mocenských vztahů.“ Cit. In: KUČERA, R. Muži ve válce, válka v mužích: maskulinity a světové války 20. století v současné kulturní historiografii. In: *Soudobé dějiny*. Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR, 18(4), Praha, 2011, s. 549.

⁵ TINKOVÁ, D. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: LENDEROVÁ, M., STRÁNÍKOVÁ, J., PTÁČKOVÁ, K., ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 27–28.

⁶ *Tamtéž*, s. 24.

⁷ HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 1.

⁸ Místy např. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.

Poznámky k genderu a ženám jsou též součástí obsáhlých syntetických prací, které buď podrobně rozebírají první světovou válku,⁹ nebo dějiny žen a feminismu v českých zemích.¹⁰ Českých autorů, kteří se věnují přímo první světové válce a genderovým dějinám je velmi málo; důležité je zmínit především historika Rudolfa Kučeru (1980), který zkoumá gender ve vztahu k dělnické třídě a zabývá se taktéž dějinami maskulinity.¹¹ Vedle početné anglicky psané literatury o genderové historii a ženách za první světové války, toto téma v české historiografii v drtivé většině zůstává stále „nezoraným“ polem. V kontextu jihovýchodní, východní i střední Evropy to ovšem není nic výjimečného.¹²

Pro zmíněné regiony je totiž podle rakouské odbornice Christy Hämmerle (1957) příznačné, že se zde historici světových válek dosud většinou soustřeďovali na diplomaticko-vojenské otázky a válku, dle tradičního vnímání, chápali jen jako mužskou záležitost. Do značné míry tím konstruovali kolektivní paměť obou světových válek, ve které jsou muži neoddělitelně spjati s válečným hrdinstvím a sebeobětováním. Pro země bývalého východního bloku navíc exkluzivně platí, že ve veřejné paměti byl tento náhled do roku 1989 petrifikován oficiálním důrazem na připomínání druhé světové války, kdy byly, bez ohledu na četné vojákyně, vyzdvihovány pouze mužská síla a hrdinství Rudé armády.¹³

Oficiální historie první světové války ve zmíněných oblastech tedy podle americké badatelky Nancy Wingfield (1965) stále ignoruje genderové perspektivy i přesto, že ženy po sobě zanechaly mnoho ego-dokumentů a živých vzpomínek týkajících se tohoto údobí. Do kolektivních válečných příběhů proto nezařazuje ženskou zkušenost. Dokonce se zdá, že historici, kteří rekonstruovali zkušenosti civilistů, upřednostňovali mužské autobiografické spisy.¹⁴ Když už se však tito vědci přeci jen uchýlili ke zkoumání

---

⁹ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

¹⁰ Např. LENDEROVÁ, M., ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009; BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011.

¹¹ KUČERA, R. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013; *Válečné každodennosti a genderu ve vztahu k ženám se věnuje zejména na stranách 93–111.*

¹² HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*, s. 1–2; WINGFIELD, N., BUCUR, M., ed. *Gender and war in twentieth-century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 2.

¹³ WINGFIELD, N., BUCUR, M., ed. *Gender and war*, s. 3–4, 10.

¹⁴ *Tamtéž*, s. 11.

válečného působení žen v obecném měřítku, měli tendenci jej interpretovat jako něco stojícího stranou institucionalizovaného proudu historie. Na základě toho byl pak činěn falešný závěr, že ženské válečné zkušenosti jsou nehrdinské a méně hodné veřejné pozornosti.¹⁵

Naproti tomu má studium zmiňovaného tématu v západním světě již poměrně dlouhou tradici. Rané stádium zájmu spadá do 60. a především 70. let 20. století, kdy zejména britští historikové poukazovali na nové role, ke kterým byly ženy během konfliktu povolány. Za tímto účelem se zaměřili na oblasti, kde se přítomnost žen za první války stala, jak v zázemí, tak ve směru k frontovým liniím, nejzřejmější.¹⁶ Zájem o dané téma můžeme chápat i tak, že v těchto letech se v historiografii západní Evropy a Spojených států etablovaly *dějiny žen* (Women's history). V rámci nich se usilovalo o zviditelnění žen v dějinách, vystižení jejich autentické zkušenosti a nalezení možných podob jejich nezávislého jednání na pozadí hegemonické patriarchální moci.¹⁷

Ženy – z hlediska *dějin žen* – za první světové války poskytly národu své služby, za což byly v několika zemích odměněny volebním právem. Z toho pak vyplynul závěr, že na první světovou válku lze v celoevropském kontextu nahlížet jako na významný předěl ve vztazích mezi pohlavími. Vzhledem ke zkušenostem hospodářské a sociální nezávislosti, kterou řada žen za války zažila, též jako na impuls pro ženskou emancipaci od jejich tradičních rolí.¹⁸ *Dějiny žen* však celkově byly chápány jako doména historiček, které se omezovaly jen na problematiku žen, dětí a rodiny. Tento směr byl zároveň kritizován především pro víceméně deskriptivní charakter a holé hromadění faktů. To vše jej vytěsňovalo na okraj dominantního historiografického proudu. Vypovídací hodnota

---

¹⁵ *Tamtéž*, s. 11–12.

¹⁶ THÉBAUD, F. The Great War and the Triumph of Sexual Division. In: THÉBAUD, F. *A History of Women in the West, Volume V: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Cambridge and London: Belknap Press, 1994, s. 21–22.

¹⁷ TINKOVÁ, D. „Žena“ – prázdná kategorie? Od (wo)men's history k gender history v západoevropské historiografii posledních desetiletí 20. století. In: LENDEROVÁ, M., STRÁNÍKOVÁ, J., PTÁČKOVÁ, K., ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006, s. 19–20.

¹⁸ THÉBAUD, F. *The Great War and the Triumph of Sexual Division*, s. 23.

Women's history však byla významně rozšířena právě zavedením analytického konceptu gender.¹⁹

Vedle tohoto dodnes vlivného entuziastického vidění první světové války jako genderové revoluce přinesla historiografie na sklonku 70. let a posléze v 80. letech méně optimistickou perspektivu. Nepatrné, ale přesto vnímatelné změny v postavení žen za války, odehrávající se na pozadí stále převažujících dichotomických a hierarchicky postavených konceptů feminity a maskulinity, mohly současnicím připadat velmi důležité. V dlouhodobém horizontu však nevedly k zásadním změnám hegemonického genderového řádu ve vztahu k jednotlivým pohlavím, a to ani v politice všedního dne, ani ve veřejném životě. V tomto ohledu je dodnes velmi vlivnou teorií, mnohdy uznávanou jako základní premisa, teorie *dvojitě šroubovice* (double helix), jejímiž autory jsou manželé Margaret (1941) a Patrice (1938) Higonnetovi. Ti dospěli k závěru, že vojácká maskulinita byla celkově oceněna mnohem více než částečně rozšířené ženské role. Taktéž změny na trhu práce byly pro ženy pouze přechodné. Tento závěr pak Higonnetovi demonstrovali na představě propletených vláken dvojitě šroubovice. Chtěli tak vyjádřit, že na spirále je ženské vlákno nejen v protikladu, ale zároveň i vždy v inferiorní pozici vůči vláknu mužskému. I když tvar šroubovice mohl mít, jakožto symbol pro tuto hierarchii, omezenou hodnotu, sloužil jako dobrá metafora pro paradox „pokroku a ústupu“, který charakterizoval ženský statut během války. Touto vizí je tedy vyjadřováno, že ačkoliv se role žen a mužů od kultury ke kultuře velmi liší, jejich vztah zůstává v jistém smyslu konstantou, respektive že ženy byly v rámci odvěkých představ o jejich rolích v kontextu genderového systému vždy podřízeny.²⁰

Pesimistický přístup, možná trochu radikálnější, obhajovala i francouzská historička Françoise Thébaudová (1952). Ve své vlivné teorii, kterou nazvala *triumf sexuálního rozdílu* (the triumph of sexual division), tvrdila, že válka přinesla zvýšenou separaci mezi muži a ženami tím, že genderové hierarchie nejen zachovala; poválečný diskurz vzhledem k ženám navíc ještě více zdůraznil tradiční schéma jejich předválečného života (manželství, mateřství a další). Ženy tedy zůstaly ve všech oblastech ještě zřetelněji

---

¹⁹ V tomto duchu je napsána třeba kniha: MARWICK, A. *Women at war, 1914–1918*. London: Fontana Paperbacks in association with the Imperial War Museum, 1977; TINKOVÁ, D. „Žena“ – prázdná kategorie, s. 24.

²⁰ HIGONNET, M., HIGONNET, P. The Double Helix. In: HIGONNET, M., MICHEL, S., WEITZ, M., ed. *Behind the lines: gender and the two world wars*. New Haven London: Yale University Press, 1987, s. 31–48.

podřízeny mužům. Jako kompenzace jim byla poskytnuta omezená a neúčinná práva.²¹ K tomuto přístupu bývají řazeni i feminističtí historikové, kteří zmíněný optimistický přístup 60. a 70. let kritizovali za to, že vyzdvihování výhradního pozitivního přínosu války na udělení volebního práva ženám vyplývá ze znehodnocení jejich předválečného boje za volební právo. Je třeba říci, že všechny zmiňované přístupy jsou v historiografii dodnes aktuální.²²

Téma bakalářské práce jsem si zvolila z důvodu, že zpracování této látky s využitím genderové analýzy pramenného materiálu je v české historiografii zatím nedostatečné. Vzhledem k této skutečnosti má být předkládaná bakalářská práce drobným českým příspěvkem k tématu, které je na Západě etablované. S ohledem na tento záměr byl i obsah jednotlivých kapitol inspirován okruhy témat, které se v západní historiografii v souvislosti s genderem a ženami v zázemí za Velké války nejčastěji objevují.²³

V případě všech výše řečených zahraničních historiografických konceptů se i přes jejich rozdílnost tvrdí, že společenské postavení žen v době první světové války obecně prošlo změnami. Vycházím tedy z předpokladu, že se tento fakt týkal i žen žijících v českých zemích. Práce si proto klade za cíl zjistit, jakými způsoby se během konfliktu tyto změny projevovaly v případě žen z této oblasti. Na základě česky psaných pramenů se pokusím odpovědět také na to, jestli válka měla u českých žen vliv na určitý posun ve vnímání sebe sama, jaký byl jejich přístup ke vnímání vlastní úlohy ve válečném konfliktu nebo zdali byl během konflagrace vytvořen nějaký nový ideál ženství. Jsem si zároveň vědoma toho, že toto obtížné téma, o které se dlouhodobě zajímám, nemohu zpracovat v jeho komplexnosti.

Práce tedy bude vystavěna převážně na pramenech (například hodlám pracovat s různými ego-dokumenty a dobovými novinovými články). Využívané prameny budou přitom dvojí povahy. Prvním typem budou ty, které vznikly či byly sepsány přímo v době války (třeba velká část materiálů vztahujících se k Pavle Moudré, vzpomínky ošetřovatelek

---

²¹ THÉBAUD, F. *The Great War and the Triumph of Sexual Division*, s. 21–75.

²² SCOTT, J. W. *Rewriting History*. In: HIGONNET, M., MICHEL, S., WEITZ, M., ed. *Behind the lines: gender and the two world wars*. New Haven London: Yale University Press, 1987, s. 24.

²³ Konkrétně se jedná o texty, které byly vydány v souvislosti se stým výročím začátku světového konfliktu v roce 2014. Z některých zde budu čerpat, např: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014; DANIEL, U. *Frauen*. In: HIRSCHFELD, G., KRUMEICH, G., RENZ, I., ed. *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh, 2008, s. 116–134.

a novinové články). Většinou však budu pracovat s druhým typem primárních zdrojů – totiž s prameny vzniklými s časovým odstupem (viz třeba vzpomínky Kláry Hofbauerové, Marie Strettiové, Máři Mouchové, Karly Pfeiferové a materiály týkající se Charlotty Masarykové). Z tohoto důvodu při koncipování závěru zohledním i skutečnost, že narace těchto pramenů, zvláště memoárů, v sobě nese vyznění, jež je závislé na dobovém kontextu vydání textu.²⁴ Abych zachovala autenticitu primárních pramenů, rozhodla jsem se, že při doslovných citacích z nich budu respektovat tehdejší vyjadřování i pravopis, které se od dnešních jazykových zvyklostí mnohdy velmi odlišují.

Předkládaná bakalářská práce se bude skládat z pěti kapitol. První kapitola bude pojata obecně. Mým záběrem zde přitom bude nejen období 19. století v českých zemích, ale rovněž začátek války. Právě v těchto dvou časových úsecích lze poukázat na náznak pozvolného rozchodu s některými formami ženskosti konstruovanými v předcházejících letech. Na začátku konfliktu se zároveň projevovala tendence vojenských úřadů představit nové genderové úlohy, které měly platit po dobu výjimečné situace válečného stavu; tyto role až na výjimky vycházely z tradičně pojatých úloh žen a mužů.

Ve druhé kapitole s názvem *Ženy a domácnost za války* bude hlavním pramenem memoárová kniha Kláry Hofbauerové roz. Heyrovské (1882–1957). Pisatelka zde vylíčila většinu svého života, přičemž na mnoha stránkách vzpomínala také zkoumané období.²⁵ Autorka se zde až na výjimky vyjádřila ke všemu, co mohlo na pozadí každodennosti válečného zázemí ženy potkat; vše přitom prokládala vlastními názory. Z hlediska tematické šíře se její vzpomínky velice podobají pamětem Marie Strettiové roz. Musilové (1876–1953), které se zaměřují pouze na období války.²⁶ Tento ego-dokument se však válečným skutečnostem paradoxně věnuje celkem okrajově; přesto jsou tyto stručné útržky

---

²⁴ VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1984, s. 91.

²⁵ Klára Hofbauerová-Heyrovská (1882–1957) byla umělecky vzdělanou ženou. Úspěšně absolvovala pražskou Vyšší dívčí školu a navštěvovala i dívčí oddělení Umělecko-průmyslové školy. Jedním ze sourozenců této kreslířky a malířky byl laureát Nobelovy ceny Jaroslav Heyrovský (1890–1967). Provádala se za významného secesního malíře a grafika Arnošta Hofbauera (1869–1944), se kterým měla tři děti – Milenu (1907–1942), Iva (1912–1982) a Věru (1916–březen 1918). HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1947.

²⁶ Marie Strettiová-Musilová (1876–1953), absolventka Vyšší dívčí školy v Praze, byla z matčiny strany pravnučkou Josefa Jungmanna (1773–1847). STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili první světovou válku*. Psáno v letech 1944 a 1946, strojopisný rukopis.

kvalitní, a proto z těchto vzpomínek hodlám také čerpat.²⁷ V kapitole se pak budu věnovat těm záležitostem zmiňovaným ve jmenovaných pramenech, které mohou osvětlit otázku postavení žen za války a jeho změn; to znamená problematice nových výzev, zajištění chodu domácnosti, stravování a vaření za ztížených podmínek, ale i tématům mateřství a vlastenectví. Tato kapitola byla zařazena proto, že život svázaný s prací v domácnosti a povinnostmi z něho vyplývajících, se v této době týkal drtivé většiny žen. Přibližný obraz každodenního života žen za války obecně a proměny jejich úloh by tedy měla ilustrovat právě tato část práce.

Třetí kapitola pojmenovaná *Ženy pracující* poukáže na některé profese, ve kterých byly ženy za války nejvíce „vidět“ – dělnice a dobrovolné ošetřovatelky působící ve vojenských nemocničních zařízeních. V rámci válečné mašinérie musely být ženy zaměstnávány v netradičních profesích. Pro tento případ jsem našla pouze vzpomínkový záznam Máři Mouchové, blíže neznámé válečné muniční dělnice. Její text byl jedním z článků zahrnutých do prvního poválečného dílu *Mírové čítanky*, která obsahovala příspěvky upozorňující na všeobecné zlo válek a jež byla redigována pacifistkou Pavlou Moudrou.²⁸ Tato kratší reminiscence je cenná tím, že autorka dává nahlédnout nejen do chodu muniční továrny, ale také zde vyjadřuje vlastní vnímání své válečné pracovní pozice.

Dále jsem do kapitoly zařadila vzpomínky dělnice, později významné komunistické funkcionářky, Karly Pfeiferové (1886–1969).²⁹ Bylo totiž vhodné zmínit i pramen, který poskytuje vhled do vnímání zkušené dělnické zaměstnankyně, jež už od svého raného mládí pracovala v textilnictví, které, i v době války, patřilo k nejvíce feminizovaným dělnickým oborům. Budu sledovat, jestli lze i v případě této ženy, potažmo ostatních pracovnic, postihnout změny v jejím postavení.

---

²⁷ Autorka se zde totiž povětšinou obrací k minulým rodinným příběhům a návštěvám, které s válkou nesouvisí. Tyto části vzpomínek jsou pojaty navíc tak, že do nich může proniknout pouze člověk zasvěcený do rodinných poměrů rodiny Stretti. Je to způsobeno tím, že autorka své vzpomínky psala pro své vnučky.

²⁸ MOUCHOVÁ, M. Utrpení žen za války. In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 181–184.

²⁹ Karla Pfeiferová (1886–1969) pocházela z dělnické rodiny. Od svých 14 let pak pracovala v tanvaldské *Mauthnerově textilní továrně*. Na konci války ji oslovila levicová ideologie. V roce 1921 se podílela na založení československé komunistické strany a později se stala její významnou funkcionářku. PFEIFEROVÁ, K. *Paměti: stará textilačka vypravuje*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.

Prvním pramenem týkajícím se dobrovolných válečných ošetřovatelek je přednáška české herečky a spisovatelky Marie Laudové-Hořicové (1869–1931). Její svědectví o této formě válečné práce bylo na začátku války ve třech dílech otisknuto na stránkách časopisu *Ženský svět* a bylo adresováno všem případným zájemkyním o toto dobrovolnictví.³⁰ Dalším zdrojem bude deník Alice Masarykové (1879–1966),³¹ ego-dokument, který naopak ukazuje kompletní zkušenost s působením ve vojenském nemocničním zařízení. V případě těchto žen mě bude zajímat, jak se vyrovnávaly se svou pracovní zkušeností a její psychickou náročností a jak hodnotily své dobrovolnické angažmá.

Tato část práce má upozornit na to, že podstatná část válečné zkušenosti některých žen nebyla vymezena jen prostorem domácnosti a povinnostmi s ní svázanými, nýbrž byla tvořena rovněž vzpomínkami na vlastní pracovní činnost v této době.

Čtvrtá a pátá kapitola už budou zaměřeny konkrétně. V centru pozornosti předposlední části práce bude stát válečný příběh Charlotty Masarykové (1850–1923).³² Sama však žádné vzpomínky na toto období nezanechala. Je ale k dispozici značné množství spisů, jež začaly vycházet až po její smrti a které vykreslují i hodnotí tento úsek života Charlotty Masarykové. Autory těchto poválečných knih byli převážně českoslovenští vlastenci podporující politiku prezidenta Tomáše G. Masaryka; patřili mezi

---

³⁰ Marie Laudová-Hořicová (1869–1931) byla ve své době známou českou herečkou, která od roku 1890 vystupovala na prknech Národního divadla (1890–1915). Věnovala se rovněž osvětě v oblasti společenské výchovy a novinářské i spisovatelské činnosti. Později vyučovala i na Státní konzervatoři hudby v Praze. LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (1. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(11), 1914, s. 239–241; LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (2. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(12), 1914, s. 260–262; LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (3. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(13), 1914, s. 277–280; Heslo „Marie Laudová“ in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Marie_Laudov%C3%A1 [cit. 2021-03-19].

³¹ Alice Masaryková (1879–1966) byla dcerou Charlotty a Tomáše Masarykových. Studovala medicínu historii, sociologii a filosofii na univerzitách v Praze, Lipsku a Berlíně. Věnovala se spolkové, feministické a pedagogické činnosti. Již před první světovou válkou stála u kolébky české sociologie (roku 1911 založila sociologickou sekci Svazu československého studentstva). Za první republiky se stala předsedkyní Československého červeného kříže (1919–1939). Po smrti své matky (1923) vystupovala po boku prezidenta Tomáše G. Masaryka v roli první dámy. KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*. Pardubice: AB-Zet Pardubicka, 2001, s. 3.

³² Charlotta Masaryková (1850–1923) byla původem Američanka z newyorského Brooklyn. V letech 1874–1876 studovala hru na klavír a teorii hudby na konzervatoři v Lipsku. V roce 1878 se provdala za Tomáše Masaryka (1850–1937). Manželé se roku 1882 přestěhovali do Prahy. Zde se Charlotta Masaryková začala čile zúčastňovat veřejného života. Po vzniku Československa se kvůli špatnému zdravotnímu stavu stáhla do ústraní. Zemřela v roce 1923. SKILLING, H. G. *Matka a dcera: Charlotta a Alice Masarykovy*. Praha: Gender Studies, 2001, s. 8–25.

ně přátelé Masarykovy rodiny,³³ feministky,³⁴ hudební publicisté,³⁵ legionáři³⁶ a levicoví intelektuálové.³⁷ Tyto knihy byly vydávány nejen u příležitosti výročí skonu choti prezidenta v roce 1923,³⁸ ale i v letech, kdy bylo pocíťováno ohrožení mladé republiky a demokracie.³⁹ Výrazně podobné těmto knihám jsou i spisy formulované přímo prezidentem či Alicí Masarykovou.⁴⁰ Abych postupovala logicky, budu vždy zmiňovat fakta týkající se života Charlotty Masarykové a konfrontovat je s tím, co k nim píší ony vybrané knihy, případně další prameny.⁴¹ Zařadila jsem rovněž knihu *Listy matky* z roku 1933⁴² zahrnující výběr válečné korespondence Charlotty Masarykové, kterou adresovala své dceři Alici Masarykové. Tento pramen srovnám s aktuálním úplným vydáním těchto dopisů, přičemž budu zkoumat možné důvody, které hrály roli při selekci lístků v prvním vydání.⁴³

---

³³ Třeba spisovatel Josef Laichter (1864–1949); novinářka, filmová recenzentka a divadelní kritička Irma Jarmila Fischerová (1886–1945); manželka druhého ministra spravedlnosti Československa Milada Erbenová-Veselá.

³⁴ Členka Ženské národní rady, klavíristka a učitelka hudby Milena Nováková (1888–1970); autorky vzpomínkové knihy *Paní Ch. G. Masarykové* (například aktivistka brněnské Vesny, novinářka a folkloristka Pavla Homolková-Kříčková (1889–1972).

³⁵ Například hudební publicista Přemysl Pražák (1908–1966); sem lze zařadit i zmiňovanou Milenu Novákovou.

³⁶ Spisovatel, pedagog a bývalý legionář Antonín Zhoř (1896–1965), jež psal pod pseudonymem Pavel Čermák.

³⁷ Dělnický spisovatel, novinář a redaktor Vojtěch Lev (1882–1974).

³⁸ LEV, V. *Památce Ch. G. Masarykové*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1923; VESELÁ, M. *Charley G. Masaryková*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926.

³⁹ KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masarykové*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933; ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem: k 10. výročí úmrtí paní Charley G. Masarykové*. Brno: Epos, 1933. FISCHEROVÁ, I. J. *Charley Garrigue-Masaryková*. Praha: Společnost Československého Červeného kříže, 1935; LAICHTER, J. T. *G. Masaryk doma i na veřejnosti: vzpomínky na presidenta Osvoboditele, jeho choť a jejich rodinné prostředí*. Praha: Jan Laichter, 1938; NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka Charlotta Garrigue Masaryková: k 25. výročí jejího skonu*. Praha: Cíl, 1948; PRAŽÁK, P. *Charlotta Masaryková*. Praha: Orbis, 1948.

⁴⁰ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. M.* [online]. [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://volneknihy.xf.cz/Karel_Capek--Hovory_s_T_G_Masarykem.pdf; MASARYKOVÁ, A. *Vzpomínám*. Praha: Vladimír Žikeš, 1948.

⁴¹ Třeba vzpomínky blízké spolupracovnice Alice Masarykové, učitelky a prvorepublikové spolkové činovnice Marie Schäferové AHMP, Fond Marie Schäferová, inv. č. 5, kart. 1, *Kronika díl III.: My nikde nebyli (1914–1918)*.

⁴² MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*. Praha, 1933.

⁴³ SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001.

Zmiňované prameny celkově podávají idealistický obraz Charlotty Masarykové. Kapitola byla zahrnuta, aby ukázala, jaké chování bylo očekáváno od žen „posilněných“ válečnou zkušeností. K této ilustraci je dle mě nejvhodnější právě příklad Charlotty Masarykové.

V centru pozornosti poslední kapitoly bude válečná situace pacifistické feministky, teosofky a spisovatelky Pavly Moudré (1861–1940).⁴⁴ Podstatná část činnosti této ženy se od konce 19. století zaměřovala na pacifismus. I když boj za mír s počátkem války utichl, Pavla Moudrá pro ideu pacifismu nadále pracovala. Hlavními prameny v této kapitole budou některé její dobové články uveřejněné v ženských časopisech⁴⁵ či sbornících.⁴⁶ Činnost této feministky za války, která se od roku 1917 neomezovala jen na psaní článků, byla samozřejmě spjata nejen s politickými událostmi, ale zejména s jejím osobním životem; pro jeho vykreslení jsem čerpala hlavně z archiválií uložených ve Státním okresním archivu v Benešově, kde je uchovávána její pozůstalost.⁴⁷ Kapitola má ukázat jeden z feministických pohledů na genderové role obou pohlaví, který byl zformován ve válečné době. Pavlu Moudrou jsem vybrala proto, že se po válce stala velmi známou a ctěnou pacifistkou a spisovatelkou. Protože její knihy byly velmi oblíbené, měly její myšlenky jistě velký vliv.⁴⁸

Za účelem zachování vypovídací hodnoty jednotlivých kapitol, zvláště druhé a třetí, bylo v textu práce nutné zohlednit i některé obecnější otázky týkající se zkoumané problematiky. V druhé kapitole se to týká třeba podkapitol *Domácnosti a rekvizice*, *Nárůst zločinnosti žen*, *Sex a válka* a *Emoce žen za války*. Ve třetí části práce je to zejména případ podkapitoly *Exkurz: hladové demonstrace a dělnické stávky obecně*; tato je navíc spjata i

---

⁴⁴ Pavla Moudrá (1861–1940) byla především spisovatelkou, překladatelkou, pracovnící různých spolků a feministkou. Jejím zájmem přitom byly především pacifismus, spiritualismus, vegetariánství, vivisekce a abstinence. Absolvovala Vyšší dívčí školu v Praze. Počátky její novinářské a literární činnosti jsou spjaty s časopisem *Ratibor*; s Věnceslavou Lužickou pak založila ženský časopis *Lada*. Od 90. let 19. století se začala výrazněji angažovat v ženském a pacifistickém hnutí, kterému se víceméně věnovala až do smrti. PROCHÁZKOVÁ, E. Pavla Moudrá (1861–1940). In: *Křesťanská revue*, 77(6), 2010, s. 18–19.

⁴⁵ Přitom jsem vybrala tyto ženské časopisy: *Ženský obzor*, *Ženský svět* a *Ženská revue*.

⁴⁶ Sborníky, ze kterých jsem se rozhodla čerpat, byly psány v čase konfliktu, ale vydány byly až po válce. Např. MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*. Brno: Ústřední spolek učitelů na Moravě a ve Slezsku, 1920; MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. Praha: Městská knihovna, 2011.

⁴⁷ Čerpala jsem třeba z korespondence pacifistky či z prezidiálních spisů. Např. OAB, OÚ Benešov, kart. 37, č. 658/1916 pres. spisy; SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 730, kart. 8.

⁴⁸ Viz 171. strana bakalářské práce.

s předchozí kapitolou *Ženy a domácnost za války*, ale shledala jsem jako příhodnější ji zařadit právě do kapitoly o pracujících ženách. V těchto všeobecných náhledech budou popsány i konkrétní kroky válečných úřadů cílící na udržování genderových rolí; také zmíním, jakým způsobem na tlak vyvíjený oficiálními místy ženy reagovaly a v čem ho překračovaly. Proto budu, vedle sekundární literatury, čerpat také ze zpráv dobového tisku,⁴⁹ vyobrazení na tehdejších pohlednicích, z různých útržkovitých reminiscencí žen, jež se objevují v poválečných vzpomínkových publikacích,⁵⁰ i z dalších archivních a nearchivních pramenů.⁵¹

Když se hovoří o genderových rolích za války, je nutné dílem zahrnout také dobový pohled mužů. Ti se za války většinou vyjadřovali k pracovní emancipaci žen, na což ve třetí kapitole poukáže podkapitola *Názory na vysokou zaměstnanost žen*.⁵² „Hlas“ mužů zazní i ve druhé kapitole (viz podkapitoly *Ženy jako válečné kuchařky* a *Sex a válka*).⁵³

Jednotlivé kapitoly práce nejsou zaměřeny regionálně, avšak je třeba říci, že mnoho žen, jejichž vzpomínky, či jiné prameny, které se k nim vztahují, využívám, pochází z Prahy. Je nutné také zmínit, že práce bude ve svých závěrech vypovídat zejména o těch středostavovských ženách, které pocházely z vlastenecky smýšlejícího a protimonarchisticky zaměřeného sociálního prostředí, což plyne z povahy dostupnosti pramenů týkajících se sledovaného období; zahrnula jsem ale také prameny vypovídající o ženách z jiných vrstev (viz třeba dělnice Karla Pfeiferová).

---

⁴⁹ Převážně budu těžit z některých válečných čísel deníku *Národní politika*.

⁵⁰ Hlavně: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 1–4. díl. Praha: Pokrok, 1929–1931.

⁵¹ V případě archivních pramenů jsem navštívila *Literární archiv Památníku národního písemnictví*, *Archiv hlavního města Prahy*, *Archiv Fráni Šrámka v Sobotce*, *Archiv Ústavu T. G. Masaryka a Státní okresní archiv v Benešově*. Z nearchivních pramenů jsem využila např.: ZABRANSKÝ, V. *O státních podporách pro rodiny mobilisovaných*. Praha: A. Svěcený, 1914.

⁵² Jako prameny mi poslouží: čísla dobového časopisu *Humoristické listy*; VINAŘ, S. *Pardubicko revolucionářské a partyzánské*. Pardubice, 1936; KAFKA, J. *350 ženských povolání*. Praha: F. Šimáček, 1916.

⁵³ Zde jako pramen využiji: KAFKA, J. *Úsporná výživa hospodářská a zdravotní reforma výživy*. Praha: nákladem F. Šimáčka, 1915; Drama: HILBERT, J. *Hnízdo v bouři: hra o čtyřech dějstvích*. Praha: J. R. Vilímek, 1917.

1 Život žen v 19. století a na začátku první světové války

Již před válkou prodělal způsob náhledu na společenské postavení žen a jejich možnosti nezanedbatelnou proměnu. Lze tvrdit, že postavení žen ve společnosti dramaticky ovlivnil přechod od feudálního zřízení k moderní společnosti. V prvně jmenovaném období byla míra přístupu k politickým a ekonomickým právům odstupňována podle příslušnosti k dané společenské vrstvě, nikoliv striktně dle pohlaví. V moderní společnosti, tedy alespoň co se týče dikcí moderních ústav, byla rovnoprávnost mezi stavy deklarována. Podle německého sociologa Ulricha Becka by se dalo říci, že napříště začalo být kritériem pro přístup ke společenským právům pohlaví.⁵⁴

Vznik modernity je v obecném měřítku spjat s nástupem průmyslové revoluce v polovině 18. století. Právě tehdy vzniklo více pracovních míst než kdy dříve; těch se začali ujímat muži. Byla to doba, kdy si každý muž v prostředí tvrdé konkurence na pracovním trhu musel těžce dobývat své „místo na slunci“. Intelektuálové měli obavy, že se v důsledku tohoto tvrdého konkurenčního boje bude společnost kazit a že jí hrozí úpadek a anomie. Proto byly ženy vybrány jako ty, které budou od vší zkaženosti společnosti izolovány doma. Tento náhled se odrazil i v dobových právních dokumentech, které ženám znemožňovaly přístup k plným občanským i politickým právům.⁵⁵ V tomto přístupu bylo totiž spatřováno východisko: nezkažená hodnotově orientovaná žena měla vytvářet domácí útočiště pro tvrdě pracujícího muže a měla na něj působit svou „andělskou“ povahou. Věřilo se, že morální hodnoty mohly ve společnosti přežít jen skrze přičinění žen, které jediné tyto principy mohly přenést i na své potomky. Proto v modernitě nastala separace ženského a mužského světa v míře, jaká neexistovala nikdy předtím.

---

⁵⁴ BECK, U. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011, s. 161–181.

⁵⁵ V rakouské monarchii, což se samozřejmě týkalo i českých zemí, byl stav oddělených sfér právně stvrzen *Všeobecným občanským zákoníkem* z roku 1811 (tzv. ABGB – *Das allgemeine bürgerliche Gesetzbuch*). Žena podle něj směla „požívat manželova stavu“, což znamenalo, že ve společenském žebříčku se mohla pohybovat jen jako manželka a její práva byla podřízena manželovi. Ženy byly v přístupu k občanským a politickým právům zároveň řazeny na roveň dětem, bláznům, slepčům a hluchoněmým. HAJN, A. *Ženská otázka v letech 1900–1920*. Praha: Pokrok, 1939, s. 115–116, 127–128; BECK, U. *Riziková společnost*, s. 181–189.

Tomuto genderovému řádu založenému na důsledné separaci *domácí* a *veřejné* sféry říkáme podle britské historičky Lynn Abramsové „ideologie oddělených sfér“.⁵⁶

Od tohoto náhledu se odvíjely předsudky vůči ženám, které pak vytvářely dominantní veřejný diskurz. Odvolávaly se přitom na „přirozený“ protikladný charakter kvalitativních rozdílů mezi pohlavími a byly tedy chápány jako něco daného. Na ženy tedy bylo nahlíženo jako na veskrze jinak utvářené bytosti, které byly více animální, věčně nemocné, bližší přírodě, a proto i záhadnější. Predestinace k mateřskému údělu pomáhala odůvodňovat teorii oddělených sfér a „přirozenou závislost“ žen na mužích, kdy slabší pohlaví mělo být chráněno silnějším. Ve většině Evropy tak panoval genderový konstrukt žen, které byly chápány jako nedokonalí a nerozvinutí muži, tedy jako nižší biologický druh. Jako takové byly spíše emotivní, iracionální, bezradné, pasivní, slabé a submisivní, tedy bytosti, jež se o sebe nedovedou postarat a navždy zůstanou polovičními dětmi. Navrch také nabyly předsudky o slabých inteligenčních a tvůrčích schopnostech žen; jejich vzdělávání tak bylo povětšinou považováno za vcelku nepotřebné. Naproti tomu byli muži považováni za výhradní nositele racionality, aktivní činnosti i autority ve veřejném prostoru.⁵⁷

Biologický determinismus uplatňovaný v náhledu na ženy také způsoboval, že byly bytostmi obávanými. Věřilo se, že předurčenost k rození dětí způsobuje, že mysl žen je zajatcem jejich tělesného bytí. Z údajné jednoty ženského těla a mysli se pak vyvozovalo, že se ženy, na rozdíl od mužů, nemohou od svého těla a tím pádem i od pohlavnosti nikdy oprostit. Společnost se domnělý sklon žen k nespoutané sexualitě každopádně snažila disciplinovat. Dívky proto byly vychovávány v nevědomosti o intimních otázkách, což jim mělo zabránit v předčasném odhalení vlastní tělesnosti. Navíc bylo dbáno na to, aby dívka vstupovala do manželství jako panna. Důraz na nevinnost souvisel s náboženskou vírou, která byla kladena na nejvyšší hodnotovou příčku hierarchie ženských ctností a byla tak s identitou žen neoddělitelně spjata. Právě víra měla potlačovat zmíněné negativní aspekty ženskosti a zároveň tak budoucímu manželovi zaručovat pohlavní čistotu a ctnosti mladé ženy.

---

⁵⁶ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, s. 34–37.

⁵⁷ *Tamtéž*, s. 34, 37; GOULD, S. J. *Pandín palec: malá tajemství evoluce*. Praha: Mladá fronta, 1988, s. 151–159.

Naproti tomu byl u mužů obecně připouštěn lhostejný či odmítavý postoj ke společenským normám i náboženství.⁵⁸ V tomto ohledu se typicky projevovala tzv. dvojí morálka, odlišně platící pro ženy a pro muže. Pro ženy bylo za jedinou legitimní sféru sexuálních vztahů považováno manželství. Když tedy ženy měly nějaký předmanželský intimní vztah, zahrávaly si nejen se svou pověstí, ale i ctí rodiny. Ještě horší však bylo, když žena na svět přivedla nemanželské dítě. Taková žena byla označena jako „padlá“, stihl ji posměch „ctnostné“ společnosti a její dítě dostalo opovržlivé přízvisko „parchant“. Zde se opět projevila dvojí morálka. Ženy se špatnou pověstí se kvůli společenským předsudkům většinou už neprovdaly.⁵⁹

Ve svém životě byly ženy vždy podřízeny nějakému muži; nejprve otci, poté manželovi. V tomto patriarchálním řádu bylo hlavním cílem života žen provdat se, což bylo jakési dovršení jejich životní úspěšnosti. V manželství však měly nerovnoprávné postavení a jejich povinnosti byly ohraničeny jen oddaností svému muži, hospodyňskými činnostmi v domácnostech, mateřstvím a péčí o potomstvo.⁶⁰

Pokud ovšem bylo manželství nešťastné, měly ženy sice možnost uniknout, ale kvůli předchozí ekonomické závislosti na manželovi a společenským předsudkům, neměly na další život moc optimistické vyhlídky. Katolíkům, jichž byla v českých zemích v 19. století většina, byl rozvod sice povolen, ale vzhledem k dogmatu o nerozlučitelnosti manželství nesměl žádný z bývalých manželů uzavřít nový sňatek do doby, než některý z nich zemřel. Tímto zákazem trpěly hlavně rozvedené ženy, které si nemohly najít nový vztah ani v případě své tíživé ekonomické situace. Je nutné říci, že tíživé poměry je vzhledem k tomu, že rozvedené ženy obecně nic kromě vedení domácnosti neuměly, doprovázely dost často. Když se však ženy z různých důvodů rozhodly pro zakázaný vztah, zpronevěřily se víře. Byly označeny za „konkubíny“, bytosti stojící hned vedle prostitutek, a vyloučeny ze své společenské vrstvy.⁶¹

Co se týče možnosti výdělečné práce, platilo pravidlo, že středostavovská žena si pod hrozbou deklasování na živobytí nevydělávala. To vše jen petrifikovalo budoucí

---

⁵⁸ ŠIMŮNKOVÁ, A. Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In: *Český časopis historický*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1997, roč. 95, č. 1, s. 90; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 26–27.

⁵⁹ HAJN, A. *Ženská otázka v letech 1900–1920*. Praha: Pokrok, 1939, s. 76.

⁶⁰ ŠIMŮNKOVÁ, A. *Statut, odpovědnost a láska*, s. 59, 85–86.

⁶¹ HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 120.

ekonomickou závislost na manželovi. Naproti tomu u žen z nižších sociálních vrstev byla výdělečná práce mimo rámec domácnosti tolerována, neboť byla nutností i v případě, že byly vdané. Chudé ženy a výjimečně i ženy ze středních vrstev, které byly z různých důvodů donuceny pracovat (zejména nedostatečně finančně zabezpečené vdovy, u nichž byla šance na opětný sňatek jen velmi malá; staré panny, svobodné matky a jiné), si však mohly vybírat jen ty práce, které se shodovaly s představou o „přirozené podstatě ženy“. Nejvíce se tak stávaly posluhovačkami, pradlenami, guvernantkami, společnicemi, kojnými, služkami, ale i proti uvedené představě také těžce pracujícími dělnicemi v továrně či opovrhovanými prostitutkami.⁶²

Kořeny prvních výraznějších obměn v pohledu na ženy a změn v jejich životech, ke kterým v českých zemích došlo během 19. století, souvisí s první fází formování moderní české společnosti. Čeští buditelé vycítili potenciál, který by mělo zapojení žen do národně obrozeneckého programu a jejich podpora. Jeden z nejzávažnějších problémů, který podle nich bránil v národní emancipaci, byl spatřován v úrovni vzdělanosti českého národa. Ženy měly být národně uvědomělými matkami a partnerkami českého vlastence. Měly spoluutvářet vlastenecké domácnosti, a především být vychovatelkami vlastenecky uvědomělých generací, kterým by předávaly národní identitu, učenost a hlavně jazyk. Pouze za tímto účelem je muži měli nejdříve morálně povznést a pak přiměřeně vzdělat v českém jazyce. Stále tedy byly vnímány jen jako budoucí matky, které měly své individuální schopnosti, potřeby a znalosti obětovat vyšším cílům, tedy zájmům národa. Odtud také pramenilo například úsilí vlastenců zřídit českou dívčí školu, nebo „vytvořit“ českou spisovatelku. Zvláště pak literární ambice „slabšího pohlaví“, které byly muži-vlastenci podporovány především, sloužily jako demonstrace vzdělanosti národa a vyspělosti jeho jazykového povědomí. Tento náhled na úlohu žen, který přetrval po celé 19. století, dal vyrůst i první významné české spisovatelce, Magdaleně Dobromile Rettigové (1785–1845).⁶³

Později, v době neoabsolutistického státu, se kvůli případným represím ženské snahy omezily na hledání reálných cílů. Pod vlivem romantismu se tehdy objevovala snaha

---

⁶² BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011, s. 24.

⁶³ *Tamtéž*, s. 183; LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 237; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: JANUA, 1999, s. 16–18.

řešit sociální problémy a obecně zlepšovat společnost, přičemž byl vyzdvihován ideál služby a péče. Pokrok techniky ženám ze zámožnějších i středních vrstev přinesl do domácnosti nové přístroje. Volný čas, který tím tyto ženy získaly, se pak rozhodly smysluplně naplnit právě v dobročinnosti. Tato aktivita, ve které vynikala třeba Marie Riegrová-Palacká (1833–1891), byla v souladu s „vrozenými vlastnostmi“ i tradičními rolemi žen, a ještě k tomu měla vlastenecký rozměr. Muži tyto snahy trvale podporovali, neboť nijak neohrožovaly jejich společenskou dominanci a nechaly je i nadále panovat veřejné sféře.⁶⁴

Filantropické kroužky, které hojně vznikaly v 50. letech 19. století, poskytly ženám v českých zemích konečně argument pro to, aby poprvé vyšly ven ze střeženého prostoru domova a pohybovaly se na veřejnosti bez přítomnosti manžela. Vzájemná interakce těchto žen a předávání si trpkých zkušeností, které plynuly z jejich podřadné role ve společnosti, pak vyburcovala feministickou iniciativu, která v 60. a 70. letech 19. století vedla ke vzniku ženských vyšších a odborných škol, Dívčího pedagogia a vposled i ke zrodu organizovaného českého ženského hnutí.⁶⁵

Vše bylo možné také díky obnovení konstitucionalismu předznamenávajícímu v habsburské monarchii období uvolňování politických poměrů, jež otevřelo cestu k vytvoření občanské společnosti. Tehdy byl právně zjednodušen také proces vzniku spolků. Byly zakládány první oficiální ženské spolky, čímž vlastně začíná první období v ženském hnutí, kdy se usiluje o cestu k emancipaci. Je však nutné říci, že ženám byla spolková činnost povolována pouze v případě, že byla humanitárního, filantropického či vzdělávacího zaměření. Podle §30 zákona o právu spolčovacím (1867) byla ženským organizacím zatím zakázána politická činnost.⁶⁶

V roce 1865 bylo hlavně zásluhou vlastence a filantropa Vojtěcha Náprstka založeno v Praze soukromé neformální sdružení pojmenované Americký klub dam. Pro ženy tak byl vytvořen mimo jiné prostor kde, se zřetelem k vývoji postavení žen v Evropě

---

⁶⁴ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 54, 193; LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 231.

⁶⁵ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 46; LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 253–254.

⁶⁶ NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 38, 44; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, s. 166; BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 17, 46.

a Spojených státech, debatovaly o otázce své rovnoprávnosti a rovnocennosti. V tomto ohledu měla na další rozvoj ženského hnutí, a tím i na emancipační aktivity, od 70. let 19. století rozhodující vliv skupina vzdělaných měšťanských žen, která se rekrutovala z členek tohoto sdružení. Ta spatřovala základ společenského vzestupu nové generace žen v postupném budování dívčího školství. Zásluhou Elišky Krásnohorské (1847–1926) byla v roce 1890 založena *Minerva*, první dívčí gymnázium ve střední Evropě. Tento úspěch zažehl agitaci za ženské vysokoškolské studium. Po dlouhém boji byly v roce 1897 ženám poprvé otevřeny brány rakouských univerzit.⁶⁷

Emancipační hnutí pak od 90. let získává výrazně politický charakter, kdy ženy své aktivity rozšířily do politické sféry a usilovaly o úplná občanská i politická práva. Uvědomovaly si, že neplnoprávné postavení je překážkou v úsilí o rovný přístup ke vzdělání a potíží v zaměstnaneckém postavení. I když boj za ženské volební právo odehrávající se v letech 1905–1907 skončil nezdarem, bylo obrovským úspěchem, když se Božena Viková-Kunětická (1862–1934) v roce 1912 stala první poslankyní českého zemského sněmu a první poslankyní ve střední Evropě. Zároveň na stránkách nově vzniklých emancipačních časopisů (třeba *Ženský obzor*, *Ženský svět* a *Ženská revue*) feministky začaly tematizovat problémy, které souvisely s tzv. ženskou otázkou, jak se problému tehdy říkalo – například dvojí morálku, prostituci, práva svobodných matek, celibát učitelek, právo na potrat a antikoncepci.⁶⁸

Obdobný vývoj v oblasti života žen, jaký byl nastíněn výše, se víceméně odehrál ve všech zemích Evropy. Můžeme říci, že od přelomu 80. a 90. let 19. století se ideologie oddělených sfér začínala hroutit a evropský genderový ideál ženy patřící jen domácnosti, jejíž jedinou starostí je péče o blaho manžela a dětí, byl silně nabourán. Na významu pomalu nabýval muštr pokrokové ženy, na čemž měly hlavní zásluhu ženské aktivistky. Spatřován byl ve zjevu vzdělané, pracující a soběstačné ženy. Proto od této doby ze strany

---

⁶⁷ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 334–335, 441; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 94, 119–120.

⁶⁸ HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009, s. 60–64, 246–247; BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 84, 195–196; MALÍNSKÁ, J. Peripetie českého ženského hnutí 1860–1914. In: KUČERA, R., ed. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 171–174.

intelektuálů, kteří se obávali, že společnost upadne do chaosu, zaznamenáváme časté misogynní a protifeministické výpady.⁶⁹

Je však podstatné dodat, že pokud středostavovské ženy pracovaly, nemohly působit v oborech chápaných jako tradičně mužské. Přesto však většina provdaných žen stále zůstávala doma a zaměstnána nebyla, protože respektovala předsudek o tom, že s výdělečnou činností jsou spojeni výhradně muži; taktéž o otázky veřejného života se moc nestarala.⁷⁰

1.1 Začátek války a základní genderové role v době konfliktu

Veřejnost byla válkou zastihnuta nečekaně. Byly k dispozici jen velmi kusé informace o diplomatické krizi, kterou vyvolal atentát na následníka rakouského trůnu Františka Ferdinanda d'Este (1863–1914), který se odehrál dne 28. června 1914. Vládnoucí elity ve všech státech, které se posléze do konfliktu zapojily, totiž rozhodnutí uvrhnout Evropu do války se svými obyvateli nekonzultovaly. Lidé byli tehdy zaujati spíše odpočinkem na letních bytech a přípravami na Anenské poutě než mezinárodním napětím.⁷¹

Pod vlivem svého spojence Německa vyhlásilo Rakousko-Uhersko dne 28. července 1914 válku Srbsku. Už dva dny před tím, dne 26. července, v den svátku sv. Anny, poté co Srbsko odmítlo rakousko-uherské ultimátum, byla uskutečněna částečná mobilizace. Do války byly tehdy povolány odvodní ročníky 1877–1892, muži, jichž se týkala i následující všeobecná mobilizace vyhlášená 31. července 1914.⁷²

Klára Hofbauerová na vyhlášení války vzpomínala takto: „Radost ze života a léta mizí. [...] Myslím jen na naše vojáky, kteří jsou v nejtragičtější situaci. Jdou do boje s nepřáteli proti svým přátelům. Kdybych byla hochem, musila bych jít také. [...] Bezdětní manželé, kteří si přáli děti, po prvé nelitují, že jich nemají. Kdyby to býval chlapec, šel by dnes za Rakousko proti Slovanům.“⁷³ Celkově lze říci, že většina mužů a žen v českých

---

⁶⁹ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 24–85; LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 81–219.

⁷⁰ *Tamtéž*.

⁷¹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1947, s. 301–302, 305; STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili první světovou válku*. Psáno v letech 1944 a 1946, strojopisný rukopis, s. 1–3.

⁷² SCHILDBERGER ml., V. Domov za Velké války. In: MITÁČEK, J., ed. *Velká válka 1914–1918*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014, s. 91, 94; POLČÁK, Z., a kol. V zákopech 1. světové války. In: MITÁČEK, J., ed. *Velká válka 1914–1918*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014, s. 15.

⁷³ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 303.

zemích nebyla ze skutečnosti, že začala válka, nadšena, což po letech připomněla i Klára Hofbauerová: „[...] vídám denně kolony vojáků, doprovázené matkami, ženami, milenkami a dětmi, s obou stran hustě obklopené řetězy policajtů. Vedou je na nádraží. ‚Naše drahé matky, vedou nás na jatky,‘ zpívají si a ‚Červený šátečku kolem se toč, jedeme na Rusa, nevíme proč.‘ Strážníci hulákají na ně, zdvihají pušky. Muži vzdorně svítí očima; každou chvíli hrozí vzpoura, ale ustrašené ženy je honem uklidňují. Strážníci jsou k nám posláni z německých krajů. Na nádraží už členové rodin nesmějí.“⁷⁴

Většina národů mocnářství, snad s výjimkou rakouských Němců, německy hovořících menšin a Maďarů, projevovala nechuť bojovat za monarchii, jež jim dle nich nedala prostor ke svobodnému rozvoji. Odmítavé postoje vůči válce, které zpočátku nebyly manifestovány viditelně, navíc tlumilo obecné přesvědčení, že do podzimu válka skončí.⁷⁵ Většina mobilizovaných mužů tak odjížděla do pole víceméně v poklidu, což bylo zřejmě způsobeno rovněž absencí zkušenosti války, vědomím povinnosti k otčině, obavou z možných represí vojenských úřadů a podobně. Objevili se samozřejmě i tací muži, kteří zprvu projevovali válečný zápal a věrnost císaři.⁷⁶

Ženy v českých zemích, naopak od většiny evropských států zapojených do konfliktu, tedy necítily povinnost organizovat velké kampaně, v rámci kterých by veřejně demonstrovaly podporu válečnému úsilí. I přesto se však podílely na určování ukazatelů „správného“ muže-vojáka. Lze říci, že zdejší ženy vyjadřovaly „podporu“ válce pouze tím, že své muže, syny, bratry i milence bez protestu pouštěly na frontu. Spíš než podpora bylo toto jejich „souhlasné gesto“ přáním, aby jejich blízcí naplnili na frontě to, co od plnohodnotného muže prostředí války očekávalo. Válka totiž byla vnímána jako něco, co k muži neodmyslitelně patří.⁷⁷ Mnoho žen také po dobu války zřetelně projevovalo obdiv k mužům oblečeným ve vojenské uniformě, k čemuž podal dílčí svědectví tehdy čerstvě

---

⁷⁴ *Tamtéž*, s. 303–304.

⁷⁵ LENDEROVÁ, M., HALÍŘOVÁ, M., JIRÁNEK, T. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914–1918*. Praha: Paseka, 2015, s. 16; MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914–1918*. Řitka: Čas, 2013, s. 17, 63.

⁷⁶ SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95; POLČÁK, Z., a kol. *V zákopech 1. světové války*, s. 15.

⁷⁷ Například v Británii ženy ponižovaly muže oblečené do civilních šatů tak, že jim do kapes zasouvaly „bílá períčka“, která představovala symbol zbabělosti. Navíc muži pracující v zázemí v jakémkoli oboru byli obecně považováni za méněschopné a neplnohodnotné, neboť je při odvodu vojenští lékaři nevyhodnotili jako ty, kteří splňují ideál válečné maskulinity. ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 307; KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 103–106.

mobilizovaný voják Václav Valníček: „Když jsme šli po náměstí kolem Mariánské sochy na morovém sloupu, někdo mi podal velkou kytici růží s vizitkou, na níž bylo psáno ‚Na shledanou Olga.‘ Taktak jsem ji stačil za pochodu vzít. Nevím dodnes, od koho byla.“⁷⁸ Ženy také často požadovaly, aby byl jejich milý u fotografa vykolorován jako voják.⁷⁹ Snad i proto, že se muži snažili ženám dokázat, že jsou si vědomi své válečné povinnosti a že svou úlohu statečně přijímají, v čemž se mimo jiné skrývala i snaha zakrýt vlastní pudový strach z možné smrti, se mobilizace na straně mužů povětšinou obešla bez vyhrcovaných scén.⁸⁰

Do armády začalo být povoláváno stále více mužů. Ve válečném zázemí pak mobilizovaní muži začali být nadále přítomni převážně v dopisech, které svým příbuzným posílali z pole. Protože přestalo platit listovní tajemství, vojáci svým příbuzným nemohli o chodu frontové každodennosti ani o přesunech vojsk sdělovat nic bližšího. Pokud ženy chtěly tyto informace získat, musely číst denní tisk. Během konfliktu se však bylo možné o válečných událostech dozvědět pouze to, co stávající vojenské vedení nepodrobilo cenzuře nebo co samo uveřejnilo. V tomto měli „výhodu“ třeba francouzští občané, kteří měli v důsledku blízkosti bitevních linií celkem dobré povědomí o vojenských událostech. V českých zemích ale civilisté nebyli přímými svědky frontového násilí, ani nemuseli mít strach z invaze nepřátelské armády.⁸¹

Obyvatelům monarchie bylo řízeným zpravodajstvím hned na začátku války například tvrzeno, jak krutě se vůči rakouskouherským vojákům chovají obyvatelé obsazených srbských území. Je zajímavé, že často byl v takovýchto zprávách vyzdvihován fakt, že se těchto násilných provokací dopouštěly i ženy, které byly tradičně chápány jako oběti násilí.⁸² Ať to byla pravda či ne, nesporné je, že když bylo poukazováno i na nezvyklou brutalitu příslušnic něžného pohlaví (někdy i dětí) přičítací se představě o

---

⁷⁸ Tato vzpomínka se týká roku 1917. VALNÍČEK, S. *Vzpomínky na Velkou válku*. Praha: ANLET, 2014, s. 10.

⁷⁹ GAJOVÁ, V. Z mého zápisníku. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 212.

⁸⁰ POLČÁK, Z., a kol. *V zákopech 1. světové války*, s. 15.

⁸¹ SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95.

⁸² „U Mišaru byli zajati lidé, kteří stříleli na naše táhnoucí vojsko. Poručík, jemuž tito zajatci byli předvedeni, nařídil z lidskosti, aby propuštěna byla těhotná žena. Sotvaže byla puštěna na svobodu, vytáhla tato žena revolver a střelila poručíka zezadu. [...] Hlídka nosičů raněných, která odnášela raněného plukovníka, byla z bezprostřední blízkosti postřílena. Ukutností účastnily se dokonce srbské děti.“ Srbská stížnost na rak.-uher. armádu a odpověď na ni. *Národní politika*. 25. 8. 1914, 32(233), s. 4–5.

„správné“ ženě, nepřítel působil o to nebezpečněji. Očerňování skutků válečných protivníků a poukaz na jejich necivilizované jednání byly v „režii“ válečných úřadů hlavními způsoby, jak bylo možné dosáhnout toho, aby civilisté válku chápali jako nutnou a spravedlivou akci, v níž monarchie se svými spojenci čelí všehoschopným nepřátelům, před kterými chrání své obyvatele.

Takto líčené zprávy ale měly po dobu války především připomínat a posilovat válečné genderové role. Pro ženy i muže totiž politické a vojenské orgány vyvinuly vzorce očekávaného válečného chování. Ty byly uzpůsobeny tradičním genderovým představám. Ženám poskytovaly odpověď na to, proč je nutné vydržet zhoršující se válečné těžkosti v zázemí. Muži zas měli přijmout vědomí potřeby chránit své ženy, rodiny a vlast. Tím měli lépe čelit neutuchajícímu násilí na bojových frontách, případně se do vojska dobrovolně přihlásit. Bojovou odhodlanost mužů měly vyburcovávat i propagandistické novinové články. Ty často vyzdvihovaly nejen odvahu, spokojenost a úspěchy rakouských armád, ale i moderní vybavení vojska. To vše mělo navodit dojem, že válka je pro muže něčím radostným. U žen, které nemohly bojovat, měl tento typ zpráv podpořit připravenost vyslat své muže bez protestu do pole.⁸³

Pomyslný prostor válčících států obecně najednou nebyl rozdělen na *veřejný*, který byl tradičně spojován s muži, a *soukromý*, který byl přisuzovaný ženám, ale na *bojovou frontu* a *zázemí*, jež bývá někdy též označováno dobovým termínem *domácí fronta*. Náhle se tak ideálem mužnosti stal frontový voják, který měl plnit závazky vyplývající z tradiční ochrany žen doma a tím naplnit mužské normy hrdinství. *Domácí fronta* zas byla koncipována jako ženská sféra a ženy zde měly plnit roli pasivních trpitelek války, které čekají především na to, až muži válku dovedou ke zdárnému konci. Válčící státy totiž

---

⁸³ „Naše vojsko, jež se bilo hrdinně a s obdivuhodnou bravurou způsobilo nepříteli obrovské ztráty. [...] Že též na naší straně dlužno zaznamenati značné ztráty, nutno přičísti především bezmezná odvaze a pohrdání smrtí, s nimiž se naše vojsko vrhlo na nepřitele. Důstojníci ubezpečují, že naše vojiny nelze prostě udržeti a že bodákový útok jest jim nejmilejším způsobem boje.“ Ztráty na obou stranách v bojích u Vísegradu-Rudy. *Národní politika*. 24. 8. 1914, 32(232), s. 4; „Zákopy rakouského vojska podél Dunaje jsou pozoruhodným dílem moderní techniky vojenské a vojáci rakouští cítí se v nich plně spokojenými. Mnohé oddíly žádají, když mají být vystřídány, aby v zákopech byly ponechány, nedbajíce nikterak únavy boje.“ K bojům v západní Haliči. *Národní politika*. 20. 1. 1915, 33(20), s. 3.

chtěly prostřednictvím tohoto schématu zachovat tradiční hegemonistické pojetí ženského a mužského chování.⁸⁴

Prostor *domácí fronty*, tedy zázemí, který reprezentovala pasivní žena a prostor *bojové fronty*, jejímž představitelem byl muž-voják, byly vizuálně ztvárněny jako oddělené i na většině propagandistických pohlednic (viz Obr. 1).⁸⁵ Je třeba také říci, že Velká válka byla zároveň prvním konfliktem, kdy vojenští činitelé spatřovali v morálce obyvatel zázemí velmi důležitý faktor pro úspěšnost válčení. Bylo předpokládáno, že názory civilistů by mohly mít významný dopad, jak na morálku vojáků na frontě, tak také na soudržnost válečné společnosti.⁸⁶ Hlavně představitelkám *domácí fronty*, tedy ženám, byla proto ukládána povinnost, aby svým odvedencům psaly dopisy. Měly v nich tak vzbudit dojem, že „normální“ život mobilizací neskočil; tím měli být muži opět povzbuzováni a posilováni v bojovém odhodlání. Proto se na oficiálních válečných pohlednicích často objevují básně o vzpomínání, které je většinou obrazově tlumočeno zamýšlející se ženou (viz Obr. 2): „Vzpomínám Tebe v každý čas. Tvé každé slovo, oka hled jest stopou v srdci lásky krás. Ó, toužím! – Vrať se brzo zpět.“⁸⁷

Základní válečnou povinností obou pohlaví bylo přinést oběť. Ta však byla pojímána rozdílně a jako taková byla chápána jako naprosto rovnocenná. Muži měli povinnost chrabře bojovat, případně umírat. Ženy v zázemí musely statečně snášet ztráty blízkých i válečnou každodennost.⁸⁸ Proto byly v průběhu konfliktu zejména matky, v případě že měly mnoho synů a ti všichni byli mobilizováni, oceňovány třeba tím, že jejich jméno bylo zveřejněno na stránkách denního tisku. Takovéto ženy rovněž sloužily ostatním jako vzory hodné následování.⁸⁹

---

⁸⁴ DANIEL, U. Frauen. In: HIRSCHFELD, G., KRUMEICH, G., RENZ, I., ed. *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh, 2008, s. 116–117.

⁸⁵ Viz Obr. 1 – *Oddělené fronty*.

⁸⁶ DANIEL, U. *Frauen*, s. 116; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 78.

⁸⁷ Viz Obr. 2 – *Vzpomínám*.

⁸⁸ „Přetěžká doba volá nás [...] bychom pospíchaly všude tam, kdež úpí bol, bída, nemoc a ruku soucitnou pokládaly pod bolavou hlavu, stíraly slzy, lámaly chleba [...] Matky naše za smutných dob odříkaly se všeho, obětovaly se do krajnosti – nuže, sestry: Každá za všechny, všichni jednotejně za každého!“ Dcerám národa českého. *Národní politika*. 2. 8. 1914, 32(210), s. 5.

⁸⁹ „Šest synů na frontě (sedmý se staví k odvodu) má pí. Barbora Jichová, rolnice na odpočinku v Konojedech u Černého Kostelce. Tři z nich jsou rolníky a čtyři živnostníky v hlavních městech naší říše.“ Šest synů na frontě. *Národní politika*. 25. 5. 1915, 33(143), s. 8.

Výše nastíněné pojetí genderových rolí, jež bylo neustále posilováno armádní i církevní propagandou, médii a někde také předními členkami ženského hnutí, bylo, v převážně totožné podobě, požadováno takřka všemi válčícími státy.⁹⁰ Celkově tak lze říct, že válka byla pojímána mimo jiné i jako boj za ochranu a obnovu patriarchálního řádu.⁹¹

Je však důležité poznamenat, že feminizace zázemí byla do jisté míry konstruktem propagandy. I když válka odváděla stále více mužů, z prostoru *domácí fronty* zcela nezmizeli. Z asi 12 milionů služby schopných mužů jich v českých zemích z různých důvodů zůstalo 30 %, tedy něco přes 3,5 milionu. Musíme si také uvědomit, že někteří mobilizovaní muži se ani nedostali do frontových bojů, protože byli nasazeni v zázemí.⁹²

---

⁹⁰ SIEBRECHT, C. The Female Mourner: Gender and the Moral Economy of Grief During the First World War. In: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 155.

⁹¹ DANIEL, U. *Frauen*, s. 119, 121; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 291–292.

⁹² KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 102.

2 Ženy a domácnost za války

Od pozdního podzimu roku 1914 nabral konflikt charakter zákopové války. Posléze získal rovněž rys totální (týlové) války. Poprvé v dějinách tak i lidé v zázemí pociťovali v dosud nevídané míře dopady průmyslového válčení, které se nyní promítly ve všech aspektech života společnosti. Vojska na západní frontě byla v zákopech proti sobě rozmístěna až do roku 1918. Se vzrůstajícími potřebami vojsk i těžkostmi provázejícími průmyslové válčení, se nyní musely zainteresované státy stále více vyrovnávat a na maximum mu podrobit všechny své lidské i materiální zdroje.⁹³

Aby stát mohl úspěšně válčit, musely být zdroje, jež měl k dispozici, v rozsáhlém měřítku využívány především ve prospěch válečného hospodářství. Kvůli zeměpisné poloze ale i válečné situaci bylo nutné, aby se Ústřední mocnosti staly více soběstačnými. Z tohoto důvodu monarchie přešla k centrálně řízenému hospodářství a začala tak viditelněji zasahovat do vnitřního trhu. Stát tak dohlížel na výrobu, produkci a podobně, přičemž drtivá většina hospodářských produktů byla určena pro potřeby vojska. Potřeby civilistů začaly být druhořadé. K tomu je nutné připočíst fakt, že Rakousko-Uhersko bylo na dlouhodobější válku připraveno ze všech velmocí nejméně.⁹⁴

Již v prvních dnech války nastalo zdražování. V rámci „puhu sebezáchovy“ i víře v brzký konec konfliktu měli lidé tendenci se předzásobit. To se projevovalo nejen zvýšeným nákupem životních potřeb, ale i masivním vybíráním peněz z bankovních ústavů. V důsledku toho ceny vzrostly až o 30 %, což se týkalo zejména hodnoty základních potravin. Od podzimu 1914, kdy se ustálily bojové fronty, ještě větší drahotu zapříčinila zvyšující se inflace.⁹⁵ Vláda na situaci reagovala tím, že ve městech a obcích zřizovala speciální aprovidační komise, které měly dohlížet na zásobování obyvatelstva, přerozdělování potravin a zároveň pod hrozbou trestu zabránovat lichvě.⁹⁶

---

⁹³ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 13; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 23.

⁹⁴ Hůře na tom byla jen Osmanská říše. BĚLINA, P., BOROVIČKA, M., KAŠE, J., KUČERA, J. *Velké dějiny zemí Koruny české XII*. Praha: Paseka, 2012, s. 646.

⁹⁵ Ceny rostly zejména ve dvou závěrečných letech konfliktu, což může ilustrovat hodnota 1 kg brambor: v roce 1913 za něj člověk utratil 0,06 K, v roce 1915 už 0,18 K, v roce 1917 0,60 K a roku 1918 už to bylo 1,20 K. URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 582; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 222–223.

⁹⁶ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 248.

Navzdory všem opatřením se však zásobovací problémy v průběhu konflagrace jen zhoršovaly. Od počátku konfliktu tak začalo být jasné, že hlavním válečným úkolem žen bude dokázat nasýtit vlastní rodiny. Klíčová pro přežití se tak stala role hospodyně a manažerky domácnosti. Klára Hofbauerová po válce vzpomíná, v čemž se shoduje s dalšími pamětníci, že si své důležité, ale velmi náročné úlohy byla v době konfliktu moc dobře vědoma: „Vím, že nesmím klesnout starostmi; padli by se mnou jiní. Ale někdy je to maličkost, která mě rozruší; slzy pak tekou proudem z lítosti nad námi, nad ubohými vojáky a celou naší nešťastnou zemí.“⁹⁷

2.1 Aprovizace a cesty na venkov

Bojiště bylo daleko. I přesto také zázemí bylo mobilizováno pro válečné úsilí. Domácnost se tak stala veřejnou sférou, ve které byla předmětem vládní regulace spotřeba. V rámci boje se zmatky v zásobování, s drahotou a stále citelnějším nedostatkem byly v dubnu 1915 poprvé uvedeny tzv. chlebové lístky, čímž byl oficiálně zaveden přidělový systém. Každá rodina tehdy od města obdržela arch lístků, který stanovoval určité množství zboží. Toto přidělené množství bylo možné oficiálně zakoupit jedině v aprovizačních obchodech a skladištích. Samotné slovo „aprovizace“ za války zlidovělo a bylo jím následně označováno jakékoliv shánění potravin.

Před těmito prodejny a skladišti se začaly tvořit dlouhé fronty. To byl zcela nový fenomén, o čemž svědčí i fakt, že slovo „fronta“, které se dříve používalo v souvislosti s vojenstvím nebo architekturou, začalo sloužit rovněž jako označení pro zástup lidí čekajících na přiděl potravin či dalších životních potřeb. S notnou dávkou ironie totiž byla shledávána podobnost s bojovými frontami. I v těchto „frontách“ totiž museli lidé, ve většině ale právě ženy, v zájmu zachování života svých rodin přiděly tvrdě vybojovávat; a to nejen dlouhým stáním a ostražitostí. Svůj minimální přiděl si na aprovizačních úřednicích musely vydobýt i křikem či hrubými výrazy. Proto se tyto „fronty“, ve kterých nebyly ojedinělé ani různé výtržnosti, neobešly bez policejního dohledu.⁹⁸

Téměř ve všech válečných reminiscencích ženy na „fronty“ vzpomínají jako na místa každodenních vypjatých scén: „Na ‚frontě‘ poznají se lidé. Většina jich postupuje

⁹⁷ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 319; Podobě: TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 26; GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 212.

⁹⁸ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 353; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 25, 59; FILIP, V. *I. světová válka: 1914–1918*. Brno: Josef Filip, 2014, s. 243.

spravedlivě, podle řady, ale jsou někteří, kteří se „přilepí“. Ty hlas lidu vždycky energicky odsoudí. Někdy přijde panička, prorazí frontu a začne hystericky plakat a pokřikovat, že pospíchá, aby ji ostatní pustili.“⁹⁹ Často se také stávalo, že se denní zásoby vyčerpaly, kvůli čemuž ženy musely do front přijít následující den. Ve snaze podobné situaci předejít chodila Hofbauerová se svými dětmi do jedné „fronty“ a služku obvykle vyslala do „fronty“ v jiném místě.¹⁰⁰

Tristní zásobovací situace doléhala zejména na městskou populaci. Zdejší středostavovské rodiny zažívaly sociální sestup a hlad. Dobu relativního blahobytu naopak prožívalo venkovské obyvatelstvo. Proto se městské ženy za „aprovizací“ hromadně vydávaly na poměrně dobře zásobený venkov.¹⁰¹

Výpravy na venkov, pro které se ujal výraz „křečkování“, se obvykle konaly v neděli. Lidé zde nakupovali velmi draze. Pokud neměli hotovost, potraviny vyměňovali za různé průmyslové výrobky, šperky nebo oblečení. Proto jistě bylo výhodou mít na venkově příbuzné. Klára Hofbauerová vzpomíná na dobu, kdy její rodina vinou špatného zásobování hladověla. I přesto že na venkově neměla žádné známé, byla nucena sem každý týden podnikat zásobovací cesty. Při nich jí pomáhaly děti, jak při těchto výpravách bylo tehdy obvyklé: „Jedeme s dětmi na venek [...] ale ani tam neseženeme nejdůležitější potraviny. Pro litr mléka chodíme jednou týdně dvě hodiny cesty. Děti jej vypijí cestou.“¹⁰²

Vedle stání ve frontách tak městským ženám zabraly mnoho času také tyto cesty. Na venkov se jezdilo zpravidla vlakem. Kvůli přepravě vojska byla už od dne 28. července 1914 výrazně omezena doprava civilistů; muselo se tak počítat se zpožděními trvajících třeba i 5 až 12 hodin. Jízda samotná ale byla velmi obtížná, neboť kvůli vymláceným oknům a dveřím byl při jízdě ve zničených vlacích, které železniční správa neopravovala,

---

⁹⁹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 311; Podobně: STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 46; GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 216.

¹⁰⁰ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 311; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 580–581.

¹⁰¹ FRANC, M. Co se jedlo za „Velké války“: Chléb z řepového listí, pivo z pýru a káva ze žaludů. In: KOURA, P., ed. *První světová válka*. Praha: Xantypa, 2014, s. 62–63; GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 211.

¹⁰² HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 321.

velký průvan. Pokud navíc vlak potřebovalo vojsko, byla jízda přerušena; cestující pak museli vystoupit a čekat na příští spoj.¹⁰³

Velmi obtížné pak bylo přinášené zboží skrýt. Rekvizice mohly překvapit už ve vlaku při zpáteční cestě. Náklad musel být propašován i přes „akcízy“, potravní kontroly probíhající na nádraží. Případný zábor ukořistěné „aprovizace“ pochopitelně vůbec neprobíhal hladce.¹⁰⁴ Vyhladovělé hospodyňky proto vymýšlely různé strategie, jak kontroly, ať už by proběhly ve vlacích či na nádražích, úspěšně přechkat. Klára Hofbauerová třeba zásobami brambor naplnila dětský kočárek a přikryla je dečkou; na ně pak položila kojence, svou dceru Věru.¹⁰⁵ Některé ženy se vyhnuly kontrolám tak, že z venkova odcházely domů až v noci, přičemž musely pěšky urazit mnoho kilometrů.¹⁰⁶

Ani cesty na venkov však nezaručovaly zisk kvalitních potravin. V pozdějších letech války, jak opět vzpomíná Klára Hofbauerová, ženy často odcházely už jen se zkaženými potravinami: „Onehdy jsem se přiotrávila dobytčími brambory; bylo mi zle a zle. [...] Moje děti zjevily se mi v té chvíli, jak se drží všechny za ruce. S napětím všech sil jsem si řekla: ‚Já nechci umřít.‘ Muž přiskočil s octem a utíral mi čelo. Srdce se mi začalo uklidňovat a za hodnou chvíli začalo zase pomalounku, tichounce tlouci.“¹⁰⁷

2.2 Domácnosti a rekvizice

Aby se na státní úrovni co nejvíce ušetřilo a zároveň byla posílena vládní kontrola nad distribucí a cenami, začaly být už od srpna 1914 prováděny soupisy hospodářských zásob.¹⁰⁸ Když byly zásoby před novou sklizní téměř vyčerpány, vláda v květnu 1915 okresním hejtmánstvím nařídila provést nový soupis. Tentokrát se, což pak platilo až do

---

¹⁰³ GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 213–214; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 583; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 21.

¹⁰⁴ „Lidé si lehli před lokomotivu, ať prý je raději lokomotiva přejede, nežli aby se vrátili do Prahy bez bramborů. Vypravuje se o některých ženách, které si narovnal na záda metrákový pytel, a skácely se mrtvé náhlou srdeční poruchou.“ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 321–322.

¹⁰⁵ *Tamtéž*, s. 312; Anna Vlčková třeba vzpomíná, jak pašovala každý týden tehdy zakázanou mouku. Využila toho, že v té době se ještě smělo z venkova vozit mléko: „Vzala jsem dvě baňky, dala do nich mouku, pod víčko hadřík namočený v mléce, tak aby po baňce teklo, a pronesla jsem všecko.“ VLČKOVÁ, A. Naše děti za války. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 5. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 178.

¹⁰⁶ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 321.

¹⁰⁷ *Tamtéž*, s. 319.

¹⁰⁸ Soupisy se zpočátku týkaly jen větších objemů zboží a vztahovaly se pouze na sklady, obchodníky a podobně. LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 25, 29.

konce války, týkal i domácností. Lidé obdrželi tiskopisy, do kterých byli pod hrozbou pokuty či vězení povinni vypsát přesné množství všeho, co měli. Lidé měli ze strachu, že jim jejich zásoby budou vzaty, tendenci přiznat spíše menší množství. Ze začátku to ale nebylo ověřováno.¹⁰⁹

Špatný stav nové sklizně vyvolal v srpnu a září 1915 znovu všeobecný nedostatek. Vedle špatných klimatických poměrů, se na stavu sklizně projevila hlavně nižší výkonnost zemědělské výroby. Důvodem také bylo, že na mnoho venkovských žen padla povinnost vést hospodářství. Vesnické ženy se musely poté, co byli jejich manželé, synové a podruzi odvedeni do války, chopit rádl a cepu, řídily potahy i stroje. V jejich silách, ani s pomocí dětí a starců, pak prostě nebylo obdělat a sklidit tolik polí. Navíc neměly k dispozici ani koně, jejichž značný počet byl zrekvírován pro potřeby vojska. Tyto ženy proto často žádaly, aby jejich mužští příbuzní byli dočasně vyreklamováni z vojny a mohli tak rodině pomoci s hospodářskými pracemi.¹¹⁰

V důsledku špatné sklizně a zhoršujícího se nedostatku začaly být rekvizice od podzimu 1915 čím dál tím tvrdší. Rekviziční komise neohlášeně navštěvovaly i domácnosti, aby si ověřily, jestli na úkor válečného hospodářství není něco zatajováno. Na zkušenost s touto komisí vzpomíná Venda Gajová: „V nocích nás strašilo, jak bude, až sníme tu skrovnou zásobu mouky, kterou jsme ukrývali po různých hambálkách a krovech, aby nepadla do rukou vyživovací komisi. Tato komise vpadla občas do domácností a měla právo obrátit celou domácnost naruby. – Mohlo se mluvit o štěstí, propadly-li nalezené zásoby bez pokuty nebo vězení.“¹¹¹

V polovině roku 1916 bylo rovněž nařízeno odevzdávat kovy, což se vztahovalo i na domácí vybavení jako mosazné kliky nebo měděné kuchyňské hmoždíře. V bytě u pamětnice Vendy Gajové byl nečekanou vojenskou prohlídkou objeven hmoždíř. To vedlo

---

¹⁰⁹ *Tamtéž.*

¹¹⁰ Ke špatnému stavu hospodářství lze přičíst i fakt, že odevzdávání zemědělských „přebytků“ padlo ve velké míře právě na české země. Přitom bylo kriticky poukazováno na skutečnost, že agrární Uhry rekvizice ve prospěch ostatních zemí Rakouska-Uherska, a dokonce i armády, odmítnout mohly. URBAN, O. *Česká společnost*, s. 581; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 260, 400; FILIP, V. *I. světová válka*, s. 232.

¹¹¹ GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 210.

k jejímu obvinění ze zločinu velezrady pro přečin zatajování kovů. Po několika obsílkách ji nakonec stihl trest v podobě poměrně vysoké pokuty 10 korun.¹¹²

K domovním prohlídkám a zabavení těžce nashromážděných zásob nezřídka vedla také anonymní udání. Například podle příběhu, který v březnu roku 1916 zaznamenala *Národní politika* bylo středostavovské ženě, Anně Buchtelové z Prahy, odejmuto přes 50kg mouky. V rámci své pomsty ji udala propuštěná posluhovačka.¹¹³

2.3 Nárůst zločinnosti žen

Za války obecně vzrostla kriminalita žen ze všech společenských vrstev. K trestným přečinům je často doháněla nouze. Dosud trestně bezúhonné ženy se uchylovaly především ke krádežím. Podrobné zprávy o trestné činnosti žen po dobu války přinášel denní tisk. Třeba *Národní politika* ve třetím válečném roce otiskla zprávu o tom, že potravinová nákupčí Marie Váňová si chtěla přilepšit tím, že v okolí Českého Brodu provedla několik bytových vloupání.¹¹⁴

Zatímco v prvním válečném roce se mezi odsouzenými nacházelo 13,5 % žen, v roce 1918 jich bylo už 52,8 %. V tak zvýšené míře to dosud bylo nezvyklé, i když samozřejmě musíme přihlédnout k tomu, že na těchto číslech měl podíl i čím dál vyšší „úbytek“ mužů povolávaných do vojska. Nová ale byla skutečnost, že ženy, které byly ve většině případů dosud spíše oběťmi trestných činů, se nyní masivně stávaly jejich aktivními vykonavatelkami.¹¹⁵

Za války rovněž vzkvétal černý trh, který za přemrštěné ceny ilegálně nabízel zboží, které nebylo možné sehnat jinde. Jeho činnosti se čile zúčastnily i ženy. Třeba babička pozdější srbské spisovatelky, Jary Ribnikar-Hájkové (1912–2007), se věnovala černému obchodu s nedostatkovým tabákem.¹¹⁶ Ženy se také věnovaly nelegálnímu

---

¹¹² GAJOVÁ, V. Zločin velezrady. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 3. díl. Praha: Pokrok, 1930, s. 281–286.

¹¹³ Zatajená mouka. *Národní politika*. 10. 3. 1916, 34(70), s. 5.

¹¹⁴ Dopadená zlodějka. *Národní politika*. 4. 7. 1917, 35(181), s. 6.

¹¹⁵ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 267; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 624, 626, 628.

¹¹⁶ „Je mi jasné, že se tím babička tehdy zabývala, aby nás udržela při životě. Tabák se z trafiky vynášel potají. Jednou, pamatuji se, byl zabalený v koši pod švestkami. Ale kam směřoval a jak probíhal ten zakázaný obchod naší šikovné babičky, to jsem se nesměla dozvědět.“ RIBNIKAR, J. *Dítě z Hradce: memoárová próza*. Hradec Králové: Kruh, 1988, s. 25.

keřasení.¹¹⁷ V Praze byla známou keřaskou žena, které se dle jejího příjmení přezdívalo „Reisnerka“. Zákazníky získávala tím, že v rámci svých „obchodů“ obcházela domácnosti se svým zanedbaným tříletým synem. Tato žena, která si za války přivydělávala i kuplířstvím, se dle vzpomínek novináře Karla L. Kukly, v době mléčné krize neštítala prodávat vlastní mateřské mléko a vydávat ho za kravské.¹¹⁸

2.4 Ženy jako válečné kuchařky

Charakteristickým fenoménem války bylo „nastavování“ či úplné nahrazování zboží, které na trhu již dlouhou dobu nebylo k dostání. Výroba náhražek, tzv. surogátů, byla navrhována i mnohými odborníky.¹¹⁹ Náhražková káva se například vařila ze sušené cukrové řepy či cikorky; na „zlepšení“ chuti a konzistence se třeba přidávaly slupky z brambor či rozemleté žaludy. Čaj byl nyní vařen z listů ostružiníku a maliníku. V době absolutní absence mouky vznikly pokusy vyrobit ji třeba z koňských kaštanů či ze dřeva mladých buků a bříz, které byly prý bohaté na škrob.¹²⁰

Bylo rovněž obtížné sehnat maso. Klára Hofbauerová na tuto komplikaci spjatou s válečnou každodenností vzpomínala takto: „Maso se ‚fasuje‘ jednou nebo dvakrát za týden, ale musí se sedět celou noc před krámem, a takovou oběť nemohu od děvčete [od služebné – pozn. autorky] žádat, ani sama nemám chuť se tam posadit. Plno lidí onemocnělo z těchto ‚front‘ těžkým reumatismem.“¹²¹ Jako opatření proti jeho nadměrné spotřebě byly zavedeny nejen lístky na maso, ale v roce 1915 také bezmasé dny. Každé úterý a pátek se tak nesměly prodávat ani zhotovovat pokrmy z masa, což platilo nejen pro podniky veřejného stravování, ale i pro domácnosti. Nařízení z června a září 1916 toto omezení ještě zpřísnilo a o jeden den rozšířilo; platilo tedy v pondělí, ve středu a v pátek. V případě, že by se jím někdo neřídil, hrozil mu trest: buď pokuta až 5 000 korun, nebo půlroční vězení. Objevovala se i náhražka masa v podobě směsice jáhlů a mouky z kaštanů nazývaná „ILF“, jež se však nesesetkala s úspěchem. Lidé z nejnižších vrstev se museli

¹¹⁷ Byly to osoby provozujících řetězový obchod, kdy zboží procházelo nesčetnými rukama, než došlo definitivní spotřeby. TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 30; FILIP, V. *I. světová válka*, s. 232.

¹¹⁸ KUKLA, K. L., PODANÁ, H., CHODILOVÁ, D., ed. *Pražské bahno*. Praha: Svoboda, 1992, s. 38–42.

¹¹⁹ Jedním z nich byl např. Julius Stoklasa (1857–1936), císařský rada a profesor působící na Českém vysokém učení technickém v Praze. Ti odborníci byli kritizováni za to, že náhražkové kombinace navrhuji, aniž by je předtím vyzkoušeli. FRANC, M. *Co se jedlo*, s. 63.

¹²⁰ FILIP, V. *I. světová válka*, s. 242–243; FRANC, M. *Co se jedlo*, s. 64. SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 96.

¹²¹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 318.

uchylovat ke konzumaci kočičího, psiho či holubího masa, nebo dokonce ke zkaženému masu z pošlých koní.¹²²

Obvyklý válečný jídelníček rodiny Kláry Hofbauerové měl asi takovouto podobu: „[...] k snídani hodně tmavá, žitná káva, kukuřičný chléb, ‚fasujeme-li‘ tuto lahůdku. Obyčejně bývá chléb s řepovým listím míchaný, častěji bývá černý perník z ohavné mouky, prý z nejedlých kaštanů, ze slámy a ze stromové kůry. V poledne je bramborová polévka, lívance z nepravé ječné mouky, která vůbec nedrží dohromady, večer bramborová kaše. Druhý den pro změnu bývají brambory vařené ve slupce, večer ovesná rýže. Nejsou to však výborné vločky předválečné, rýže je se slupkami, je slizká a má odpornou chuť.“¹²³

Válečné úřady za této situace hospodyňkám pouze alibisticky podsouvaly heslo „Vydržet!“ či spustily kampaň „Pěstuj zeleninu“. Městské ženy se tak často snažily uživit rodinu tím, že zasadily své vlastní zahrady či si pronajaly část pole. Vyživovací komise ženy rovněž vyzývaly k tomu, aby v domácnostech neplýtvaly.¹²⁴ C. k. ministerstvo vnitra vydalo tištěnou brožuru *Jak šetřiti zásob mouky*, která obsahovala rady a praktická doporučení obracející se k hospodyňkám.¹²⁵ Zároveň byl na ženy vyvíjen tlak, aby navzdory potravinové nouzi svým rodinám dokázaly vařit vydatná jídla. Nehledě na fakt, že touto výzvou byla odpovědnost za válečné stravování i zdraví rodin z velké části přenesena na ženy, byl z perspektivy rakouských úřadů tento apel výhodný i jinak. Správná výživa byla totiž klíčová pro dobrou kondici dělnické i další pracovní síly, na které bylo z velké části založeno válečné hospodářství.¹²⁶

---

¹²² FRANC, M. *Co se jedlo*, s. 64–65; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 96; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 31; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 583–584; FILIP, V. *I. světová válka*, s. 243.

¹²³ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 318.

¹²⁴ TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 27; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 56; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 96; FILIP, V. *I. světová válka*, s. 242.

¹²⁵ PÁCALT, V. Jaroměř za světové války. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 2. díl. Praha: Pokrok, 1930, s. 282.

¹²⁶ Během války totiž nabylo na aktuálnosti chápání člověka, které v evropském myšlení zakotvilo už na konci 19. století, respektive jeho pojmání jako specifického druhu motoru. Aby lidské motory dovedly převést energii na fyzickou práci, potřebovaly potřebný zdroj kalorií. KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 47, 58, 65, 73.

Ženské časopisy proto předkládaly recepty na to, jak téměř z ničeho připravit skromné napodobeniny jídel, na která byly rodiny zvyklé v dobách míru.¹²⁷ Z nutričního hlediska byla tato jídla ztrátou kuchařčina času, neboť strážníkům poskytovala málo kalorií, vitamínů a jejich chuť byla často nevábna. Z psychologického hlediska však hodnotu energie, která byla vložena do jejich přípravy měla. Rodině totiž žena na stůl předkládala to, co se zdálo být „skutečným“ jídlem. Tím nejen alespoň částečně zahnala jejich hlad, ale zachováváním rodinných stravovacích návyků v těžké době vytvářela iluzi normality, čímž pozvedala náladu příbuzných. Ve snaze co nejvíce zmírnit pocit nedostatku se i Klára Hofbauerová snažila, vedle vaření „normálního“ jídla, rodině péct i „sladké pečivo“. Například na přípravu buchet použila minimum mléka, které doplnila vodou; mouku ušetřila tím, že jí ve většině nahradila bramborami.¹²⁸

V českých zemích byly rovněž pořádány kuchařské kurzy, které měly ženy naučit účelnosti a hospodárnosti.¹²⁹ Protože ženy začaly být „odbornicemi“ na racionální výživu, muž-živitel už nerozhodoval o celkové podobě a skladbě stravy, ani čase podávání jednotlivých pokrmů. Ženy, které měly patřičné znalosti o krizovém stravování, se tak ve válečných časech stávaly hlavami rodin, na nichž byli ostatní členové domácnosti závislí. Tím celkově vzrostl a byl posílen jejich společenský význam. Role hospodyně a matky se tak defacto stala veřejným tématem, kdy hovoříme o tzv. veřejně organizovaném mateřství.¹³⁰

Ženy ale nebyly jen pasivními „žáčkami“ v dovednostech racionálního stravování, nýbrž některé své znalosti uplatnily ve veřejné sféře a poskytovaly je ostatním. Vystupovaly tak v roli veřejných autorit, což do té doby nebylo obvyklé.¹³¹ Nejznámější představitelkou nového typu veřejně angažované hospodyně byla učitelka vaření a zalkyně správné podoby domácnosti Anuše Kejřová (1874–1926). Ta každý měsíc ve

---

¹²⁷ Například recept na polévku z jablečných slupek. Polévka slupková. *Česká hospodyně: illustrovaný časopis rodinný*. 11. 5. 1917. 18(17), s. 68; Nebo recept na pudink z brambor: Bramborový pudink. *Rodina: časopis pro zábavu a poučení*. 1915–1916, 6(7), s. 78.

¹²⁸ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 318.

¹²⁹ Například v Prachaticích byly pořádány 30denní kuchařské kurzy. *Časopis učitelek: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Král. českém*. roč. 23 (32), 1915–1916, s. 306.

¹³⁰ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 95–97.

¹³¹ *Tamtéž*.

větších městech pořádala putovní kurzy úsporného vaření, které byly určeny zejména pro chudé a dělnické ženy.¹³²

Hospodynkám byly také adresovány knihy o stravování, jejichž autory byli odborníci na výživu. Jedním z nich byl všestranný vědec, kustod muzea Království českého a spisovatel, Josef Kafka (1858–1929). V díle *Úsporná výživa*,¹³³ vydaném roku 1915, autor užíval vědeckého jazyka a obracel se k ženám jako k domácím odborníkům. Kniha tak vyznívala jako odborná publikace. V rámci své výzvy „vařte jen tolik, co potřebujete“, předložil tipy na to, jak šetřit s potravinami. Dával k dispozici i podrobné návody k výpočtům zajišťujícím, aby jednotliví rodinní příslušníci v jídle připraveném z dostupných potravin obdrželi jen potřebné množství živin i kalorií, a ne zbytečný nadbytek.¹³⁴ Kafka také nabízel vhodné jídelníčky, které se měly uplatnit i v době míru. Seznamoval také se způsoby, jak šetřit otopem: doporučoval třeba vaření „v hrncích Papinovy soustavy“.¹³⁵

Kafka tedy čtenářky neoslovoval jako ty, které měly v rámci tradičních genderových rolí na starost práce spojené s domácností, jako pouhé kuchařky. Svým přístupem jim naopak podsouval, že jejich vaření „jako velická a důležitá věda“ není jen osobní prací pro rodinu. Chápal ho jako zásadní ekonomický úkol, kterého „nelze se zmocniti několikanedělním kursem u plotny“, nýbrž který, i v dobách míru, může dobře vykonávat pouze formálně vzdělaná a kvalifikovaná osoba.¹³⁶ V tomto přístupu se mimo jiné skrývala podpora toho, aby ženy měly přehled o vědě a vzdělávaly se. Zároveň vyzdvihl význam ženské práce v domácnostech a konstatoval, že by společnost měla toto jejich „povolání“ do budoucna náležitě oceňovat.¹³⁷

---

¹³² Činnost Kejšové byla spojena hlavně s Hradcem Králové, kde již od roku 1910 vedla vlastní kuchařskou školu a kde vaření i domácí práce vyučovala na tamní dívčí škole. V nové republice se pak stala významnou autoritou ženského vzdělávání ve vedení domácnosti. KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 97–98.

¹³³ KAFKA, J. *Úsporná výživa hospodářská a zdravotní reforma výživy*. Praha: nákladem F. Šimáčka, 1915.

¹³⁴ Množství potřebných kalorií záviselo na věku, váze a výkonu (například na druhu povolání). Především upozorňoval, že čím měl člověk vyšší výkon, tím potřeboval více kalorií na kilogram (vycházel přitom z druhého termodynamického zákona): „45 (na př. při těžší řemeslné práci), 50 (za velkých námah u vojína v poli)...“ *Tamtéž*, s. 5, 7, 11, 14, 20, 22–23, 64.

¹³⁵ *Tamtéž*, s. 50–53, 69–71.

¹³⁶ *Tamtéž*, s. 75.

¹³⁷ „Tu teprve poznáváme, jak složité a důležité je povolání ženy-hospodyně, že to není povolání tak opovržení hodné, za jaké se už často prohlašovalo, naopak, že jeho vlivy na celek rodiny i lidstva jsou pronikavější nežli vlivy kteréhokoli jiného povolání.“ *Tamtéž*, s. 75.

Citované pamětnice vzpomínají, že mnohá doporučení týkající se vaření a hospodaření, ať už v časopisech, novinách, knihách či brožurách, opravdu samy shledávaly jako užitečná a řídily se jimi.¹³⁸

2.5 Nejhorší válečná léta

Počátek hospodářské krize a úplného nedostatku se v českých zemích pojí s polovinou roku 1916.¹³⁹ V Rakousko-Uhersku tak ve druhé polovině války již téměř neexistovaly žádné potraviny ani spotřební zboží, které by nepodléhalo přidělovému hospodaření.¹⁴⁰ Pro ilustraci uvádíme, že přidělový systém tehdy průměrnému občanovi zaručoval například právo na půl kilogramu cukru měsíčně; domácnost však měla nárok maximálně na kilogramy dva. Mléko bylo určeno pouze dětem do šesti let a kojícím matkám.¹⁴¹

Objevily se též nové druhy přidělových lístků. Kromě „chlebenek“ začaly být obyvatelům zázemí důvěrně známé též „bramborenky“, „máslenky“, „sádlenky“, „moučenky“, „kávenky“, „cukřenky“ nebo „mydlenky“. Zboží, které tyto lístky garantovaly, však bylo možné reálně získat jen málokdy. Kvůli zásobovacím obtížím totiž některé druhy potravin i spotřebního zboží prakticky zcela zmizely.¹⁴²

Poměry na přelomu let 1916/1917 navíc ztěžovala nesnesitelná zima, kdy bylo i dvacet stupňů pod nulou. Řešením mělo být zavedení „uhlenek“, které však nedokázaly zabránit katastrofálnímu nedostatku uhlí a veškerého topiva. I přes velké mrazy stály ženy

---

¹³⁸ „Koupili jsme si za války mnohé z těchto knih informačních a třebaže se nad nimi vznáší ‚nutkání k vítězství‘, přece dovedeme oceniti hloubavost a píli, která z nich vyzařuje. Mám brožury, kde se stejnou vážností se popisuje domácí výroba a správa obuvi všeho druhu i podrobným rozbořením se určují hodnoty potravinových odpadků a jejich využití.“ TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 28; Podobně: GAJOVÁ, V. Z mého zápisníku. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 211.

¹³⁹ Tehdy se kvůli silnému dešti nezdařila úroda, celkově se snížila domácí výroba a vůbec dobře nefungoval ani dovoz zboží. Vše tenkrát ještě zhoršily účinky spojenecké blokády německých přístavů v kombinaci s rostoucími požadavky armády. WINTER, J. M. *První světová válka*. Praha: Mladá fronta, 1995, s. 78.

¹⁴⁰ Srovnatelná byla snad jen válečná situace v císařském Německu a carském Rusku. DANIEL, U. *Frauen*, s. 128; TAYLOR ALLEN, A. *Women in twentieth-century Europe*. Gordonsville: Palgrave Macmillan, 2007, s. 18; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 222–223.

¹⁴¹ KOUROVÁ, P. Tatínka, vrať nám zpátky! U stromečku bez manželů a otců. In: KOURA, P., ed. *První světová válka*. Praha: Xantypa, 2014, s. 55.

¹⁴² „Jsou už lístky na mléko, na máslo, na sádlo, které je slané a odporné, na chléb, na mouku, která bývá černá a často ztuhlá.“ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 311; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 581; DANIEL, U. *Frauen*, s. 128.

s dětmi několikahodinové fronty na přiděl 6kg uhlí na měsíc, nebo se topivo snažily ukrást.¹⁴³

Na trhu už skoro nebyly k dostání ani látky a nitě. Proto byly od roku 1917 vydávány také „šatenky“. To nezabránilo tomu, aby nekvalitní oblečení bylo těžko sehnatelné a drahé, na což Klára Hofbauerová vzpomíná takto: „Podaří se mi získat pro muže válečné košile. Jsou ze zbytků. Na jednom rukávě je vetkáno: ‚Gute Nacht,‘ na druhém ‚Dobré jitro‘. A náš parádník divně na to pohlíží.“¹⁴⁴ Protože nitě byly o něco lacinější, i když stále předražené, hospodyňky raději volily možnost rodině nositelný kus ušít samy ze všeho, co měly k dispozici, jak dokládá další vzpomínka Kláry Hofbauerové: „Za třicet korun koupím cívku nití, které se zle trhají. Barvím šedé plyšové záclony a šiji z toho pro nás sváteční roucha. Ale tyto nesnáze jsou jenom lapáliemi u přirovnání s válečnými hrůzami.“¹⁴⁵ Proto se tehdy začaly uplatňovat různé krejčovské návody.¹⁴⁶

Vzhledem ke vzrůstajícímu všeobecnému nedostatku se válečná domácnost postupně stala „dílnou pro všechno“. Slova pamětnice Boženy Trávníčkové hovoří za vše: „Bylo mnoho vysilující práce v domácnosti, pekla jsem chléb, vařila mýdlo, šila trepy, látala a přešívala. Vše se muselo účelně zužitkovat a tak bylo práce nad hlavu.“¹⁴⁷ Po ženách navíc válečné úřady požadovaly, aby v rámci dokazování svého vlastnictví šily pro vojáky různé oděvy či jejich části (třeba košile, rukavice, ponožky, kukly a nákolnice). Za tímto účelem se na ně obracely výzvy *C. a k. úřadu pro válečnou péči*, které byly otiskovány v různých periodikách. Vzorky ke zhotovení těchto věcí byly hospodyňkám, které projeví zájem, zasílány do místa bydliště.¹⁴⁸

---

¹⁴³ „Topíme jen v zadní světnici v malých kulatých kamínkách, abychom se ohřály a něco si uvařili. Nosíme si z lesa borové šišky a kůlky. Po hlavní trati Vídeň-Krakov jezdí vlaky plné uhlí, ale to se veze do Vídně. Z těchto vlaků kradou ženy a děti uhlí, a už jsou prý v tom tak vycvičeny, že shazují do příkopu, i když je vlak už v pohybu a jede. [...] My ostatní od nich kupujeme za živobytí.“ GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 215; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 59.

¹⁴⁴ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 320.

¹⁴⁵ *Tamtéž*.

¹⁴⁶ Návod na modely, které počítaly s nedostatkem látek: *Nové mody*. 22. 5. 1916, 28(16), s. 6–7; Tipy na vyžití starých kožešinových límců: *Nové mody*. 7. 9. 1918, 30(22–23), s. 8–9, 26–28.

¹⁴⁷ TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 27; Podobně: GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 218.

¹⁴⁸ „Vlasteneckým ženám a dívkám! Nastává opětne krutá a těžká zimní doba! Vítězná a udatná vojska, zejména hrdinní obránci sněžných hor na hranicích věrolomné Italie vítají již nyní, jak tomu svědčí četné projevy, každý milodar [...] Láska k vlasti a cit povinných díků oproti udatným bojovníkům, velí vzpomenouti jich v této těžké době!“ *Časopis učitelek: Věstník Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém*, roč. 24, 33, 1916–1917, s. 38–39.

Zima 1916/1917 byla v zázemí hodnocena jako vůbec nejhorší období. Roku 1917 ve městech nastala všeobecná chudoba a lidem hrozila podvýživa. Klára Hofbauerová vzpomíná: „Mimo na ‚frontu‘ bojím se zrovna vycházet, abych pak neměla ještě větší chuť k jídlu. Zním paní, která má dvě dcery, pilné švadleny a i muže zaměstnaného. Nemají žádné známé na venkově a žijí jen z toho, co ‚fasují‘. Jsou všichni tak sešlí, že se paní prý každý večer modlí, aby se všichni čtyři už ráno neprobudili. Onehdy našli mrtvou ženu, byla žlutá a vyhublá. ‚Maminka umřela hladem,‘ plakaly malé dcerušky.“¹⁴⁹

O něco lepší byla situace na venkově. Z toho důvodu měli zdejší obyvatelé strach z krádeží a loupeží, kterých by se mohli dopustit lidé z měst. Obavy vesničanů ve svých vzpomínkách zachytila třeba Klára Hofbauerová: „Z Prahy jezdím s Ivem často pro dva litry mléka a osminu kila másla na celý den ven. [...] Vlak nemá dostatek uhlí, musíme přenocovat ve vesnici. Nikdo nás nechce vzít, lidé prý kradou prostěradla, když se jim dá nocleh. Konečně v jednom domku na zástavu mléka a másla nám nocleh poskytnou, ale jakmile se pohneme (spíme s nimi v jednom pokoji), sledují nás, abychom jim neutekli oknem.“¹⁵⁰

Zásobovací situace se mírně zlepšila ve druhé polovině roku 1917. Na přelomu června a července roku 1918 však došlo k faktickému hospodářskému rozvratu, který souvisel s obratem na západní frontě. Tehdy se k výrobě látek již využívaly kopřivy a boty začaly mít dřevěné nebo dokonce papírové podrážky. V obchodech byly k dostání i dřeváky, kterými zásobovaly monarchii firmy Thonet a Baťa. Objevovaly se i celé šaty ušité z papíru, jejichž cenu vysoká válečná inflace vyšvihla až k neuvěřitelným 1 000 korunám.¹⁵¹ Marie Strettiová (1876–1953) vzpomíná, že tehdy bylo nutné chránit místa, kde se věšelo prádlo: „Nám vykradli půdu, to byla pro mne velká pohroma, v zlé době nouze o prádlo. A právě tenkrát se sušily na půdě nové cíchy poprvé povlečené, nové ručníky [...] Na policii přijali mé hlášení velmi klidně, řekli, že mají podobných krádeží

---

¹⁴⁹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 319.

¹⁵⁰ *Tamtéž*, s. 323; Podobně: STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 55; WINTER, J. M. *První světová válka*, s. 78.

¹⁵¹ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 222–223; WINTER, J. M. *První světová válka*, s. 178–179; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 581; FILIP, V. *1. světová válka*, s. 243; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 61; UCHALOVÁ, E. První světová válka zásadně proměnila nejen ženský šatník. In: KOURA, P., ed. *První světová válka*. Praha: Xantypa, 2014, s. 70.

několik denně. Ani je to nezajímalo.“¹⁵² Ke konci války, kdy peníze již téměř vymizely, už nebyla ničím neobvyklým prostá směna.¹⁵³

V posledním válečném roce propukla epidemie španělské chřipky. Nevyhnula se ani rodině Kláry Hofbauerové. Píše: „Pálí nás na plicích, že myslíme, že už to nepřežijeme, noviny jsou plné úmrtních oznámení. Uzdravujeme se pomalu.“¹⁵⁴ Nemoc naplno udeřila v říjnu 1918, kdy jí během jednoho měsíce podlehl 43,3 tisíc lidí.¹⁵⁵

2.6 Mateřství a válka

Jedním z prvních sociálně-politických opatření úřadů bylo zavedení válečných podpor pro rodiny vojáků. Od počátku konfliktu proto byly vydávány i oficiální příručky, které ženy seznamovaly s jejich právy na státní podporu a dávaly podrobný návod, jak žádat o vyživovací příspěvek. Zároveň tyto brožury ženy upozorňovaly, že je třeba znát svá práva, neboť jednotlivé vyživovací komise v různých politických okresech, které ve věci rozhodovaly, by mohly využít jejich neznalosti a podpory jim vyměřit nestejnoměrně. Pro výplatu podpory ovšem muselo být zjevné, že rodina byla závislá na vojínově příjmu.¹⁵⁶

V případě, že se manželka vojáka starala o malé dítě, které ještě kojila, obdržela nadto další podporu. Pokud mobilizovaný otec zemřel, pobírala matka vdovský a sirotčí důchod, jehož výše závisela na počtu sirotků. Vzhledem k tomu, že celkově klesly reálné příjmy civilistů, stát ke mzdě pracujících matek také přidával různé příplatky – na bydlení, šacení a děti. Od druhé poloviny války se kvůli zhoršující se hospodářské situaci začaly na vyživovací příspěvky pro manželky vojáků vztahovat různé povinnosti. Aby tyto příspěvky

---

¹⁵² STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 63–64.

¹⁵³ „Za mastidlo jsem dala 4 velké krajkové záclony (do pokoje), půl tuctu kapesníků, 2 m látky na košili, ručník a několik závěsů s vyšíváním atd. [...] A co zažily ty, co neměly co prodat? Ty už nežijí!!“ KONEČNÁ, L. Utrpení žen českých legionářů (žena ruského legionáře). In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 195–196; Podobně: GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 217–218.

¹⁵⁴ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 323.

¹⁵⁵ *Demografický obraz zemí Koruny české za první světové války*. Český statistický úřad, https://www.czso.cz/csu/czso/demograficky_obraz_zemi_koruny_ceske_za_prvni_svetove_valky_v_publiku_ci_csu [cit. 2021-03-19].

¹⁵⁶ Z tohoto důvodu ji podle zákona neobdržely například rodiny majitelů větších obchodů s pomocnou silou. Jejich chod totiž za války nadále obstarávaly manželky; stejná situace se týkala i žen velkorolníků. Např.: ZABRANSKÝ, V. *O státních podporách pro rodiny mobilisovaných*. Praha: A. Svěcený, 1914, s. 3, 6–7, 13.

ženy obdržely, musely pro válečný textilní průmysl sbírat například kopřivy nebo dubové listí.¹⁵⁷

Sociální podpora rodinných příslušníků vojáků byla součástí válečné politiky, která rovněž podporovala porodnost. V desetiletí před válkou totiž celá západní Evropa procházela populační krizí.¹⁵⁸ Její následky pak měly být v letech války, kdy získala otázka početní síly armád na aktuálnosti, zahlazeny. Sociální podpora měla ženy zbavovat obav stát se ve válečných podmínkách matkami. Mateřství bylo úřady ostatně povýšeno na válečné „řemeslo“ a hlavní patriotický úkol žen.¹⁵⁹ Podpora rodin vojáků rovněž cílila na posílení bojeschopnosti vojáků. Měla předcházet jejich obavám o rodiny a vytvářet tak prevenci proti revoltám či dezercím ve vojsku.¹⁶⁰ Z uvedených důvodů vytvořily systémy podpůrných plateb pro rodiny vojáků všechny válčící státy s brannou povinností.¹⁶¹

Podle vzpomínek Marie Schäferové se zdá, že na finanční příspěvky vyplácené manželkám vojáků hleděla společnost velmi kriticky, neboť podpořily řadu žen, aby poprvé volněji rozhodovaly o rodinném rozpočtu. Ne vždy se pak chovaly podle většinových představ. Jmenovaná pamětnice píše: „Většinou děti otců vojáků, žily v hrozně bídě mravní. Ženy vojáků mívaly dost peněz, ale měly také příliš mnoho volnosti a tak hledaly rozptýlení, jak mohly. Chodily do biografů, do barů, bavily se a utrácely a o děti se nestaraly.“¹⁶²

---

¹⁵⁷ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 354–355; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 264; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 35; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 580; DANIEL, U. *Frauen*, s. 123.

¹⁵⁸ V českých zemích byl výrazný pokles porodnosti zaznamenáván od roku 1902. Jako příčina tohoto regresu byl obecně uváděn feminismus. Argumentovalo se tím, že ženy jím ovlivněné preferují vzdělání a profesi, kvůli čemuž odmítají mateřství. MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 76; TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 7.

¹⁵⁹ Válečná propaganda nepodporovala reprodukci jen v případě belgických a francouzských žen, které byly v srpnu a září 1914 znásilněny nepřátelskými německými vojáky. Tyto byly místním propagandistickým tiskem vyzývány buď k potratu či vraždě novorozenců. TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 17; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 292.

¹⁶⁰ DANIEL, U. *Frauen*, s. 116–117; TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 15; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 290.

¹⁶¹ Prakticky stejný systém podpor jako v Rakousko-Uhersku existoval i v císařském Německu, kdežto ve Francii měly nárok na státní podporu jen opravdu potřebné ženy plus ty, které měly malé děti; v Rusku byly tyto platby spíše příslibem. DANIEL, U. *Frauen*, s. 117–118; TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 15.

¹⁶² AHMP, Fond Marie Schäferová, inv. č. 5, kart. 1, *Kronika díl III.: My nikde nebyli (1914–1918)*, s. 34.

Realita války však ztížila život všem. Ve všeobecném chaosu totiž vojenské úřady nedokázaly všem ženám vojáků zajistit včasné a plné vyplacení sociální podpory.¹⁶³ Rodinám navíc vyplacené příspěvky k zajištění živobytí rozhodně nestačily, neboť vzhledem k tehdejší drahotě a vysoké inflaci byly velmi nízké. Pamětnice Ludmila Konečná vzpomínala: „Do r. 1916 jsme jakž takž s podporou vycházely, však stoupající drahota, podpory malé – začalo to u nás jít s kopce. Sehnala jsem vedlejší zaměstnání, ale vše málo [...] Východisko?! Prodávati věci z domácnosti nebo zahynouti!“¹⁶⁴ Například v září roku 1918 činila podpora 108 korun měsíčně. To je značně nepatrný obnos, když si uvědomíme, že jen mléko v této době stálo 48 korun.¹⁶⁵ I tak nízká podpora však mohla být ženám odebrána, když například jejich manžel vstoupil do legií, což se od srpna roku 1917 týkalo i autorky výše uvedené citace.¹⁶⁶

Představy vojenských plánovačů o populační explozi rovněž mařil fakt, že i samotná rodina prošla v době války změnou. Neplnila již primárně reprodukční funkci, jako tomu bylo dříve, ale v zájmu přežití těžkých časů byla její funkce redukována na výrobu a spotřebu zboží.¹⁶⁷ To se projevilo na rapidním snížení počtu živě narozených. Celková porodnost klesla v českých zemích od roku 1914, kdy se narodilo 264 438 dětí, na 116 820 dětí narozených roku 1918, což činilo pokles o 55,8 %. Úbytek zapříčiněný poklesem porodnosti se tak odhaduje na 550 000 obyvatel, kteří se jinak potenciálně mohli narodit.¹⁶⁸

Mezi hlavní důvody poklesu porodnosti patřila, vedle existenčních obav, samozřejmě absence mužů. Charakteristickým fenoménem se stávaly starší rodičky nebo tzv. staré prvnicky. Bylo to způsobeno tím, že na rozdíl od mladých mužů odvedených na frontu, byli starší vojáci, manželé starších žen, většinou mobilizováni v místě bydliště.¹⁶⁹

Je ale třeba konstatovat, že zvýšení natality nenastalo ani když vojáci dostávali dovolené. Na rozhodnutí odložit rodičovství tak působil nejen strach z brzkého úmrtí

---

¹⁶³ DANIEL, U. *Frauen*, s. 117.

¹⁶⁴ KONEČNÁ, L. *Utrpení žen českých legionářů*, s. 195.

¹⁶⁵ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 354–355.

¹⁶⁶ KONEČNÁ, L. *Utrpení žen českých legionářů*, s. 195.

¹⁶⁷ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 299.

¹⁶⁸ *Demografický obraz zemí Koruny české za první světové války*. Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/csu/czso/demograficky-obraz-zemi-koruny-ceske-za-prvni-svetove-valky-v-publikaci-csu> [cit. 2021-03-19].

¹⁶⁹ LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 152.

potomka narozeného za války, ale také nechut' přivést děti do světa plného zmatku a strádání. Z těchto důvodů třeba nechtěl mít potomka odvedený spisovatel Fráňa Šrámek (1877–1952). Jeho celoživotní družka Miloslava Hrdličková (1884–1958) se mu proto v jednom ze svých dopisů omlouvá za možnou graviditu: „Nebudu-li míti do 3 dnů jasno, půjdu k doktorovi [...] Když jsem to čekala a všechno si krásně v duchu připravila, zdálo se, že ne, a já jsem si zvykla myšlence, že nebudu nikdy rodit. [...] Pohlad' mne v duchu, nehněváš-li se už na mne, a ublížila-li jsem si nějak mým nedělním pošetilým kouskem [...].“¹⁷⁰

K odhodlání žen vyvarovat se nežádoucí gravidity přispěly i zevrubnější znalosti antikoncepčních metod. Ty se během války všeobecně rozšířily zejména díky podrobným informacím, které vojákům ve snaze zabránit dalšímu šíření pohlavních chorob poskytlo vojenské velení.¹⁷¹ Do té doby byla osvěta dívek v otázkách týkajících se lidské sexuality na nízké úrovni a válka do této oblasti v evropském měřítku vnesla pokrok.¹⁷² Lze tedy říci, že za války nastal počátek stále častějšího omezování velikosti rodiny; tehdy vdané ženy porodily v průměru čtyři až pět dětí. Poválečné reprodukční chování české populace se již vyznačuje tím, že ženy už nerodily po celé své plodné období, ale polovinu potomků měly do 5 let od sňatku. Tím se zlepšilo i jejich zdraví.¹⁷³

Samo mateřství však v době války v sobě neslo zvýšené riziko ztráty potomka. Šestina až pětina živě narozených dětí se tehdy nedožila prvních narozenin.¹⁷⁴ Také Kláře Hofbauerové se za války narodila dcera Věra, u které vzpomínala, že byla „drobnější“, než její dvě „předválečné děti“.¹⁷⁵ U potomků, kteří překonali první rok života, pak nebylo jisté, jestli se vůbec dožijí dalšího věku. Nejrizikovější skupinu přitom představovala

---

¹⁷⁰ *Archiv Fráni Šrámka v Sobotce*, inv. č. AI/3, dopis M. Hrdličkové-Šrámkové Fráňovi Šrámkovi z 1. 10. 1918.

¹⁷¹ KVĚTOŇ, V. *Vzpomínky z první světové války*. Praha: Stratos, 1995, s. 29–30.

¹⁷² Za 1. světové války byl masově rozšířen vynález pocházející z 19. století, gumový kondom. MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 79–80; TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 17.

¹⁷³ Například již v roce 1930 připadalo na jednu ženu 2,15 dítěte. TVRDÍKOVÁ, M. *Porodnost za první světové války v českých zemích: vliv změn v porodnosti mezi lety 1914–1920 na další populační vývoj v českých zemích*, Praha: Univerzita Karlova, <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/aktuality/cds/2011-konference/postery/poster-tvrdikova> [cit. 2021-03-19]; MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 77.

¹⁷⁴ LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 153.

¹⁷⁵ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 312.

věková kategorie do 4 let.¹⁷⁶ Rodina Hofbauerových o svou dcerušku přišla ve věku dva a půl let: „Věruška, ač nemá velké horečky, začíná být mdlá, nechce chodit [...] Za týden v mé ruce vydechne naposled.“¹⁷⁷ Velký podíl na dětské úmrtnosti měly nedostatečné odívání, pobyt v nevytápěných místnostech, špatná strava, ale také infekční nemoci.¹⁷⁸

I přesto, že se matky v druhé polovině války úpěnlivě snažily nakládat s minimem zásob co nejracionálněji, hladovění vlastních potomků, jak vzpomíná i Klára Hofbauerová, nezabránilo: „Ivo se ztratí do kuchyně a naleznou ho za chvíli, jak ze zoufalství dojídá balíček cikorky. Milinka zase říká: ‚Mami, dej mi ještě kousek ‚šroťásku‘, meleme si totiž na kávovém mlýnku zrnka, která děti v létě nasbíraly. – ‚Nemohu,‘ odpovídám, ‚musíš si jej schovat k večeři,‘ a zaslzíme nad tím obě.“¹⁷⁹ Od roku 1916 tak děti častěji umíraly na podvýživu. O rok později nabral v Praze na epidemickém charakteru tzv. edém z hladu, který byl způsoben hlavně nedostatkem tuků.¹⁸⁰ Statisticky ztratila každá rodina za války v průměru jedno dítě.¹⁸¹

Rostly ale počty porodů nemanželských dětí, kterých bylo přibližně 10 %. České země dokonce mezi léty 1916–1925 náležely ke státům s větším počtem dětí, jež se nenarodily do manželství.¹⁸² Za války se totiž naskýtal mnoho příležitostí k náhodnému citovému vzplanutí. Nemanželské děti byly často počaty v době, kdy ve městě bylo načas ubytováno přesunované vojsko. Svobodnou matkou se obvykle stávaly i ženy působící jako zdravotní sestry v lazaretech nebo venkovské ženy, které navázaly intimní vztah se zajatci,¹⁸³ v krajním případě pak ty, jež byly znásilněny. Protože svobodných matek, jež

---

¹⁷⁶ MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 77.

¹⁷⁷ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 320.

¹⁷⁸ LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 153.

¹⁷⁹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 319.

¹⁸⁰ Průvodními jevy onemocnění bylo vodnatění některých částí těla (nejčastěji hlavy či břicha), kožní vyrážky, předčasné stárnutí a jiné. SOUKUP, F. 28. říjen 1918: *předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1928, s. 217–219; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 171–172.

¹⁸¹ MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 76.

¹⁸² V evropském kontextu se sem řadily státy jako například Francie, Maďarsko či Německo. LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 571.

¹⁸³ Vztahy žen se zajatci, kteří kupříkladu pracovali na statcích, byly trestně postihovány v Německu. Tisk o těchto ženách navíc psal jako o osobách bez národní hrdosti či jako o „zneuctěných ženách“. ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 298.

byly dříve chápány jako neplnoprávné, přibývalo, válečné úřady v rámci podpory porodnosti zlepšily jejich práva.¹⁸⁴

V předválečné době nebyl otec nemanželského dítěte zákonem veden ani jako rodič, ani jako příbuzný dítěte. Potomek neměl nárok na jeho jméno, jmění, ani dědictví, a to ani, pokud se otec k dítěti přiznal. Otce nemanželského dítěte měl obecně zastupovat jen poručník. Povinnosti otce byly hodně volné – i když existovala povinnost alimentů, matka nemanželského dítěte nemohla dokázat otcovství dítěte a zároveň neměla ani právní prostředky na to, aby je vymohla. Pokud byl otec dítěte nemajetný, povinnost živit dítě přešla na matku. Být svobodnou matkou i nemanželským dítětem bylo navíc postavením společností velmi odsuzovaným.¹⁸⁵

Novela občanského zákoníku z října 1914 právní postavení svobodných matek a nemanželských dětí zlepšila. Záměrem bylo, aby žena nemusela jít do práce bezprostředně po porodu, čímž mělo být ochráněno zdraví dítěte i matky. Otec byl nyní povinen ženě uhradit výdaje za porod i poporodní péči a po dobu šestinedělí platit výživné. Společenský status svobodných matek ovšem nepřestával být složitý. O tom vypovídá fakt, že tyto matky své děti tzv. odkládaly. Vedle prostého přání zbavit se nechtěného potomka, bylo toto rozhodnutí povětšinou motivováno strachem ze společenské ostrakizace, popřípadě neschopností dítě uživit. Proto nemanželské děti často umisťovaly do sirotčinců, kde tzv. válečné děti zpravidla podlehly nějaké infekční nemoci.¹⁸⁶

V době konfliktu se zvýšila i míra potratů, k nimž hojně sahaly právě svobodné matky. I když už před válkou probíhaly dílčí feministické kampaně volající po legalizaci interrupce, válečná skutečnost, kdy toto jednání bylo velmi rozšířeným jevem, vedla za první republiky k opravdu rozsáhlé agitaci za toto právo.¹⁸⁷

Je třeba dodat, že za války už většinou městské rodiny neměly peníze, aby si i nadále mohly vydržovat služky a kojné.¹⁸⁸ Tyto „nadbytečné strážnice“ tak začaly ze

---

¹⁸⁴ V rámci podpory porodnosti uznaly práva „nelegitimních“ dětí a jejich matek i ve Francii. Naopak v konzervativní Británii se dívali na nemanželské děti skrze prsty. Přesto, že zde některé neprovdané matky pobíraly odlučné, byl uvalen tvrdý dohled na to, jestli peníze využívají na daný účel. I tak byly často obviňovány ze zanedbávání dětí, alkoholismu a hýření s vojáky. *Tamtéž*.

¹⁸⁵ HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 75–76; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 120–121.

¹⁸⁶ LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 120–121, 153; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 582.

¹⁸⁷ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 576.

¹⁸⁸ Ale existovaly i výjimky. Třeba Klára Hofbauerová po dobu války měla služebné, Anču a Růženu. HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 311, 322.

středostavovských domácností mizet a musely se o sebe postarat jinak. Díky úbytku kojných a nemožnosti sehnat jiné mléko přibýlo napříč společenskými vrstvami matek, které své děti začaly kojit samy. Kvůli omezeným možnostem ve stravování však byla doba laktace obvykle krátká. Fenomén kojící matky ale ve většině přetrval do mírových dob, díky čemuž byly další generace zdravější.¹⁸⁹

Většina rodin za války samozřejmě postrádala otce, který byl mobilizován. Matka tak musela převzít roli otcovské autority a podle řady teoretiků i pamětníků začala být proto vůči svým dětem přísnější a citově rezervovanější. V rámci své role ochránitelky rodinného krbu musela zároveň i jaksí zhrubnout, aby v tvrdé době dokázala pro rodinu vůbec něco vybojovat.¹⁹⁰

2.7 Sex a válka

Válkou zatěžovaný život všeobecně vedl ke zdrsňení mravů. Všudypřítomný nedostatek a nejistá existence dávaly větší prostor egoismu, který rozvolňoval normy v chování i v osobním a intimním životě.¹⁹¹ Následkem byl i obecný rozvoj promiskuitního chování. Stále více žen přitom začalo aktivně vyhledávat sexuálního partnera, což bylo dříve spojováno jen s muži. Předválečné pravidlo provázanosti sexuálních vztahů s manželstvím se stalo spíše výjimkou.¹⁹² Kolaps genderového řádu v oblasti sexuálních vztahů se projevoval už od začátku války, kdy v mnohých městech začaly být přítomny vojenské posádky. Pro svobodné dívky byli „uniformovaní“ muži velmi přitažliví.¹⁹³

Fenomén žen-prostopášnic vedl k tomu, že model předválečného submisivního ženství začal pozvolna brát za své. Dobové obavy z definitivního pádu patriarchální autority vedly často k tvrzením, že právě všeobecná demoralizace žen, především v oblasti sexuálního chování, byla zapříčiněna absencí mužů a jejich uvolněným postavením za

---

¹⁸⁹ LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 37, 55; MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem*, s. 77.

¹⁹⁰ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 299; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 36.

¹⁹¹ Povahu doby vystihla spisovatelka Magda Vainová, když poznamenala: „Žije se, jako by nebylo zítřků, zákonů života. Důsledků nedbají, ani závaznosti; jsou jen chvíle, dnešky.“ BÍLÁ, M. *Z mobilisace 1914: ze zápisů ženy 1914–1918*, Nová Paka 1935, s. 15.

¹⁹² KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 115–116; DANIEL, U. *Frauen*, s. 123.

¹⁹³ „Děvčata se červenala pod jejich pohledy. Voják. – Toť byl někdo, kdo měl právo vybírat a střídat v milování po tři léta.“ BÍLÁ, M. *Z mobilisace 1914*, s. 6; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 297.

války. Na frivolnost v chování mužů se v takovém případě nehledělo. Ženy byly tradičně chápány jako aktivní svědkyně, jejichž návrhům muži jen neochotně podléhali.¹⁹⁴

Pozornosti samozřejmě neušla ani rostoucí manželská nevěra žen. Ve své divadelní hře, jež měla premiéru dne 30. září 1917 v Národním divadle, spisovatel Jaroslav Hilbert (1871–1936) tematizuje jeden z dobových náhledů na tento válečný jev. Hlavní hrdina dramatu *Hnízdo v bouři*, architekt Pavel Suk, je odveden na frontu a vedení kanceláře po něm dočasně přebírá jeho přítel Jan Bylanský. Pavlova žena, Jarina, je z manželova odchodu frustrovaná a při loučení mu říká: „Nejsem to já šťastná, jaká jsem bývala! Není to již staré nebe, k němuž jsem se s důvěrou modlívala! Učinil jsi mne příliš svou ženou, abych se dovedla s rozvahou přenést přes naše odloučení!“¹⁹⁵ Zlom ve vztahu manželů nastane, když má Pavel přijet na dovolenou, která je náhle odvolána, což Jarina zmítající se v depresích vnímá jako manželovu zradu.¹⁹⁶ Jarina se následně stane milenkou Pavlova přítele Bylanského; Pavel se o nevěře dozví z dopisů padlého druha. Avšak mezitím, co hlavní hrdina získá zakázku na státní stavbu, čímž je zproštěn vojny, je sok Bylanský, který narukoval, zabit v bitvě. Oba manželé se nakonec usmíří a drama končí happyendem. Hilbert ve své hře obhájí stanovisko, že vdané ženy byly za války náchylné k různým svodům jen proto, že odchodem manžela ztratily veškeré životní jistoty a pocit bezpečí, které pak hledaly v náručí jiného muže. Hilbertovo válečné drama tak můžeme chápat jako jednu z přímých defenzivních reakcí na hroucení genderového řádu 19. století. Zdánlivě smířlivý Hilbertův přístup k nevěrným ženám je totiž ve skutečnosti poukazem na patriarchální mínění o tom, že žena je bez manžela v životě úplně bezradná.

2.7.1 Mravní disciplinování žen

Hrozba zániku patriarchální autority a s tím související ženská sexuální promiskuita, úbytek uzavřených sňatků i porodnosti, představovaly pro válčící státy nebezpečí. Proto byl válečnou propagandou kladen důraz na to, aby ženy své vlastenectví dokazovaly i dobrými mravy, neboť i takto měly podpořit motivaci vojáků v poli. Ženská sexualita tak byla disciplinována různými mravnostními i právními opatřeními, což bylo ve všech

---

¹⁹⁴ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 299.

¹⁹⁵ HILBERT, J. *Hnízdo v bouři: hra o čtyřech dějstvích*. Praha: J. R. Vilímek, 1917, s. 22.

¹⁹⁶ Postava Jariny v této situaci poznamenává: „Co kdybychom odvolaly jednou my? [...] Mohlo by nám být zaslíbáno, kdybychom odhadly toho, kdo jeví tak malou schopnost sebeobranu a žádné ochrany nás?“ *Tamtéž*, s. 53.

válčících zemích odůvodňováno zejména potřebou zabránit šíření pohlavních nemocí.¹⁹⁷ V rámci společenského ukáznování byla v tisku mnohdy formulována až přehnaná hodnocení ženské válečné nemravnosti, která čtenářky měla od takového chování odrazovat. Uvedená citace pochází z *Časopisu učitelek*: „Maďarští důstojníci se prý podívovali nad dotěrností českých dívek a žen a vyslovovali se, že Maďarka by se nikdy tak nechovala.“¹⁹⁸

Faktem bylo, že za války nastal všeobecný rozmach prostituce spojený s nárůstem počtu pohlavních onemocnění, který válečné konflikty doprovázel i v minulosti. Přesto je obraz českých zemí zamořených nevěstkami nesprávný. První všeobecné válečné dovolené schválené roku 1916 způsobily, že výrazný podíl na zvýšení počtu venericky nemocných měli nakažení muži vracející se z bojišť.¹⁹⁹

Kritika byla upřena zejména k sexuálnímu chování dělnic, zvláště pak těch, které pracovaly ve válečném průmyslu. Tyto ženy, které už od začátku průmyslového věku ztělesňovaly pozvolnou nezávislost na mužích, byly nyní za války považovány za symbol narušitelé ženskosti, a tedy i pádu genderového řádu spjatého s 19. stoletím. Byly chápány jako ženy mladé, svobodné, užívající si své nezávislosti, vlastního příjmu a dlící daleko od vlastních rodičů. Měly tendenci otevřeně projevovat vlastní sexualitu, nevyhýbaly se extravaganci, hrubým výrazům, kouření ani alkoholu. Začalo se hovořit o maskulinizaci válečných dělnic.²⁰⁰

Kolaps genderového řádu v oblasti sexuálních vztahů vyvolal v roce 1916 konkrétní opatření. Třeba v některých dělnických koloniích při velkých továrnách byl spuštěn kázeňský systém. Dělnictvo bylo striktně rozděleno podle pohlaví a podrobeno kázeňskému dozoru hlídače. Ten měl kontrolovat vzájemné sexuální vztahy a dohlížet na zdravotní kontroly i prevenci pohlavních nemocí. Hlídač přísně rozhodoval i o nočních vycházkách, což mnohdy hraničilo až se šikanou.²⁰¹

---

¹⁹⁷ Ve Velké Británii byla prokazatelně nevěrným ženám škrtnuta rodinná podpora. V Německu byly ženy, které se chovaly „necudně“, postaveny před mravnostní policii. V Belgii byly chudé ženy zaměstnávány jako pletářky vojenského spodního prádla, což je mělo ochránit od prostituce. DANIEL, U. *Frauen*, s. 123; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 299.

¹⁹⁸ Úpadek mravnosti žen (1. část). *Časopis učitelek: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém*, roč. 29, 1915–1916, s. 189.

¹⁹⁹ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 267–268.

²⁰⁰ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 297, 305.

²⁰¹ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 116–117.

Ve snaze zabránit dalšímu nárůstu venericky nemocných byl rovněž českým místodržitelstvím v roce 1916 vydán celozemsky platný „prostituční regulativ“.²⁰² Jeho hlavním úkolem bylo co nejvíce eliminovat rizikovou neregulovanou prostituci, ke které se uchýlovaly zejména chudé ženy.²⁰³ Všechny nevěstky tak byly podrobeny přísnému zdravotnímu, hygienickému a policejnímu dozoru, který měly zajistit v tomto ohledu posílené pravomoci obcí.²⁰⁴ Velkou změnou pro sexuální vztahy obyvatel českých zemí bylo, že regulativ povolil nemanželské milostné poměry a konkubináty, čímž vlastně popřel trestní zákon z roku 1852, jehož paragrafy trestaly „smilstvo“ jako takové.²⁰⁵

2.8 Emoce žen za války

Po dobu války byly univerzálními pojítky mezi ženami v zázemí smutek, obavy a stres. Snad nejhorším ze všech trápení byl strach, že mobilizovaný blízký přijde na frontě o život. Obavy byly o to větší, když civilistům krutou realitu válečné vřavy, alespoň zprostředkovaně, přibližovaly mimika a tělesný stav navrátilých se vojáků, které ženy na ulicích běžně potkávaly. Třeba Klára Hofbauerová vzpomínala: „V obličeji jsou šedaví a vyhublí a jejich oči se dívají se zvláštním ustrašeným výrazem, jako by už pohlédly v jiný svět. [...] Po ulicích jdou přepadlí vojáci o jedné noze, o jedné ruce.“²⁰⁶ Strach ze ztráty blízkého prohlubovaly též seznamy padlých, které pravidelně zveřejňoval denní tisk.²⁰⁷ S válkou ve frontové podobě byly navíc civilisté konfrontováni rovněž v kinech prostřednictvím filmových týdeníků. U vojáků, kteří zažili válečné boje, navíc často docházelo ke změnám osobnosti. To příbuzní ostatně zaznamenávali, když jejich

---

²⁰² LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002, s. 41.

²⁰³ V době zavedení regulativu představovala tajná prostituce velký problém, jak svědčí také dobový tisk: „V noci na včerejšek zatčeno bylo v Praze 30 pouličních děvčat. V lednu a v únoru bylo dopraveno do nemocnice 327 zadržených prostitutek.“ Úpadek mravnosti žen (2. část). *Časopis učitelé: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelé v Království českém*, roč. 30, 1915–1916, s. 219.

²⁰⁴ Každá nevěstka obdržela zdravotní knížku a musela dvakrát týdně absolvovat lékařskou prohlídku. Regulativ „padlým ženám“ též zakázal provozovat svoji živnost například na veřejných promenádách, v blízkosti škol, církevních objektů nebo kasáren. Zvýšenému dohledu měly být podřízeny také „vykřičené“ domy; jejich majitelé ženám též neměly bránit v odchodu. LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola*, s. 41, 61, 116–117, 155, 203, 206.

²⁰⁵ LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola*, s. 42.

²⁰⁶ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 303; Podobně: *Tamtéž*, s. 315; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 294.

²⁰⁷ První výkazy ztrát (tedy i padlých) byly zveřejňovány od konce srpna. Např. *Národní politika*, 25. 8. 1914, 32(233), s. 2.

mobilizovaní přicházeli domů na dovolenou. Na jeden takový moment se po letech rozpomněla také Klára Hofbauerová: „Veselý Leo [mladší bratr Kláry – pozn. autorky] přijíždí na dovolenou velmi zamlklý a znervosnělý. Zažil na Itálii příšerné chvíle na skalách v bubnové palbě, kdy se takřka zázrakem zachránil.“²⁰⁸ Ženy tak vlastně ze všech stran slýchaly o smrti, což z odstupů let potvrzovala i pamětnice Klára Hofbauerová: „Muž sestry Heleny padl v Srbsku s prostřeleným srdcem. Poslední jeho slova k přispěchavšímu sluhovi byla: „Jsem raněn, pozdravujte moji ženu a dcerušku.““²⁰⁹

Smrt vojína v poli byla vysoce pravděpodobná a za války se patrně nenašla rodina, která by takto nepřišla alespoň o jednoho příbuzného. Za dobu konfliktu zemřelo podle centrálních statistik 300 000 vojáků, kteří v nové republice zanechali asi 380 000 pozůstalých.²¹⁰ Manželky se tak hromadně stávaly vdovami a oproti vdovcům jich bylo trojnásobně více.²¹¹ Přestože byly často mladé, neměly už moc šancí na opětovný sňatek. Pokud se žena již nevdala, byla jí po celý život vyplácena vdovská penze. Její výše byla odstupňována podle hodnoty zemřelého muže. Nejméně dostala vdova a její děti po „prostém vojínovi“ (ročně 108 korun, chudé ženy 204 korun), nejvíce pozůstalá po šikovateli (ročně až 360 korun, chudé ženy až 456 korun). Důchod však vzhledem k hospodářským poměrům živobytí nepokryl.²¹² Vdova ale mohla být zajištěna i jinak, pokud manžel napsal poslední vůli. Ohledně této záležitosti přinesla válka výrazný pokrok v tom, že již od dne 13. října 1914 byly ženy poprvé zařazeny mezi způsobilé svědky poslední vůle.²¹³

Ztrátu svých synů nesly těžce hlavně matky. Jejich žal, tak jako zármutek ostatních pozůstalých v zázemí, často ještě prohlubovala zeměpisná vzdálenost hrobu padlého příbuzného. Vojíní totiž byli pohřbíváni většinou na frontě poblíž místa, kde zemřeli. Pamětnice Božena Cíglerová tak svého syna mohla oplakat jen na stránkách svého reminiscenčního textu: „Nikdy žádná moc světa nevzbudí Tě k životu, spíš pod nebem

---

²⁰⁸ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 311.

²⁰⁹ *Tamtéž*, s. 308.

²¹⁰ *Demografický obraz zemí Koruny české za první světové války*. Český statistický úřad, https://www.czso.cz/csu/czso/demograficky_obraz_zemi_koruny_ceske_za_prvni_svetove_valky_v_publicaci_csu [cit. 2021-03-19]; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95.

²¹¹ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 153.

²¹² MEISSNER, A. *Nároky vdov a sirotek po padlých vojínech*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1914, s. 6, 10, 12.

²¹³ *Tamtéž*, s. 38–39.

slunné Itálie a já nezřela ani Tvůj hrob, já, matka Tvoje! Byl jsi mi vyrván a tam v dáli Ti ustlali na vždy a mně nedopřáno, bych kyticí ozdobila Tvůj opuštěný hrob.“²¹⁴ Navíc z důvodu obtížné logistiky, vysokých nákladů a zvýšeného zdravotního rizika pro vykonavatele, byly v rakouské armádě repatriace vzácné.²¹⁵ S přibývajícími válečnými roky také rostlo riziko, že se mobilizace bude týkat i synů, kteří prozatím nebyli odvedeni kvůli nízkému věku, ale během války se stali staršími. Odvodní věk se zároveň rok od roku snižoval. Zatímco v prvních letech války byl odvodní věk do armády 18 let a nástupní 21 let, později u dodatečných odvodů byl stanoven na 16 let odvodní a na 18 let nástupní věk.²¹⁶

Válečná propaganda ženám vštěpovala, že by měly ochotně schvalovat a snášet všechny své válečné oběti. Byl kladen důraz na to, že jedině ženská láska, péče a modlitba je nevyčerpatelnou studnicí podpory, a jako taková měla být vojákům předávána. Povinností matek, manželek, milenek, sester či dcer tedy byla morální podpora vojáků. Proto se hlavně ve svých dopisech adresovaných do pole měly vyvarovat předávání zoufalých emocí. K nejušlechtilejší ženské oběti však byla řazena mateřská sebeoběť, neboť nejvyšší obětí, kterou žena mohla vlasti dát, byla ztráta syna.²¹⁷

Požadované ženské chování se odrazilo také ve vyobrazeních na válečných pohlednicích. Apel na emocionální podporu vojáků ve válečném poli vyobrazuje například pohlednice doprovázená básní „Smutná láska“ (viz Obr. 3). Je zde namalován zřejmě raněný spící voják stížený horečkou, na jehož hlavu něžně pokládá obklad ozářená postava ženy-anděla oblečená v hábitu jeptišky. Tento oděv vlastně opět upomíná na obdiv, který válečná společnost upínala k ideálu obětavé ženy, jejíž věrnost byla srovnávána s oddaností, s jakou řeholnice vykonává své poslání. Jak pod výjevem napsaná báseň prozrazuje, postava může být chápána v prvním případě jako vojínova matka. Veršem je přímo podtrhnuto, jakou oblažující moc má pro vojáka v nesnázích vědomí matčiny myšlenkové blízkosti a podpory: „Dotýkám se měkkou rukou horečných tvých skrání – kéž ti anděl ve snu zjeví, že tě matka chrání.“ Ve druhém případě může být tímto „andělem“ i

---

²¹⁴ CÍGLEROVÁ, B. Hlas ženin o válce (projev prosté ženy). In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 197.

²¹⁵ SIEBRECHT, C. *The Female Mourner*, s. 145.

²¹⁶ Takové obavy měla v roce 1918 Marie Strettiová, jejímuž sedmnáctiletému synovi hrozil odjezd do pole. Konec války však přišel dřív. STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 64; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 91, 94; POLČÁK, Z., a kol. *V zákopec 1. světové války*, s. 15.

²¹⁷ SIEBRECHT, C. *The Female Mourner*, s. 153.

vojákova milá, jejíž bdění a modlitba má taktéž zajistit jeho zdárný návrat z pole: „Dotýkám se bílou dlaní bledé hlavy tvojí – kéž si zasníš, drahý hochu, že tu milá stojí [...] Dotýkám se teplým dechem stydnoucích tvých retů – kéž má smutná, tajná láska navrátí tě světu.“²¹⁸

Ve válečné době se ohledně truchlení také změnily obvyklé konvenční zvyklosti. Zatímco v časech míru bylo normální, aby pozůstalé ženy po dobu osobního smutku na veřejnosti nosily smuteční šaty, za války bylo odloženo černé šatu výrazem vlastenectví. Na ženy byl válečnými úřady vyvíjen tlak, aby přemáhaly emocionální bolest ze ztráty blízkého a mimo domov zachovávaly stoický klid. Důstojný smutek žen měl zároveň sloužit ke zvýšení hodnoty smrti vojáka. Ženy tak měly dát najevo, že hrdě nesou oběť, kterou jejich zesnulý položil za vlast, čímž měly vyjádřit i podporu válečnému úsilí.²¹⁹ Nevázané truchlení a pláč měly patřit jen do soukromí.²²⁰

V „režii“ válečných úřadů se obraz „správného“ truchlení opět promítl do námětů kreseb na oficiálních pohlednicích, jejichž ústřední postavou je vdova. Na námi rozebírané pohlednici (viz Obr. 4) je mladá vdova zobrazena v černém smutečním šatu v prostředí domova, aby bylo divákovi zřejmé, že záslužné je truchlit pouze v soukromí. Obličej, jakožto hlavní ukazatel emocionálního stavu, ale zůstává pozorovateli skryt, neboť si jej vdova zakrývá dlaní. Umělec tak vyjadřoval, že se ženy měly vyvarovat expresivně vyjadřovaných emocí a namísto toho svůj žal, v tomto případě zřejmě smrt manžela, nést tiše, vyrovnaně a důstojně. Vlastenecký smysl oběti padlého příbuzného na vyobrazení v tomto smyslu podporují i další pozůstalé – stará žena, asi matka jednoho z dospělých, a dcerka padlého. Obě se sice tváří posmutněle, ale zároveň klidně a smířeně. Skutečnost, že tato oběť žen byla vojenskými úřady vysoce hodnocena, vyjadřuje postava vojenského zmocněnce. Když prostřednictvím předání uniformy padlého manžela vdově oznamuje tragickou zprávu, uctivě před ní klečí na jedné noze. V obličejí malého chlapce, jenž je zobrazen na pravé straně výjevu, se zračí odhodlání. Jinoch podpírající si hlavu má pohled

---

²¹⁸ Viz Obr. 3 – *Smutná láska*.

²¹⁹ SIEBRECHT, C. *The Female Mourner*, s. 145–146, 149–150, 154–155.

²²⁰ Tuto formu hrdého truchlení do důsledku dodržovaly zvláště středostavovské ženy v německém císařství. Střední vrstvy zde totiž byly v reziduu pruského císařství vychovány tak, že vojenství chápaly jako kodex cti i životní styl. Smrt příbuzného ve válce tak pro ně byla poctou. WIERLING, D. *Imagining and Communicating Violence: The Correspondence of a Berlin Family, 1914–1918*. In: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 40.

upřený na otcovu uniformu, čímž je vyjádřeno, že chlapec je do budoucna připraven přinést ve válce stejně hrdinnou oběť jako jeho otec.²²¹

2.9 Politická situace

Válka přinesla v českých zemích do té doby nevídanou militarizaci všedního i politického života. Monarchie přešla na režim vojensko-byrokratické diktatury.²²² Rakousko-uherské velení v čele s vrchním velitelem arcivévodou Bedřichem se podílelo jak na vývoji bojové fronty, tak trvale ovlivňovalo i dění v zázemí. Soubor předpisů a nařízení měl zajistit, aby se každodennost odehrávala podle předem definované podoby. Skrze císařská nařízení byla zároveň výrazně potlačena mnohá občanská práva garantovaná prosincovou ústavou z roku 1867.²²³ O mnoha přečinech nyní rozhodovaly vojenské soudy. Činnost zahájil i *Válečný dohledávací ústav*, jenž odhaloval špionáž, dohlížel na cenzuru tisku a staral se o klid v monarchii.²²⁴

Civilistům bylo dáváno na vědomí, že kdo by se protivil novým poměrům, mohl být označen za velezrádce a byla by proti němu podniknuta náležitá represivní opatření. Klára Hofbauerová na tuto novou situaci vzpomínala takto: „Všichni, vojáci i občané, se pohledy dorozumíváme. Zatínáme rty a pěsti. Kdo může, dělá pasivní resistenci v té, nejmírněji řečeno, nepopulární válce. Více zde dělat nelze, neboť vládní kulometry by skosily každé povstání.“²²⁵

Byl také veden boj proti „vnitřnímu nepříteli“. Už v září 1914 bylo preventivně uvězněno několik protimilitaristicky zaměřených osob, přičemž nebyly výjimečně dlouholeté rozsudky, ani exemplární popravy.²²⁶ Jakékoliv náznaky nedostatečného vlastenectví, neloajality vůči válčícímu soustátí, defétismus či velezrádné řeči, byly vojenskými úřady tvrdě postihovány. Podle dobových svědectví byla například olomoucká měšťanka Filomena Zajíčková vojenským soudem odsouzena pro zločin pobuřování ke

---

²²¹ Viz Obr. 4 – *Vdova*.

²²² URBAN, O. *Česká společnost*, s. 579.

²²³ Jmenovitě například svoboda shromažďování, svoboda tisku, kdy bylo zakázáno vydávání mnoha časopisů i novin, svoboda projevu a zrušeno bylo i listovní tajemství. SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95.

²²⁴ URBAN, O. *Česká společnost*, s. 579–580, 585; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 269.

²²⁵ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 303.

²²⁶ Zatčen byl třeba Václav Klofáč (1868–1942), představitel národně sociální strany. Byl vězněn v Praze a ve Vídni. Obviněn z velezrady byl až v květnu 1917. URBAN, O. *Česká společnost*, s. 586.

třem měsícům těžkého žaláře za to, že své známé řekla: „Ten Němec válku nesmí vyhrát; kdyby to vyhrál, nevěřím v Pána Boha.“²²⁷

V tisku se objevovaly propagandistické zprávy pokrytecky vyzývající ke vlastenecké jednotě a k zapomenutí dřívějších národnostních, politických i jiných rozepří. Vše mělo prospět válčícímu státu. V civilistech byl zároveň vzbuzován pocit osobní odpovědnosti za vývoj války. Proto byli civilisté zahlcováni výzvami k různým válečným sbírkám, jejichž iniciátory či záštitami byli zejména členové habsburského domu.²²⁸ Byly vydávány letáčky, které upozorňovaly na možnost koupě válečných praporek, pohlednic, odznaků nebo talířů s obrázkem císaře. Známa byla třeba akce „Dal jsem zlato za železo“, kdy se alespoň 10 g zlata vyměňovalo za železné prsteny a dárce získal i pamětní list. Prostřednictvím těchto akcí monarchie získávala finance na vedení války i pomocné válečné akce. Německo-rakouskou spořitelnou bylo vypsáno celkem osm válečných půjček, které dosáhly výše 6 715 miliónů korun a na které se obyvatelstvo rovněž mělo upisovat.²²⁹

Tisk často přinášel zprávy o bravurních vítězstvích rakouských i německých vojsk, které byly mnohdy nadsazené nebo dokonce nepravdivé. Obyvatelé zázemí kvůli cenzuře nevěděli, jestli se tato vojenská vítězství skutečně odehrála.²³⁰ Klára Hofbauerová vzpomíná, že upřímní čeští vlastenci, mezi něž patřila, mocnářství skrytě přáli prohry. Dle ní pak pro ně bylo velkým zklamáním, když se bitevní triumf definitivně potvrdil: „Tentokráte je to prý jisté. [...] Smutně sedíme potmě, otevřeným oknem vniká jakot a kvičení hlasů z vítězného lampionového průvodu. Chtěla bych vidět, jak asi vypadají Češi, kteří v něm jdou.“²³¹ Peněžními pokutami či až uvězněním pak mohli být stíženi ti, co patričně vlastenecky neoslavovali rakouská vítězství, nebo demonstrativně naopak oslavovali rakouské prohry. K tomuto výše jmenovaná pamětnice dodává: „Ráno musí

---

²²⁷ FISCHER, R. Vojenská hrůzovláda. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 1. díl. Praha: Pokrok, 1929, s. 330.

²²⁸ Například císař František Josef I., arcivévodkyně a později císařovna Zita a další. LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 78.

²²⁹ SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 100; FILIP, V. *I. světová válka*, s. 302; TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 29.

²³⁰ Třeba Marie Strettiová vzpomíná: „Přicházely divné zprávy z Haliče. Zdálo se, že Lvov padl, ale noviny to připustily až po několika dnech 7. září [1914 – pozn. autorky].“ STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 13; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 13.

²³¹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 307.

policijti zapisovat, kdo vyvěsil prapor a kdo ne, jak byl dlouhý a široký a zdali také rakouský.“²³²

Když se v září 1914 ruská vojska ukázala na rakousko-uherském území a rychle postupovala na Lvov, vyvolalo to všeobecné očekávání konce války. Klára Hofbauerová si tehdejší dojmy vybavovala následovně: „Všude je plno nejsensačnějších zpráv [...] O svatém Václavu chtějí už prý u nás Rusové jíst švestkové knedlíky. Přešli prý již košickou dráhu. Někdo dokonce říká, že mají již bohumínskou trať a budou brzy u Přerova. Přijímáme tyto novinky s rezervou.“²³³ V českých zemích ve formě letáku dokonce začalo kolovat několikajazyčné provolání vydané vrchním velením carské armády. Text sliboval, že „velký ruský bratr“ brzy osvobodí podmaněné Čechy a Slováky. Rusofilský leták byl řetězovitě předáván v opisech. Začala se šířit i apokryfní prohlášení, ze kterých byl nejznámější podvržený carský manifest přinášející konkrétní sliby a státoprávní návrhy. Když policie síť letáků zachytila, začala v rozsáhlém vyšetřování probíhajícím od září 1914 do ledna 1915 jejich držbu velmi tvrdě postihovat. Navzdory vysokému riziku začal manifest mezi své členy tajně rozšiřovat i Spolek výtvarných umělců Mánes. Protože jeho členem byl rovněž malíř Arnošt Hofbauer, dostal se leták i do rukou jeho ženy Kláry. Naštěstí se na ně nepřišlo.²³⁴

V této věci bylo nakonec vyneseno více než 20 rozsudků smrti a v souvislosti s případem byla, jako poslední sedmdesátý článek řetězu, dne 17. ledna 1915 zatčena také bankovní úřednice Aurelie (Rela) Kotíková (1893–1961). Ačkoliv byla odsouzena k smrti oběšením, nikdy neprozradila, od koho leták obdržela. Na popravu čekala ve vídeňském vězení, kde navázala hluboké přátelství se spoluvězeňkyní Alicí Masarykovou. Od exekuce Kotíkovou zachránila až amnestie nového císaře Karla I., která byla 4. července 1917 udělena všem politickým vězňům. Naděje, které vyvolal postup ruské armády, definitivně skončily v květnu 1915, kdy byla carská vojska poražena.²³⁵

Za signál nutnosti k zostřenému postupu vůči civilistům v českých zemích považovaly vojenské úřady i to, že mnoho českých vojáků nevystupovalo vlastenecky.

---

²³² *Tamtéž*, s. 307; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 589.

²³³ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 304–305.

²³⁴ *Tamtéž*, s. 304.

²³⁵ MASARYKOVÁ, A. Kriminál: Válečné vzpomínky Alice Masarykové. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 211; URBAN, O. *Česká společnost*, s. 585–589.

Zejména v prvních devíti měsících konfliktu se totiž čím dál častěji uchýlovali k dezercím nebo se dobrovolně nechávali zajmout nepřítelem. V tomto jednání se podle vojenské správy projevoval fakt, že zvláště ti Češi, kteří se rozhodli bojovat na straně Slovanů, nepřijali oficiální tvrzení válečné propagandy, totiž, že konflikt je velikou „válkou Germánů a Slovanů“. Ohledně bojů proti Srbsku a Rusku se totiž v armádě již od října 1914 hovořilo o tvrzení českých vojáků, že by raději stříleli do vzduchu, než na slovanské bratry.²³⁶ Jejich nálady koneckonců sdílela většina civilistů v zázemí. Klára Hofbauerová vzpomíná na proslovanské cítění, které v ní vyvolal pohled na vlaky přivážející vojáky z pole: „Vagony jsou popsány křídou. Nejvíce mne dojíká nápis: ‚Od Ruské Rávy jedeme, od bratří pozdravy neseme.‘“²³⁷

Zlomem pro politický život v českých zemích bylo, když se na počátku dubna 1915 v bojích u Dukelského průsmyku, nechala Rusy dobrovolně zajmout početná část vojáků 28. pěšího pražského pluku. Vojenské úřady tuto událost vyhodnotily jako důkaz všeobecné neloajality Čechů vůči válčícímu mocnářství. Za původce nevlasteneckých postojů národa byla označena část české politické reprezentace, proti které tak byly podniknuty patřičné kroky. V květnu 1915 bylo zatčeno několik politicky významných osobností. Všeobecné pozornosti se dostalo zejména soudnímu procesu vedenému od prosince 1915 do července 1916. V něm byli Karel Kramář, proruský zaměřený mladočeský politik a čelní reprezentant novoslovanství, Alois Rašín, mladočeský politik a ekonom, Vincenc Červinka, redaktor *Národních listů*, a úředník Josef Zamazal odsouzeni k trestu smrti za vyzvědačství a velezradu. Tento i další politické procesy měly preventivně potříit jakékoliv pokusy o samostatnou českou politiku a svébytnost.²³⁸ Do konce roku 1916 bylo v Čechách z politických důvodů vyšetřováno 4 598 osob, 23 jich bylo odsouzeno k smrti.²³⁹

Na podzim 1915 začala velká vlna zatýkání příslušníků domácího odboje, na jejímž počátku stála tzv. knoflíková aféra. Aloisie Linhartová byla tehdy v říjnu vyslána ze Švýcarska do Prahy, aby coby tajná kurýrka předala *Revolučnímu ústředí domácímu*

---

²³⁶ Srbsko bylo oceňováno pro hrdinný odboj proti turecké nadvládě. Rusko bylo vnímáno jako zastávce všech slovanských národů. URBAN, O. *Česká společnost*, s. 586–587; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95; POLČÁK, Z., a kol. *V zákopech I. světové války*, s. 15.

²³⁷ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 303.

²³⁸ Všichni byli osvobozeni císařovou amnestií v červenci 1917. URBAN, O. *Česká společnost*, s. 588–589.

²³⁹ SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 95.

(později nazvaného *Maffie*)²⁴⁰ vzkaz od příslušníků zahraničního odboje. Za adresáta byl nakonec vyhlédnut sociálně demokratický poslanec František Soukup, kterému knoflík s ukrytým vzkazem předal prostředník Bohumil Mareš. František Soukup si však myslel, že jde o past státní policie, a proto celou věc nahlásil. To spustilo rozsáhlé pátrací akce po členech domácího odboje a jejich zatýkání. Aféra ve svém důsledku zasadila *Maffii* silnou ránu a vedla k rozpuštění sítě vzájemných kontaktů. Na druhou stranu však ukázala, že část Čechů odpor proti monarchii myslí vážně.²⁴¹ Do činnosti *Maffie* tedy byly zapojeny i ženy. Známost je třeba spolupráce opěrní pěvkyně a vlastenky Emy Destinnové (1878–1930), která při příležitosti svých pracovních cesty do Ameriky pašovala tajné zprávy. Policejním úřadům se Emu Destinnovou usvědčit ze špionáže nepodařilo. Od poloviny roku 1916 však byla soustavně policejně sledována, internována na svém zámku ve Stráži nad Nežárkou a bylo jí zakázáno opustit území monarchie.²⁴²

V Rakousko-Uhersku byla kvůli výše uvedeným politickým opatřením, podobně jako v Německu, velmi malá možnost veřejně zaujímat kritický postoj k válečným událostem. Přesto se však *domácí fronta* stala vedlejším válečným dějištěm. Odpor proti monarchii také vyvolávala skutečnost, že stále rozsáhlejší pravomoci, ke kterým v průběhu konfliktu sahaly vojenské orgány, obyvatelstvo vnímalo jako útlak. Podíl na tom měl i fakt, že v mnohonárodnostní monarchii se stále silněji projevoval etnický nacionalismus. Je nutné říci, že mezi Slovany v mocnářství, vůči kterým byl ze strany německých nacionalistů vyvíjen stále větší tlak, byli za největší hrozbu pokládáni právě Češi.²⁴³ Tento všeobecně pociťovaný tlak byl v českých zemích vnímán jako přímý útok na český národ. Situaci v zázemí v tomto smyslu pojímala i většina pisatelek válečných pamětí. Také Klára Hofbauerová píše tak, aby z jejích slov vyplynulo, že Němci v monarchii za války v dosud nevídané míře uplatňovali svou mocenskou převahu. Tu nyní naplno využili k útlaku Čechů i nezakrytým projevům nenávisti vůči nim. Klára Hofbauerová považovala za

---

²⁴⁰ Ilegální organizace jejíž členové, domácí politici a Masarykovi spolupracovníci, přes hranice tajně propašovali zevrubnější zprávy o situaci v zázemí a předávali je členům zahraničního odboje. Na druhé straně také přijímali informace o postupech exilových činitelů. LOVČÍ, R. *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta ve vydavatelství Togga, 2007, s. 141–142.

²⁴¹ Aloisie Linhartová strávila ve vězení 21 měsíců a propuštěna byla až v rámci amnestie na počátku července 1917. KUDELA, J. *Žena v našem boji za svobodu*. Brno: Družstvo Moravský legionář, 1930, s. 16, 27; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 179.

²⁴² KUDELA, J. *Žena*, s. 27; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 627.

²⁴³ DANIEL, U. *Frauen*, s. 128–129; LENDEROVÁ, M. a kol. *Vše pro dítě*, s. 18.

důležité vyličit historku své známé, která jí vypravovala o tom, jak hrubě se na vojně zacházelo s jejím synem i dalšími odvedenými jen proto, že byli české národnosti: „V neděli ráno, když stáli v parádních uniformách a měli jít do kostela, měl k nim důstojník řeč, že teď není mezi nimi různých národů, že jsou teď všichni jenom Rakušany. Na to se jich ptal provokativně: ‚Also, welche von euch sind Tschechen?‘ (Kteří z vás jsou Čechové?). Ovšem, že s několika přáteli vystoupil a přihlásil se. Vystoupí Češi pak museli jít v svátečních uniformách i v neděli na ‚execírák‘, ostatní šli do kostela. Bylo tehdy hodně bláta, v něm se museli plazit a tahat pušky, takže byli zle zřízeni. Při tom jejich důstojník při přísných rozkazech praskal stále bičem jako na koně nebo na psy. Syn se tam velmi nachladil, a když se hlásil ‚marod‘, nařídil lékař vypumpování žaludku, ačkoliv měl anginu. Nedávno jim kněz kázal, že oni jsou to dříví, které se prosekává podobně jako v lese, když je příliš hustý.“²⁴⁴ Poukazovala rovněž na zákaz mnohých národních písní a také na to, že bylo nutné dávat pozor, aby potomci na veřejnosti neprozradili to, že v prostoru jejich domácnosti se tajně hovoří proti císaři, následkem čehož by se rodina mohla potýkat s represemi.²⁴⁵

Klára Hofbauerová ve svých vzpomínkách vyzdvihuje, že přes četné obtíže válečné každodennosti, jí nebyly lhostejné politické události. Naopak. S velkou pečlivostí sledovala vývoj na válečných frontách i dění na domácí politické scéně. Rovněž většina žen, které nám zanechaly vzpomínky na tuto dobu, o válce hovoří hlavně jako o období, kdy se začaly více zajímat o politiku. Zájem o veřejné záležitosti byl tehdy ženami, ochránitelkami rodinného krbu, současně vnímán jako nutný, což potvrzuje pamětnice Božena Trávníčková: „Na jedné koleji jsem se lopotila já, abych uchránila rodinu před hladem, špínou a mravním úpadkem, a při tom jsem musela pečlivě pozorovati válku, řítící se na koleji druhé a hrozící nás zničit.“²⁴⁶

Klára Houfbauerová o politické situaci horlivě diskutovala rovněž s významnými osobnostmi umění, se kterými se znala díky svému manželovi, s malíři Janem Preislerem,

---

²⁴⁴ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 314–315.

²⁴⁵ Zakázána byla například píseň „Já husárek malý“. *Tamtéž*, s. 307–308, 322; Podobně: STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 11–12.

²⁴⁶ TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 31; Strettiová svůj „válečný“ zájem o politiku jasně dokládá úvahou nad tím, jak k politice přistupovala v minulosti: „V té době [těsně před válkou – pozn. autorky] jsem se velmi málo starala o veřejné záležitosti. Žila jsem zcela sobecky svému štěstí a své práci, které bylo mnoho.“ STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 1–2; Podobně: TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*, s. 29–30; GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*, s. 218–219.

Bohuslavem Dvořákem a Herbertem Masarykem, spisovatelem Jaroslavem Hilbertem a dalšími. Společně s jejich manželkami se scházivali v jedné blíže neurčené novoměstské hospodě, kde často vedli politické rozhovory.²⁴⁷ Díky tomu měla přehled i o Masarykově zahraniční misi, do které, tak jako ostatní, vkládala naděje na samostatnost národa: „Odjel do ciziny, aby informoval svět o pravém českém smýšlení [...] Naše věc je v nejlepších rukou, když on se ujal nás, ‚uražených a ponížených‘. Jakou odpověď dal všem, kteří ho nazývali vlažným vlastencem! Ale máme zase o velikou starost více, aby mu Rakousko v cizině neublížilo.“²⁴⁸ Věděla o prvním Masarykově vystoupení v Ženevě uskutečněném v červenci 1915,²⁴⁹ soukromě navštívila jeho perzekuovanou ženu Charlottou²⁵⁰ a dozvěděla se i o formování legií: „Šeptá se o Blanických rytířích, kteří oživil v našich vojácích a tvoří v cizině naše národní vojsko. Vysvítá to z náznaku v korespondenci, z inserátů neutrálních novin, z přímých zpráv, které ku podivu prošly, nepochopeny rakouskou cenzurou.“²⁵¹ Klára Hofbauerová také ráda naslouchala vtípům zesměšňujícím Ústřední mocnosti, vývoj na bojištích i osoby jejich představitelů, německého císaře Viléma II. a rakousko-uherského monarchu Františka Josefa I. Vtipy týkající se starého mocnáře jeho osobu vykreslovaly dle tehdejšího válečného mínění civilistů jako bezmocnou figurku, jež je ve vleku německého vládce. Na šíření těchto vtípů se navzdory riziku z možného postihu podílela podle svých slov i Klára Hofbauerová.²⁵²

Monarchie ztratila autoritu také kvůli celkové bídě doma i na bojových frontách. Od druhé poloviny války zde byl proto boj o veřejné mínění ztracen. Zásobovací „fronty“ se pak staly hlavním komunikačním centrem k šíření protiválečných nálad i zvěstí o neschopných úřadech a nepřicházejících dávkách.²⁵³ Poté, co dne 22. listopadu 1916 zemřel císař František Josef I., hleděla společnost s velkou nedůvěrou na jeho nástupce

---

²⁴⁷ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 304–305, 307.

²⁴⁸ *Tamtéž*, s. 309.

²⁴⁹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 309.

²⁵⁰ *Tamtéž*, s. 310.

²⁵¹ *Tamtéž*, s. 309.

²⁵² Například vtip o domnělém obsahu dopisů mezi Vilémem II. a Františkem Josefem I.: „Ty můj milý Willi, už brzy půjdu z vily. Už mám všechno v ranci. Líbá Tě Tvůj Franci.“ *Tamtéž*, s. 305–306; STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 8–9.

²⁵³ DANIEL, U. *Frauen*, s. 128–129.

Karla I. Klára Hofbauerová dobové nálady z odstupu komentovala takto: „Je prý velmi mírumilovný. Ale my nemáme záliby pro pojem císaře.“²⁵⁴

Civilisté byli v průběhu roku 1917 konfrontováni s málo početnými a asi i nejednoznačnými zprávami o ruských revolucích. Klára Hofbauerová vnímala svržení cara za únorové revoluce jako potřebný krok ke svobodnému rozvoji „bratrského“ ruského lidu: „Všichni svobodomyšlní lidé mají radost z ruské revoluce. [...] ruští spisovatelé nás vždy zasvěcovali do strašných poměrů v carském Rusku [...] Kolik nejlepších lidí strádalo v sibiřském vyhnanství! Jak bude teď ožívat nadaný, ale tolik zanedbaný ruský člověk!“²⁵⁵ Zároveň tím nejspíše narážela na své mínění, že obdobné svržení rakousko-uherského císaře bylo nutným předpokladem k osvobození národů v monarchii, tedy i k definitivní emancipaci českého národa. Poněkud nepřesně pak dodává, že Kerenského vládu brzy vystřídal Lenin, jako by si nebyla vědoma, že proběhla další, říjnová revoluce.²⁵⁶

Podíl na všeobecném povzbuzení i oživení nadějí na sebeurčení českého národa, měl *Manifest českých spisovatelů* vydaný 17. května 1917. V něm se 222 významných osobností domácí scény v čele s Jaroslavem Kvapilem, tehdejším ředitelem činohry Národního divadla, veřejně obracelo k českým poslancům v Říšské radě. Tento politický orgán měl být totiž na konci téhož měsíce po dlouhé době opět svolán.²⁵⁷ Signatáři, mezi něž patřil i Arnošt Hofbauer, jménem národa proto poslance žádali, aby zde o zájmech národa buď promluvili a prosazovali je, anebo se vzdali svých mandátů.²⁵⁸ Na začátku roku 1918, 6. ledna, v reakci na princip sebeurčení národů prosazovaný ruskými bolševiky, čeští a moravští poslanci zemských sněmů a říšské rady v Obecním domě schválili tzv. *Tříkrálovou deklaraci*. V ní zástupci národa žádali státní samostatnost v historických mezích s připojením Slovenska, i když výslovně rozbití Rakousko-Uherska nepožadovali.

---

²⁵⁴ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 312.

²⁵⁵ *Tamtéž*, s. 317.

²⁵⁶ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 317.

²⁵⁷ Říšská rada ve Vídni byla Stürgkhovou vládou uzavřena už 25. července 1914, pouhé tři dny před vyhlášením války. Stejný den byly uzavřeny i všechny zemské sněmy. Český sněm byl ale zavřen už rok předtím. URBAN, O. *Česká společnost*, s. 579.

²⁵⁸ Manifest rovněž podepsalo několik žen, například Ema Destinnová, Renáta Tyršová, Růžena Svobodová, Eliška Krásnohorská, Marie Majerová a další. ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 302, 304; HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 328.

Když byl text deklarace, který se předtím jako velezrádný šířil mezi lidmi tajně, na konci ledna přednesen v Říšské radě, dostal se do všeobecného povědomí.²⁵⁹

Následné těsnější politické, ekonomické a vojenské připoutání Rakousko-Uherska k Německu, které nastalo po nešťastném uveřejnění tajných mírových jednání císaře Karla I. s Francií, představovalo pro český národ reálné riziko:²⁶⁰ „Často máme přece obavy, jak válka dopadne. Náš známý [...] nás však ujišťuje, že už brzy Němci a Rakušané budou ubozí, ať si rakouský ministr zahraničí, hrabě Czernin, říká: ‚Ubohý, bídný Masaryk.‘“²⁶¹ V citovaném úryvku Klára Hofbauerová odkazuje na projev Ottokara Czernina z dubna 1918, ve kterém velmi ostře a zcela nediplomaticky zkritizoval Masarykovo zahraniční působení i stále rychlejší emancipaci Čechů a Slováků. Vše přitom nazval velezradou. České kulturní i politické kruhy tento projev pochopily jako výpad proti českému národu. Následné protesty v Praze vedly k ujednání mezi představiteli českých politických stran, že na Czerninova slova je třeba reagovat manifestační přísahou československého národa. Tzv. národní přísaha, přednesená oblíbeným spisovatelem Aloisem Jiráskem v sále Obecního domu, se pak uskutečnila 13. dubna 1918. Poprvé byl tímto způsobem na území monarchie veřejně demonstrován požadavek samostatného státu Čechů a Slováků i odhodlání ve svých nárocích setrvat až do konečného triumfu.²⁶²

Další velkolepá protimonarchistická manifestace se pod rouškou 50. výročí položení základního kamene Národního divadla odehrála v Praze ve dnech 16. – 18. května 1918. Na znamení vzdoru byli na akci pozváni i delegáti ostatních „utiskovaných“ národů mocnářství – Poláci, Jihoslované i zástupci ze severoitalských oblastí monarchie. Lípa před hotelem Zlatá Husa v dolní části Václavského náměstí, kde byli hosté ubytováni byla nazvána „slovanskou“ a byla ověšena slovanskými trikolorami, které, jak dodává Klára Hofbauerová, „každé ráno strážníci odstraňovali“.²⁶³ Na závěr prvního dne tohoto velkého národního svátku si lidé oblečení v lidových krojích v Národním divadle poslechli

---

²⁵⁹ STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 63; ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 327–328.

²⁶⁰ V rámci tzv. Sixtovy aféry se v dubnu roku 1918 provalilo, že Karel I. za zády svého spojence Německa, od roku 1916 v zastoupení svých švagrů, prince Sixta Ferdinanda a Františka Xavera Bourbonso-Parmských, vedl s Francií separátní jednání o míru. Od dob odhalení aféry už Rakousko-Uhersko fakticky nevystupovalo jako suverénní partner Německého císařství. ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 299, 331, 337.

²⁶¹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 317.

²⁶² ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 331.

²⁶³ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 324.

Smetanovu operu *Libuše* s Emou Destinnovou v hlavní roli. Marie Strettiová vzpomínala na tuto událost následovně: „To byl velkolepý večer, jeden z vrcholných dnů mého života. Od začátku do konce velmi povznesená nálada. Po proroctví zpívala Destinnová ‚Kde domov můj?‘ Jako vroucí modlitba celého národa nesla se drahá píseň divadlem. Rozpoutala se bouře nadšení, tak horoucího a upřímného, plynoucího z hloubi srdce, jaké snad naše divadlo ještě neslyšelo.“²⁶⁴ Nakonec byly slavnosti úředními místy ukončeny a hosté byli z Prahy vypovězeni.²⁶⁵ Nicméně už tehdy byl, jak vzpomíná Klára Hofbauerová, všeobecně očekáván nejen konec války, ale i pád monarchie: „Bledí, zesláblí, zmučení tak mnohým, co válka přinesla, ožíváme novými nadějemi. [...] Vše je v radostném rozechvění a očekávání věcí příštích.“²⁶⁶

Významné pondělí 28. října 1918, den vzniku samostatného Československa,²⁶⁷ začalo pro většinu lidí tak, jako každý jiný všední den. Tehdy však byla v novinách otištěna Andrásyho nóta z 27. října. Monarchie zde jménem posledního rakousko-uherského ministra zahraničí, Gyuly Andrásyho, deklarovala, že vyjadřuje souhlas se smluvními podmínkami obsaženými ve Wilsonově nótě z 18. října, kde byla uznána i politická nezávislost Čechoslováků a Jihoslovánů. Zároveň byla vyslovena ochota započít jednání o příměří. Redakce deníku *Národní politika* na svou vývěsní tabuli dopoledne umístila plakát s nápisem „Příměří“ a po chvíli i právě došlé znění nóty. Kolemjdoucí ale text mylně pochopili jako okamžitou kapitulaci mocnářství.²⁶⁸ To vyvolalo obrovské davové nadšení, které již nebylo možné zastavit. Klára Hofbauerová v té chvíli šla se svými dětmi od zubaře: „Všude plno lidí. [...] Koupím v trafice hned jeden výtisk a prodavač mně radostně sděluje: ‚Tak už to tady máme!‘ Netuším ještě celý rozsah právě uveřejněné zprávy, ale z ruchu, který jakoby kouzelným proutkem se rozproudil, cítím, že to bude něco nesmírně slavného.“²⁶⁹ Následně byla svědkem, jak se lidé zbavovali symbolů mocnářství – strhávali státní znaky, odstraňovali vojákům z čepic „karlíčky“, plíšky s monogramem Karla I. i německy psané vývěsní štíty. Odpoledne se pak Klára

---

²⁶⁴ STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*, s. 67; HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 323–324.

²⁶⁵ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 331–332.

²⁶⁶ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 324.

²⁶⁷ Samozřejmě jsem si vědoma faktu, že Československá republika byla de iure ustavena až 14. listopadu 1918.

²⁶⁸ ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka*, s. 348–349.

²⁶⁹ HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 326.

Hofbauerová s rodinou už zúčastnila všeobecného veselí: „Zdá se, že žádný Pražan nezůstal dnes doma. [...] Přes most u Rudolfiny táhne mohutný proud, div že se most nezboří. Kde se vzaly, tu se vzaly, jsou v čele každého průvodu hudební kapely. Hrají právě: ‚Proč bychom se netěšili?‘ Zdá se mi, že nikdy nezněla ta radostná píseň přiléhavěji. ‚Proč bychom se netěšili,‘ myslím si i já dojatě. ‚Vždyť jsme si to perně zasloužili.‘ [...] Pusa se každému usmívá od ucha k uchu a v mnohých očích se blyští slzy. Ale nikdo se dnes za ně nestydí, vždyť taková radost potká národ jen za staletí.“²⁷⁰

---

²⁷⁰ *Tamtéž*, s. 326–327.

3 Ženy pracující

Počátek konfliktu byl ve válčících státech spojen s vysokou nezaměstnaností. Mnoho podniků, které byly z perspektivy válečné výroby považovány za nedůležité, totiž byly na začátku války buď zavírány, nebo hromadně propouštěly své zaměstnance. V českých zemích tato vlna nezaměstnanosti odezněla do konce roku 1914. Ekonomiky válčících států se však neměly úplně zastavit. Na uprázdněná pracovní místa po odvedených mužích musely být v průběhu konfliktu masivně nasazovány ženy. Velká válka tak obecně vedla k dosud nevídanému nárůstu procenta jejich zaměstnanosti, což se naplno projevilo ve druhé polovině konfliktu. Za změněných okolností se rovněž stalo nutností před válkou nemyslitelné nasazování žen do profesí, které byly tradičně hodnoceny jako ryze mužské. Více či méně respektovaná dělba práce podle pohlaví tak za války přestala platit.²⁷¹

Ženy nově působily jako metařky ulic, popelářky, čističky lamp a lokomotiv, nosičky uhlí, mechaničky, soustružnice, dělnice v muničních továrnách a v mnohých dalších profesích. Vedle toho, že nyní vykonávaly také práce s vysokou kvalifikací, byly některé vtaženy i do nemanuálních povolání, kde dříve pracovaly zřídka; staly se z nich listonošky, průvodčí, řidičky nebo inspektorky trafostanic. Dveře jim otevřely také dříve přísně střežené kanceláře úřadů nebo bank.²⁷²

Musíme vzít v potaz, že podíl na vyšší zaměstnanosti žen měl také fakt, že mnohé převzaly práci svých manželů. Městské ženy své muže zastupovaly v obchodě či v pekařských, ševcovských, řemeslných nebo krejčovských dílnách, ale také v zemědělství.²⁷³

Dlouhodobý efekt tento nárůst zaměstnanosti žen ale neměl. I když se zaměstnanost nejvýrazněji zvýšila u dvacetiletých žen, mnohé z těchto pracovnic musely po válce svá místa opustit. V českých zemích se kvůli tomu počet pracujících žen v roce 1921 o mnoho neliší od údajů z roku 1910, neboť vzrostl jen velice nepatrně.²⁷⁴

---

²⁷¹ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 303; KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 43.

²⁷² Skutečnost, že se ženy začaly objevovat v neobvyklých profesích, neušla ani pozornosti humoristů. V tisku se například objevil „rebus emancipační“. Jeho řešením byla právě některá dosud nezvyklá ženská pracovní místa: listonoška, konduktérka, kominice, holička, advokátka, drožkářka a řeznice. *Humoristické listy*, 21. 7. 1916, 59(30), s. 386.

²⁷³ TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 12; DANIEL, U. *Frauen*, s. 127.

²⁷⁴ FIALOVÁ, L. První světová válka a obyvatelstvo českých zemí. In: *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2014, č. 2, s. 121, 123.

3.1 Mára Mouchová – dělnice v muniční továrně

Napříč všemi válčícími evropskými státy bylo nejvyšší procento žen zaměstnáno především v muničních továrnách a dílnách, ale také v ocelárnách a strojírenském i hutním průmyslu.²⁷⁵ Před válkou ženy pracovaly zejména v porcelánkách či v tabákových a textilních továrnách; těžký průmysl byl naopak hodnocen jako odvětví pro jejich zaměstnávání naprosto nevhodné. To se nyní změnilo, neboť míra produkce nábojů, zbraní a jiných komponentů měla podstatný vliv na výsledek konfliktu.²⁷⁶

Třeba v Poldině huti, největší české ocelárně a jednom z nejdůležitějších podniků českého těžkého průmyslu, vzrostl počet pracovníků z 2 276 osob v roce 1914 na 7 000 v roce 1917. Podstatnou část přitom tvořily ženy umístované na místa, kde je bylo možné zacvičit, zejména v pomocných provozech a obrobnách střel; jejich práce ale byla využívána i při přístavbách továrních budov.²⁷⁷ Ženské osazenstvo v některých podnicích ale dokonce kvantitativně přesáhlo počet mužských zaměstnanců, což byl třeba případ muničky na pražském Žižkově.²⁷⁸

Také v *C. k. muniční továrně v Hostivicích*, která se nacházela zhruba v místech dnešního pražského letiště Václava Havla, byly v personálu čítajícím asi 450 osob zastoupeny z 90 % právě ženy. Nezanedbatelný segment přitom tvořily ženy mladé a svobodné, pro něž tato práce často byla jejich prvním zaměstnáním. Vedle dívek ve věku 15–20 let, které byly z pohledu rakouského práva ještě nezletilé, zde mezi dospělé pracovnice patřila pamětnice Mára Mouchová. Není ale jasné, kdy do zdejší muničky nastoupila; sama píše, že poslední dva válečné roky zastávala post vedoucí oddělení dohlížející na výrobu ručních výbušných granátů.²⁷⁹ Vzhledem k předválečným létům, kdy se ženy v továrnách objevovaly pouze na nižších vedoucích postech, jako mistrové či dílovedoucí, tak nyní Mára Mouchová zastávala poměrně vysokou funkci. Z jejího

---

²⁷⁵ Snad k největšímu kvantitativnímu přílivu pracujících žen do válečného hospodářství došlo v Rusku, kde jejich podíl na pracovní síle vzrostl z 26 % v roce 1914 na 43 % v roce 1918. TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 12–13; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 302–303.

²⁷⁶ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 406.

²⁷⁷ KLÍMA, K. a kol. *100 let ocelí POLDI*. Praha: Práce, 1989, s. 40.

²⁷⁸ Za celou dobu války se v rakouském hospodářství celkově pohybovalo asi 1 000 000 žen. KUČERA, R. *Život na přídel*, s. 113–114.

²⁷⁹ MOUCHOVÁ, M. Utrpení žen za války. In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 181–182; KUČERA, J. *První světová válka a 28. říjen 1918 v Hostivici*. In: <http://www.hostivickahistorie.cz/listy/44.htm> [cit. 2021-03-19].

vyprávění rovněž není zřejmé, jestli šlo o její první zaměstnání. Lze se však domnívat, že už měla předchozí zkušenost s dělnickou profesí, a i proto byla zřejmě jmenována vedoucí.²⁸⁰

Podle Máři Mouchové byla práce v muničce lehká, což však bylo vykoupeno neustálou hrozbou úrazu, zmrzačení či smrti. Mářa Mouchová tak své svěřenkyně musela neustále poučovat o bezpečnosti práce. Pracovní místo v muničce však bylo mezi ženami, které si nebezpečí byly vědomy, i přesto žádané; jako rizikové bylo o něco lépe placené.²⁸¹ V několika profesích dříve spojovaných výhradně s muži nyní ženy skutečně získávaly vyšší platy. Ve skutečnosti však jejich mzdy zůstávaly daleko za mužskými a válečné příjmy žen tak byly atraktivní jen zdánlivě. Zaměstnavatelé pak jejich nižší platy odůvodňovali tím, že ženská práce byla méně produktivní.²⁸²

Na zvýšeném nebezpečí, kterému byli zaměstnanci válečného průmyslu vystaveni, měla podíl hlavně skutečnost, že většina ochranné legislativy, která měla omezit hodiny a regulovat pracovní podmínky, byla po dobu trvání konfliktu pozastavena.²⁸³ Mářa Mouchová třeba popisuje, jak musela společně se svými kolegyněmi manipulovat s nebezpečnými látkami jen ve velice chatrném ochranném oděvu: „K výrobě střelných granátů – jak známo – potřebuje se látek vesměs jedovatých: fosforu, dynamonu, střelného prachu, ekrasitu, dále různých laků, vosku, nafty, páchnoucích látek lepkavých, které – přirozeně – ježto jsme je vdechovaly, hubily naše zdraví.“²⁸⁴ Kromě toho plnily patrony a střely trinitrotoluenem (dále TNT), vyráběly rozbušky a také obsluhovaly příslušné stroje určené k jejich zhotovení. Právě častý kontakt s TNT velice poznamenal imunitní systém muničních dělnic, kdy jejich těla již nebyla schopna odvádět z krve hnědožluté barvivo,

---

²⁸⁰ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 406.

²⁸¹ „Padly jedny, druhé poodstoupily vysíleny jsouce a na jejich místa ihned nastupovaly nové a nové řady krásných zdravých dívek, které, jakoby už dychtivě čekaly, tlačily se na silnici za železnými mřížovými vraty. Přicházely pokorně a úpěnlivě prositi, by jim byla ‚milost‘ poskytnuta, aby směly zde pracovati. [...] vědomy hrozného zde nebezpečí stále jim hrozícího, kladly mladé, krásné své životy za trochu potištěných papírků.“ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 182.

²⁸² DANIEL, U. *Frauen*, s. 125.

²⁸³ Od konce 30. let 19. století byla ve státních továrnách zredukována práce žen, což se týkalo zacházení s věcmi, kde hrozilo popálení (třeba u kotlů a sušiček) a manipulace s těžkými předměty, kdy byla stanovena hranice 15 kilo (jež platí dodnes). Ještě dodám, že v letech 1880–1900 byla postupně zkracována pracovní doba, omezena dětská práce, a roku 1911 byla noční práce žen zakázána. To vše za války přestalo platit. LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 404–406.

²⁸⁴ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 182.

bilirubin. Jeho nahromadění v organismu pak často vedlo k infekčním žloutenkám. Nadbytek barviva se ale navenek projevoval i tak, že kůže a vlasy dělnic zežloutly. V důsledku těchto zdravotních komplikací pak nezřídka umíraly. V Británii se těmto ženám, které navzdory rizikům v letech 1915–1917 vyrobily více než 80 % střeliva britské armády, říkalo „kanárkové dívky“.²⁸⁵

V posledních letech konfliktu byla výroba munice intenzivnější; dělnice proto pracovaly minimálně dvanáct hodin denně. Mára Mouchová vzpomíná, že se pak do svých domovů vracely v pozdních hodinách; do práce však musely nastupovat opět časně ráno: „Jak bolelo srdce přecházeti pracovními sály a pohlížeti na pracovnice sotva škole odrostlé, hubené, slaboučké, bledé, jak zasedají ku své práci už ráno unaveny, vyčerpaný dlouhou cestou a nedostatečnou stravou. Polovice našich pracovníků dojížděla sem do práce dráhou, a protože spojení nebylo nejvýhodnější, nedostávaly se dříve domů, jak po 8. hodině večer; to část jich pouze, jiná část majíc ještě z dráhy hodinu i více cesty, přicházivaly domů až po 9. hodině. Pak teprve jedly. A bylo nutno, připravit si vše na ráno, takže ukládaly se ku spánku po 11. hodině, aby hned o 4. či nejvýše o 5. hodině ranní už zase pospíchaly na dráhu.“²⁸⁶

Mára Mouchová potvrzuje, že při práci s výbušninami pak výsledné celkové vyčerpání dělnic zvýšilo počet nehod: „Nebylo téměř dne, aby se některá z dívek nepopálila, často až smrtelně. Čtyřikrát za dva roky byly zde výbuchy, v nichž utraceny byly čtyři dívčí životy a dva vojínové, několik pak bylo zmrzačených až těžce raněných. Po dvakrát sesypal se nám strop téměř nad hlavami, kdy jen pouhým zázrakem jsme životy vyvázly; po mnohokrát vytrpěly jsme všechna muka hrůzy, úzkosti a děsu.“²⁸⁷ K velké tragédii došlo v hostivické muničce třeba 4. října 1918. Tehdy si exploze šrapnelu vyžádala čtyři mrtvé dělnice a desítky zraněných.²⁸⁸ Mára Mouchová tak z odstupu konstatuje, že pracovní podmínky dělnic a jejich prožitky obecně se velice podobaly tomu, co vojáci zažívali ve válečném poli: „[...] bývaly doby opravdu hrůzné, právě tak, jako na

---

²⁸⁵ TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 13; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 303; MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 182.

²⁸⁶ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 183.

²⁸⁷ *Tamtéž*, s. 182.

²⁸⁸ <http://www.hostivickahistorie.cz/listy/44.htm> [cit. 2021-03-19].

frontě v bitvě. Jedny klesly mrtvy k zemi, náhle vybuchlým granátem, jiné jsouce zmrzačeny, byly přinuceny odejítí [...].“²⁸⁹

Hrozbu neštěstí ve válečných podnicích často umocňoval i fakt, že vedení továren ve snaze zajistit rychlou a levnou výrobu střeliva a tím utržit co nejvyšší zisky, nedodržovalo ani minimální legislativní opatření týkající se ochrany zaměstnanců. Tato skutečnost sehrála rozhodující roli třeba v případě obrovského výbuchu v Plzni-Bolevci, největší muniční továrně v monarchii patřící Škodovým závodům, k němuž došlo dne 25. května 1917.²⁹⁰ Příčinou neštěstí byla patrně exploze poškozené vrhací miny v jedné z budov továrny. Důvodem, proč následně došlo k mohutnému řetězovému výbuchu továrny, bylo, že navzdory zákazu byly jednotlivé budovy natěsnané na sebe; též pracovní místa nebyla v dostatečné vzdálenosti ani od skladišť hotových nábojů, ani od beden s třaskavinami. Rovněž zásoba tohoto materiálu daleko přesahovala úředně povolené množství.²⁹¹ Tehdy v Bolevci pracovalo 2 600 zaměstnanců, z toho asi 1 700 žen. Při tragédii zemřelo 195 lidí (z toho 98 žen a dívek) a asi 689 se jich zranilo (z toho 419 žen). Při odklízecích pracích následující den, kdy ještě vybuchovaly jednotlivé náboje, zahynulo dalších 10 lidí (z toho 1 žena). Přesný počet obětí bolevecké katastrofy mohl být vyšší, dosud však není znám.²⁹²

Dělnice v hostivické muničce byly od počátku roku 1915 rovněž vystaveny tvrdému režimu nastolenému z důvodu, že se podnik, kde pracovaly, řadil k tzv. závodům pod státní ochranou. To mimo jiné znamenalo, že po dobu války v čele podniku stál, vedle majitele, ještě vojenský velitel. Ten vykonával dohled nad prací, měl disciplinární pravomoc a právo zasahovat do všech sporů. Rozhodoval i o propouštění zaměstnanců; dělnice tak mohly být ihned vyhozeny z práce. Zaměstnanci tohoto typu podniku však mohli podat výpověď i sami. Toto „privilegium“ se ale už nevztahovalo k dalšímu typu podniků, velkým strategickým závodům, které byly od začátku války postaveny pod přímý

---

²⁸⁹ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 182.

²⁹⁰ Výbuch byl viditelný i z oken zámku Chýše u Žlutic, odkud jej sledoval Karel Čapek, který zde tehdy působil jako domácí učitel syna hraběte Lažanského. Podívaná ho inspirovala k napsání románu *Krakatit*. SADÍLEK, Z. *Klíč, který odemyká zámek Chýše, se nazývá Karel Čapek*. Plasy: Městská knihovna, 2011, s. 9–10.

²⁹¹ NEDVĚD, A. *Katastrofa v Bolevci 25. května 1917*. Plzeň: Omladina, 1924, s. 6, 12, 16–19; HABRMAN, G. Výbuch v Bolevci. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 232–235.

²⁹² JANÁČEK, F. a kol. *Největší zbrojovka monarchie: škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918*. Praha: Novinář, 1990, s. 380; NEDVĚD, A. *Katastrofa v Bolevci*, s. 9, 24.

vojenský dohled. Zpřísněný režim byl od září 1914 například zaveden ve Škodových závodech, největší zbrojovce monarchie; dále třeba v kladenské Poldině huti i v železárnách Pražské železářské společnosti. Jejich zaměstnanci tak spadali pod pravomoc zákona o válečných úkonech. Nevojáci, tedy i ženy, zde museli skládat vojenskou přísahu, přicházet včas, podléhali vojenské disciplíně, nemohli se shromažďovat ani stávkovat, absentovat v práci, odmítat přesčasy a usilovat o vyšší mzdu. Při přečinech pracovníci podléhali kompetenci vojenských soudů a každý podnik tohoto typu disponoval vlastním vězením. Do podnikového žaláře byli ovšem až na výjimky umísťováni muži. Pracovní delikty dělnic byly, až na výjimky,²⁹³ postihovány „jen“ vysokými peněžními pokutami. Dělníci byli v rámci efektivy rovněž exemplárně fyzicky trestáni, což musely povinně sledovat také zde zaměstnané ženy a děti. Přesto lze říci, že i když v obojím typu podniků musely dělnice dodržovat většinu vojenských předpisů, zažívaly v nich o něco volnější postavení než muži.²⁹⁴

Máři Mouchové si tedy vzhledem k prožívaným pracovním hrozbám i vojenskému režimu v továrně dovolila dělnice v hostivické továrně srovnat s vojáky na frontě rovněž tím, že je označila jako „hrdinky“.²⁹⁵ Avšak z pohledu doby poválečného Československa, ve které text Máři Mouchové napsala, bylo užití takového přídomek pro dělnice, které vyráběly výbušniny a vlastně se tak podílely na rakouské válečné mašinérii, sporné. A to nehledě na pohnutky či okolnosti, jež je vedly zrovna k výkonu této práce. Proto pro autorku bylo tak důležité poukázat, že dělnice k tomu všemu ještě dennodenně odolávaly nepřátelské rakouské moci, kterou v továrně ztělesňoval vojenský správce, slovy Máři Mouchové, „[...] všemocný pán c. k. zbrojmistr W., ultraněmec, z Českých Budějovic“.²⁹⁶ Autorka přitom zdůrazňovala, že i když byl hrozbou pro všechny zaměstnance, trestal a ponižoval především české pracovníky: „Tento panáček, který všecko, co bylo českého, z duše nenáviděl, který při úředních raportech tuze rád si zapolitisoval, aby nás Čechy do očí urážel, býval postrachem a hrůzou celé továrny. Pro dělnice – zvláště když byl špatně pro

²⁹³ Karla Pfeiferová vzpomíná, že ke dvěma rokům vězení byla odsouzena kolegyně, která při jedné ze sbírek na Červený kříž řekla, že „má raněné podporovat ten, kdo je nadělal“. PFEIFEROVÁ, K. *Paměti: stará textilačka vypravuje*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964, s. 33–34; JANÁČEK, F. a kol. *Největší zbrojovka monarchie*, s. 379; NEDVĚD, A. *Katastrofa v Bolevci*, s. 28, 181; KLÍMA, K. a kol. *100 let oceli POLDI*, s. 40.

²⁹⁴ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 76.

²⁹⁵ „Odhodlaně přicházely tyto mladé hrdinky, vědomy hrozného zde nebezpečí stále jim hrozícího [...]“ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 182.

²⁹⁶ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 183–184.

domáci nesváry naložen – měl jen nadávky. [...] Pro dosti nepatrnou příčinu vyhazoval děvčata na minutu z práce, často jim nadával – darmo těchto hořkostí vzpomínat.“²⁹⁷ Mára Mouchová v této souvislosti ještě dodala: „A ne nadarmo se říká: Jaký pán, takoví sluhové. Byloť i mezi nižšími vojáky takových stvůr povícero, kteří nadáváním, udáváním a honěním dělnic k vyšší pracovní výkonnosti chtěli si získat ‚hvězd‘. Co asi mají z těch hvězdiček nyní?“²⁹⁸

V české společnosti dlouhodobě rezonující mínění, totiž že Češi byli v rakouské monarchii utlačováni, a naopak prim hráli vůči nim nepřátelští Němci, se tedy za války, jak vyznívá z textu Máři Mouchové, ukázalo jako pravdivé. Utlačovaný český národ ale, v jejím pojetí, nad touto nespravedlností zvítězil v podobě vzniku Československa.

Genderový konstrukt slabé ženy pak Mára Mouchová zřejmě nevědomě využila k tomu, aby poukázala na skutečnost, že monstrózní rakouská moc při vynucené práci v továrně nešetřila dokonce ani druhé pohlaví. Proto je pro ni, vedle důrazu na hrozby, s nimiž se dělnice potýkaly, podstatné vyjmenovávat i obtíže spojené s cestou z práce i do práce v době, kdy navíc vážla doprava.²⁹⁹ Mára Mouchová také naznačovala, že se tradičně „slabé“ ženy ke zvládnutí těžké válečné práce najednou musely stát odolnějšími. Zkrátka bylo nutné chovat se „zmužile“, čímž zřejmě opět upozorňovala na podobnost práce v muničce s působením mužů na frontě.³⁰⁰

Z vyprávění Máři Mouchové tak zároveň vyplývá, že dělnice rozhodně nebyly záměrnými pomocnicemi rakouského válečného úsilí, ale nevinnými pasivními oběťmi. Ty byly nepřátelským státem zavlčeny do vážné existenční situace, kvůli níž byly paradoxně donuceny ještě pro tento stát pracovat: „Hlad, bída, přišerná drahota téměř násilím donucovala nás zde setrvati pouze pro ten bídný groš.“³⁰¹

---

²⁹⁷ *Tamtéž*, s. 184.

²⁹⁸ *Tamtéž*.

²⁹⁹ „A ty, co chodily dvě i více hodin domů pěšky? Ptejte se jich, co zakoušely v nepohodách při slabé výživě, chatrné obuvi v chudičkém šatě?! Ptejte se, jak často v polích, aby si nadešly, za tmy a závějí bloudily, za dešťů úplně promoklé a zkřehlé, domů docházely, za bouři a hromů strachu zkusily, zvláště od doby, kdy jednu jejich družku blesk na místě usmrtil. [...] Ještě i takových příhod zažívaly jsme ke všemu tomu, co přinášela nám ta hnusná válka [...].“ MOUCHOVÁ, M. *Utrpení žen za války*, s. 183.

³⁰⁰ „A věru, že kultivovaný člověk se soucitnou jemnou ženskou duší trpké tu prožíval chvíle, i tenkrát, když krutý život naučil ho zmužile se na vše dívat, kdy válečný, šílený běs jen drahocennou krví hýřil, niče tak, co nejcennějšího v životě světa jest – životy lidí [...].“ *Tamtéž*, s. 182–183.

³⁰¹ *Tamtéž*, s. 182.

3.2 Textilní dělnice Karla Pfeiferová a počátek odborové práce žen

Dělnice Karla Pfeiferová (1886–1969) již od svých 14 let pracovala v tanvaldské *Mauthnerově textilní továrně*, nacházející se v dnešním Libereckém kraji. Proto v té části jejích vzpomínek, vztahující se k námi rozebíranému období, chybí líčení různých válečných pracovních nebezpečí. Sama totiž píše, že práce textilních dělnic byla obtížná i před válkou, neboť se v „Mauthnerce“, jak to tehdy bylo obvyklé, nedodržovaly ochrana práce ani hygienická opatření. Nehody a úrazy proto nebyly výjimečné. V nevětraných pracovních halách, kde létal prach z bavlny, dělnice často omdlévaly. V důsledku jeho vdechování pak často trpěly tuberkulózou. K vyššímu pracovnímu výkonu byly popoháněči „motivovány“ křikem. Navíc za každý kus špatně utkané látky, i přesto že materiál k jejich zhotovení byl velmi nekvalitní, byly propouštěny z práce či za něj musely zaplatit.³⁰² Je třeba také říci, že textilnictví náleželo i před válkou k nejvíce feminizovaným dělnickým oborům; nyní ale počet pracujících žen v tomto oboru samozřejmě ještě narostl.³⁰³

Výroba v „Mauthnerce“ se na začátku konfliktu přeorientovala na válečné potřeby. Tehdy se hedvábí tkalo již pouze pro potřeby armády; naopak pro konfekci se vyráběly papírové kepry či látky z odpadové bavlny.³⁰⁴ Karla Pfeiferová od počátku velmi kriticky sledovala válečné dění v továrně, která v době konfliktu patřila k závodům pod státní ochranou. Nadporučík, ředitel podniku i dílovedoucí nedbali na názor pracovníků a poslední zbytky látek, které nestačily být staženy, si uzmuli pro sebe. Dělnicím pak zadali, aby jim z nich utkaly parádní látky. Pamětnice událost zhodnotila následovně: „Tak začalo rozkrádání, které se rozrostlo do nestvůrných rozměrů, zatímco představitelé vládnoucí třídy rakousko-uherské říše vyzývali lid, aby vytrval a obětoval všechno pro vítězství nad nepřítelem.“³⁰⁵ Karla Pfeiferová rovněž vzpomínala, jak si najednou začala stále více uvědomovat protiklady mezi jednotlivými vrstvami společnosti, kterým válka dávala ještě více vyniknout. Celková bída přitom tvrději postihovala ty, kteří patřili k chudším vrstvám: „Kuchařky a služky panských domů měly otevřená zadní vrátka v obchodech a boháčům se nosily potraviny z venkova ve velkém. Avšak lid hladověl [...].“³⁰⁶ Navíc ti chudší, co

---

³⁰² PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 14, 23–24.

³⁰³ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 405.

³⁰⁴ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 31.

³⁰⁵ *Tamtéž*, s. 31.

³⁰⁶ *Tamtéž*, s. 32.

se museli spoléhat na fixní plat, se kvůli rapidnímu poklesu reálných příjmů, které rostly pomaleji než ceny, propadali do stále větší existenční tísně. Právě to byl také případ Karly Pfeiferové.³⁰⁷

S postupem války výroba pro vojsko ještě více narůstala. Aby dělnice zvládly pracovat déle, musely dostávat alespoň jedno teplé jídlo denně. Šéf továrny, která zaměstnávala Karlu Pfeiferovou, byl proto v podniku nucen zřídit kantýnu: „Ředitel měl vilu přímo naproti továrně, a tak jsme viděly na vlastní oči, jak služky, kuchařka i kočí nosili ze skladu do vily maso, máslo, příděly určené pro naši kuchyni. Pro nás se vařilo jídlo stále horší, nakonec už jen řepa a koňské boby.“³⁰⁸

V řadách dělnictva obecně během války opravdu rapidně narůstala nespokojenost s různými zlořády, kterých se na těchto pracovnících dopouštělo vedení podniků. Dělnické spolky se však k situaci nemohly vyjadřovat, neboť vzhledem k zostřeným poměrům v továrnách byly ochromeny zvýšenými represemi. Jejich funkci coby platformy pro formulaci společných zájmů dělnické třídy a udržování dělnické identity tak nyní převzaly odborové centrály. Jejich kritika, která vygradovala v roce 1916, opatrně směřovala především k potírání rostoucích nerovností při rozdělování válečných výdělků. Právě na této problematice byla ukazována nespravedlnost válečného hospodářství, přičemž dělnická vrstva kolektivně identifikovala hlavního nepřítele a viníka v zaměstnavateli. Kritika směřovaná k zaměstnavatelům trvala do konce roku 1917.³⁰⁹

Na nárůstu nevole mělo u dělnictva obecně nepochybně vliv zesílené sebevědomí, které vyvstávalo z informací o dění v Rusku. Karla Pfeiferová však ve svých vzpomínkách hovoří jen o Říjnové revoluci, i když předchozí únorová revoluce vyvolala v českých zemích celkově větší reakce. Přesto jí však v paměti utkvěla dobová reflexe obou revolucí. Tehdy bylo v dělnickém prostředí vyzdvihováno, že rozhodující zásluhu na svržení vládnoucího režimu v Rusku měli dělníci a rolníci. V důsledku toho začal v zemi panovat lid, jehož prvním činem bylo, že nastolil mír. Právě dělnictvo se proto začalo cítit jako povoláné k tomu, aby vyvinulo iniciativu k ukončení války.³¹⁰ Karla Pfeiferová k tomu

---

³⁰⁷ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 36.

³⁰⁸ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 32.

³⁰⁹ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 73, 83–84, 86, 89–90.

³¹⁰ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 35; POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*. In: FASORA, L., ed. *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 421.

píše: „U nás začaly dělnice stále hlasitěji reptat, stále častěji postávaly v hloučcích a pranic se neohlížely, že jde kolem dílovedoucích, ani si nevšímalý vyhlášky, kterou správa závodu honem vyvěsila, že debaty a opouštění stavů se zakazují pod hrozbou propuštění z práce. [...] My dělnice jsme nevěděly, kdo je Lenin, ale srdce nám říkalo, že vítězství revoluce v Rusku bude mít veliký vliv na skončení války i v jiných zemích i na náš příští život.“³¹¹

Všeobecné očekávání změn a touha zlepšit vlastní postavení vedly v Tanvaldu už v říjnu roku 1917 k hladové demonstraci, které se zúčastnila i Karla Pfeiferová.³¹² Ženy putovaly k radnici a před budovou žádaly starostu o přiděly brambor, mouky, chleba a uhlí. Starosta ale mezi shromážděné nepřišel, a proto do budovy byla vyslána deputace žen. Nespokojenost nedočkavého davu, obklíčeného narychlo povolaným vojskem, mezitím narostla a ženy začaly pokřikovat: „Naše děti hladovějí, dejte nám na chleba! Boháči mají všeho dost! S prázdnou neodejdeme!“ Rozkaz k odchodu vojsk dal až obecní tajemník, který se zavázal ke splnění všech požadavků. Demontrace tak skončila. Již od příštího dne začaly slíbené přiděly dostávat také dělnice.³¹³

Karla Pfeiferová dodává, že přes hrozbu další demonstrace, tentokrát pracovníků podniku, vedení továrny s tajným odvozem potravin určených pro tovární kantýnu nepřestalo: „Rozkrádání přidělů nás dráždilo nejvíce, vždyť jsme byly tak zesláblé podvýživou, že jsme se večer stěží táhly domů. Jednoho dne, když se z kuchyně začal šířit hnusný zápach řepy, zastavily jsme náraz stavy.“³¹⁴ Tím na jaře 1918 došlo k první demonstrační stávce dělnic tanvaldské textilky. Ženy po řediteli a c. k. nadporučíkovi požadovaly vysvětlení krádeží, vyšší plat i lepší jídlo. Nadporučík reagoval rozkazem k ukončení stávky, který podle autorky podepřel argumentem, že žádná z dělnic zatím hlady nezemřela a nepokoj je tak zbytečný. Také zdůraznil, jak autorka pokračuje, že vítězství ve válce je navíc už blízko a „císař pán je prý vděčen dělnictvu, že vytrvá při svých

---

³¹¹ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 35.

³¹² Z líčení Karly Pfeiferové vyplývá, že podle ní měla vliv na říjnovou tanvaldskou demonstraci právě říjnová revoluce v Rusku. Ta ale podle gregoriánského kalendáře proběhla až ve dnech 7.–8. listopadu 1917. Je tak jasné, že impulsem pro vystoupení žen byla spíše únorová revoluce. V této souvislosti je její zmínka o Leninovi taktéž lichá, neboť ten se do Ruska z curyšského exilu vrátil až 16. dubna 1917. Karla Pfeiferová tak vlastně „smísila“ obě ruské revoluce dohromady, přičemž na únorové události pravděpodobně zapomněla. *Tamtéž*.

³¹³ *Tamtéž*, s. 36.

³¹⁴ *Tamtéž*.

povinnostech“.³¹⁵ Dělnice neuposlechly a zahájily sérii pokřiků: „Máme dost války a obětí! Uděláme to jako v Rusku! Vezmeme si potraviny samy! Skončete válku!“ Sám ředitel se nakonec požadavkům podvolil a následně je i splnil.³¹⁶

3.2.1 Exkurz: hladové demonstrace a dělnické stávky obecně

V pokročilých válečných letech se *domácí fronta* v rakouské monarchii, stejně tak jako v císařském Německu, stala vedlejším válečným dějištěm. Zradikalizované ženy-hospodyně a dělnice se uchylovaly k veřejným protestům, ve kterých hrály hlavní roli. S nadsázkou lze tedy říci, že se obyčejné ženy staly revolucionářkami. Z pohledu rakouských úřadů tak vlastně začaly být domácími nepřáteli, neboť přestaly plnit předepsanou roli stoických hospodyní.³¹⁷

Historičky Ann Taylor Allenová a Lynn Abramsová se shodují, že příčinou těchto neorganizovaných nepokojů nebyly primárně zásobování ani strádání, ale hlavně probuzené politické vědomí. Ženy totiž dospěly k závěru, což se odrazilo i na charakteru těchto nepokojů, že vláda na ně kladla zvýšené nároky a povinnost všeobecně přispívat k válečnému úsilí, přitom ale nedokázala zajistit spravedlivá státní opatření ani distribuci. Hlavní problém tak ženy začaly spatřovat ve stávající formě vlády.³¹⁸ Projevy občanské neposlušnosti, kde zejména ženy vyzývaly představitele vládnoucích kruhů k reakci na potřeby svých obyvatel, se od druhé poloviny konfliktu objevovaly téměř ve všech válčících státech. Významné politické dopady pak měly především ve dvou z nich – Německu a Rusku.³¹⁹

V českých zemích se úplně první hladová demonstrace odehrála 16. února 1915 v Kraslicích. Tehdy přibližně 250 žen a dětí provolávalo v ulicích „Chleba! Chleba!“ Demonstrace obecně měly až do roku 1917 poměrně malou účast a byly, až na výjimky,

---

³¹⁵ *Tamtéž*, s. 37.

³¹⁶ *Tamtéž*.

³¹⁷ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 295–296.

³¹⁸ TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 18; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 299–300.

³¹⁹ V císařském Německu napomohly řady demonstrací vedené ženami ke svržení monarchie a k utvoření cesty k německé demokracii, Výmarské republice. Co se týká Ruska, tak na Mezinárodní den žen, podle juliánského kalendáře 23. února 1917, došlo v Petrohradu k masivnímu protestnímu pochodu. Ženy začaly rabovat obchody, ničit tramvaje a na svou stranu získaly i ozbrojené složky. Tím vlastně začala Ruská revoluce, která svrhla cara, nastolila Prozatímní vládu, a nakonec umožnila bolševikům chopit se moci. TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 18; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 300–301.

nenásilné. I přesto při nich bylo zatčeno, většinou kvůli porušení zákazu shromažďování, asi 100 osob.³²⁰

Od roku 1917 byly hladové demonstrace zpravidla akcemi davového násilí, které spočívalo v útocích na aprovizační prodejny, krádežích na venkově, kolektivním rabování i v přepadávání bytů a transportů potravin. Tvrdý postup vůči nim, jenž si vyžádal také mnoho obětí na životech, neobměkčila ani účast dětí.³²¹

To byl také případ nejznámější hladové bouře, jež se odehrála v Prostějově, středisku konfekčního průmyslu. Dne 25. dubna 1917 zprávy o dopolední stávce dělnictva v továrně *F. a J. Kovařík*, vyrábějící hospodářské stroje, a o konfekčních dělnicích neúspěšně žádajících místní aprovizační komisi o přídatkové lístky na chleba, odpoledne vyústily v demonstraci. Obyvatelé byli rozezleni i pověstmi o tom, že už tak katastrofální zásobování Prostějova bude zastaveno, zavřou se továrny a všichni zdejší muži budou povoláni na vojnu. Do ulic tedy vytáhl protestní dav čítající na 600 žen. S heslem „Nikdo nám nepomůže, pomozme si sami,“ ženy začaly obcházet továrny a burcovat dělníky, aby zastavili práci a připojili se k nepokoji. Masa takřka 8 000 lidí pak před budovou c. k. okresního hejtmanství čekala na své zástupce, kteří byli do budovy vysláni žádat o zachování přidělů potravin. Deputace následně podala zprávu a lidé se rozešli. Během jednání ale nespokojený dav na budovu házel kameny a rozbil tak pět okenních tabulí. Hlavně školáci a mladí muži pak, až takřka do půlnoci, vytloukali okna soukromým i veřejným budovám. Hejtman proto v tušení dalších nepokojů povolal z Olomouce početné vojsko střeleckého pluku. Ráno, 26. dubna, pak vyrazil dav, tvořený hlavně ženami, opět do ulic a vymohl, aby dělníci zastavili práci. Vojenský kordon rozestavěný kolem hejtmanství však zatarasil všechny přístupové cesty do města; proto ani ti dělníci, kteří nechtěli protestovat, nemohli z obklíčené masy odejít. V této situaci se jedna žena pokusila jednomu z vojáků vytrhnout nabitý bajonet, který náhodou vystřelil. Ostatní vojáci to pochopili jako povel ke střelbě do davu. Událost si tak vyžádala přes 40 těžce zraněných a

---

³²⁰ V roce 1915 se těchto demonstrací v Čechách odehrálo 31, v roce 1916 už 70, v letech 1917–1918 se jich uskutečnilo 235. Pro Moravu pro tato léta údaje chybí. HEUMOS, P. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce.“ Hladové nepokoje, stávky a masové protesty v českých zemích v období 1914–1918. In: MOMMSEN, H. a kol., ed. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno: Matice moravská, 2000, s. 208, 212.

³²¹ HEUMOS, P. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce“, s. 210, 212.

24 mrtvých. Mezi zemřelými bylo 11 žen, převážně dělnic, i několik dětí, nejmladšímu z nich bylo 13 let.³²²

Podobný průběh měl rovněž největší hladový nepokoj, k němuž došlo 13. srpna 1917 v Plzni a na jehož počátku stály opět ženy. Vzpoua města pokračovala i druhý den a zastavilo ji až vyhlášení výjimečného stavu.³²³ V roce 1918 už u podobných demonstrací hrály roli i konkrétní národnostní a politické požadavky: zrušení trestu smrti, propuštění politických vězňů, uvolnění cenzury a později i zřízení samostatného československého státu.³²⁴

Co se týká stávkových dělnických nepokojů obecně, tak jejich mohutná vlna se pojí s jarem a létem roku 1917; tehdy jimi byla ochromena téměř všechna klíčová průmyslová centra. Například na přelomu června a července proběhl v plzeňské Škodovce do té doby největší organizovaný protest dělnictva v českých zemích, kdy téměř všichni zaměstnanci zanechali práce, což se rovnalo úplné paralýze podniku.³²⁵

Těchto dělnických stávek se v hojně míře účastnily ženy, v čemž lze vzhledem k minulosti zaznamenat posun. Do té doby byl organizovaný a rozsáhlý dělnický protest výrazem maskulinní, tedy racionální, dělnické kultury. Účast iracionálních žen byla vnímána jako překážka kolektivního protestu. Nyní ale byly ženy brány jako jeho rovnoprávné účastnice.³²⁶

3.2.2 Dělnice a odbory

Na základě úspěchů, kterých dělnice při stávkách dosáhly, dospěly Karla Pfeiferová i ostatní ženy k poznání, že se mocným nesmí ustupovat a že svorný postup všech vede k naplnění vytyčených cílů. Výše uvedená první demonstrační stávka dělnic v tanvaldské textilce (jaro 1918) mimo jiné vedla k tomu, že textilní dělníci ještě též měsíc v tomto podniku založili odborovou organizaci. Protože až poprvé za války byly ženy masivně

---

³²² K podobně tragickým nepokojům došlo třeba i v Praze, Moravské Ostravě či Vítkovicích. PROCHÁZKA, A. V. Dělnické demonstrace v Prostějově. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 454–458; SOUKUP, F. 28. říjen 1918, s. 219–220; HAVRÁNEK, J. Politické represe a zásobovací potíže v českých zemích v letech 1914–1918. In: MOMMSEN, H. a kol., ed. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno: Maticе moravská, 2000, s. 51; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 627; HEUMOS, P. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce“, s. 212.

³²³ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 124–127.

³²⁴ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 627; HEUMOS, P. „Dejte nám brambory, nebo bude revoluce“, s. 216.

³²⁵ KLÍMA, K. a kol. *100 let oceli POLDI*, s. 45; KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 138–139, 142.

³²⁶ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 143–144, 147.

přijímány za členky odborů, mohla být jako příslušnice místní organizace přijata i Karla Pfeiferová; stalo se tak 15. května 1918. Na první schůzi organizace, které se zúčastnilo 130 dělnic a pouze 10 dělníků, byla dokonce zvolena jednou z organizačních důvěrníc.³²⁷

Odbory měly až do první světové války ve většině maskulinní identitu, protože sdružovaly zejména mužská zaměstnání. To se ukázalo jako problém, neboť kvůli absenci členů odvedených na frontu, což šlo ruku v ruce s výpadkem členských příspěvků, hrozilo, že i tato prozatímní institucionální základna dělnictva zanikne. Právě tato nouze vedla k tomu, že do odborů začaly být hromadně přijímány ženy.³²⁸ Do té doby bylo jejich zahrnutí do organizovaného dělnického kolektivu v drtivé většině odmítáno kvůli genderově stereotypním obavám. Ženy orientované na cit, které byly rozumově stále dětmi, totiž mohly racionálně uvažujícím mužům znesnadňovat kolektivní akce tím, že by v záchvatu emocí jednaly samy; tím by se vykořisťovatelští zaměstnavatelé dostávali do výhody.³²⁹

Přijetí žen do odborů coby plnoprávných členek, navíc s hlasovacím právem na sjezdech, tedy bylo zásadním zlomem. Přesto lze říci, že tato novinka nebyla všude samozřejmá a neobešla se bez potíží – zatímco třeba Svaz kovodělníků přijímal ženy za své členky už během roku 1916, Svaz železničních zřízců až od ledna 1918.³³⁰

Společně s dalšími důvěrníky se Karla Pfeiferová snažila získávat další členy. Dělnice však ke vstupu do odborů zprvu chovaly nedůvěru. Tu se podařilo zlomit, když viděly, že se organizaci podařilo vymoci všechny nejnaléhavější požadavky (třeba slevu nájemného a zavedení elektrického osvětlení do továrních bytů). Odborová organizace tak získala prvních 300 členek a členů a zároveň bylo v továrně posíleno postavení důvěrníků i důvěrníc.³³¹ Ženy od druhé poloviny války postupně pronikaly do centra dělnického

---

³²⁷ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 37–39.

³²⁸ Je nutné ale poznamenat, že tovární dělnice se na akcích organizovaného dělnictva dílem podílely už od přelomu století. Tehdy totiž muži-dělníci zjistili, že zahrnutí žen do těchto činností zvětšuje počet dělnických hlasů agitujících za zlepšení pracovních poměrů. Třeba v největší české odborové ústředně, Odborovém sdružení československém, byly ženy v období let 1907–1909 v členstvu zastoupeny jen 6 %. Ženy se však před válkou v malém měřítku organizovaly i samy, například ve spolcích socialistických stran. Celkově však nešlo o masivní účast žen. LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 407; POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*, s. 424.

³²⁹ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 119, 147.

³³⁰ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 84, 117–122.

³³¹ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 37–38, 39.

společenství a posléze se začaly podílet i na aktivitách organizované sociální demokracie, tedy vrcholné organizace dělnického hnutí.³³²

Pro Karlu Pfeiferovou představovaly přijetí do odborové organizace i funkce důvěrnice významný osobní předěl. V souvislosti se svou činností se totiž setkala s radikálními myšlenkami, které za války ve zvýšené míře rezonovaly právě v části dělnického kolektivu. Dělníci za války vlastně prožili radikální proměnu světa práce a naprostý otřes vlastní identity. To od roku 1917, na což měly dílem vliv i ruské revoluce, vedlo k tomu, že organizovaná dělnická třída již nepřítele nespatovala v zaměstnavateli, nýbrž v principech předválečného liberalismu a organizovaného kapitalismu. Na pořad dne se tak dostávaly marxistické úvahy o sociální revoluci, kdy se dělnický kolektiv, což jsem naznačila již výše, cítil povolán k tomu chopit se těchto myšlenek a vytvořit nový řád. Karla Pfeiferová se s těmito idejemi plně ztotožnila, což určilo směr jejího dalšího života.³³³ Ve vzpomínkách válku proto po letech hodnotí jako událost, která jí umožnila politicky prozívat: „Až do vypuknutí války jsem se o politiku vůbec nestarala. Ale to, co jsme prožili za války, zbytečná bratřova smrt na frontě, matčin zármutek, hlad a utrpení lidí kolem mne, všechna nespravedlnost, která trvala dál i v nové republice, to všechno mě nutilo, přemýšlet. [...] Tvrdá škola života mě přesvědčila, že dělnická třída potřebuje více, že musí mít takovou revoluční stranu, jakou vytvořili bolševici v Rusku. [...] organizaci, která bude schopna dovést náš boj až do vítězného konce.“³³⁴

Komunistická utopie natolik zakořenila v myšlení části českého organizovaného dělnictva, že jeho snahy vedly až ke vzniku komunistické strany v roce 1921.³³⁵ Karla Pfeiferová dokonce patřila k jejím zakládajícím členkám. Strana jí následně dala vyrůst ve svou významnou činovnici. Jako funkcionářka rudých textilních odborů byla mimo jiné pověřena tím, aby formulovala úkoly komunistek a získávala tak pro stranu další dělnice.³³⁶ Jako komunistka ve stranickém angažmá pracujících žen, které dle ní byly

---

³³² KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 122–123.

³³³ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 91–92.

³³⁴ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 52.

³³⁵ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 91–92.

³³⁶ Po válce byla Karla Pfeiferová nadále činná také v textilní sekci odborové organizace a v roce 1931 zaujala vedoucí pozici v rudém odborovém svazu textiláků. V roce 1935 byla zvolena senátorkou za Hradecký kraj. Během druhé světové války byla v emigraci a v Londýně se připojila k tamnímu komunistickému odboji. V roce 1948 získala post poslankyně za Brněnský kraj. V roce 1951 rezignovala na vedoucí funkci v odborovém svazu textiláků. Téměř do konce života ale působila v nižších stranických

„dvojnásobě vykořisťované a daleko méně odolné než muži“,³³⁷ nejspíše spatřovala rovněž cestu ke změně „patriarchálního“ řádu.

Karla Pfeiferová práci ve straně a boji za „sociální spravedlnost“, k nimž jí pomyslné dveře otevřely válečné okolnosti, obětovala celý svůj život. Koneckonců také zde citovanou vzpomínkovou knihu, která vyšla v roce 1964, napsala za účelem, aby dle svých slov ilustrovala, „jak těžce se žilo za kapitalismu a jaké oběti bylo třeba přinášet za každý spravedlivý požadavek, za právo pracujících na život.“³³⁸ Podpořila tak legitimitu tehdejšího panství své milované strany.

3.3 Dobrovolné válečné ošetřovatelky

Krátce před válkou, ale dílem i za války, vychovával profesionální ošetřovatelky třeba Pražský nemocniční fond k ošetřování nemocných, jehož činnost byla oficiálně zahájena dne 4. června 1914 a který k tomu účelu při všeobecné nemocnici zřídil učiliště. Mezi požadavky k přijetí na podobná učiliště náležely základní vzdělání, minimální věk 18 let, psychická a fyzická odolnost, písemná i ústní zkouška; uchazečky zároveň musely přinést doklad o tom, že nemají nezletilého potomka a že výhradně na jejich bedrech neleží starost o domácnost. Větší šance na přijetí pak měly ženy, které se písemně zavázaly, že pokud obdrží diplom, budou v případě válek či epidemií po tři roky ošetřovat raněné a nemocné. Přijaté žákyně pak absolvovaly tříměsíční zkušební dobu. Pokud během ní neprokázaly své schopnosti, byly z učiliště propuštěny. Ty, co uspěly, obdržely odznak ošetřovatelek nemocných a po roce teoretické výuky skládaly zkoušku. V případě úspěchu nastoupily roční zkušební praxi, kdy za přiměřený plat pracovaly v různých zdravotnických zařízeních. Pak teprve byly žákyně připuštěny ke státní diplomové zkoušce, po níž jim byl přiznán titul „diplomovaná ošetřovatelka nemocných“.³³⁹

Kurzy pro dobrovolné ošetřovatelky, tentokrát pololetní, byly v Praze pořádány Spolkem Červeného kříže v Žitné ulici, Spolkem pro povznesení stavu ošetřovatelek ve

---

funkcích. POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*, s. 422–424, 427–428; PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 52–53.

³³⁷ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 26.

³³⁸ PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 5.

³³⁹ KAFKA, J. *350 ženských povolání*. Praha: F. Šimáček, 1916, s. 216–217.

Spálené ulici, který zřídil Ženský klub, či byl jejich výcvik realizován v klášteře U Šedých sester v Bartolomějské ulici.³⁴⁰

Od počátku války, kdy rychle přibývalo raněných a nemocných vojáků, bylo zjevné, že bude třeba v krátkých intervalech vyškolovat stále větší počet ošetřovatelek. Proto se již od srpna 1914 začalo objevovat množství krátkodobých kurzů určených pro dobrovolné zájemkyně ze všech společenských vrstev. Mezi prvními byly v Praze pořádány školení v soukromých klinikách, například na klinice doktora Maixnera. Záhy začaly semináře probíhat také v nemocnicích některých měst, kromě Prahy, třeba v Chebu, Holešově, Karlových Varech, Německém Brodě, Ústí nad Labem, Českých Budějovicích a Plzni.³⁴¹

Hojné byly i kurzy organizované v Praze Českou obcí sokolskou, které byly určeny pro členky spolku. K jejich pořádání se hned přidaly i sokolské jednoty v některých dalších městech – třeba v Olomouci. Sokolské jednoty též některé své velké tělocvičny upravily k tomu účelu, aby mohly být k dispozici jako lazarety nebo nemocnice; takto je pak předaly Červenému kříži.³⁴²

Nejfrekventovanější kurzy však napříč českými zeměmi po celou dobu války pořádal Červený kříž. Jeho školení často probíhala ve velkých nemocnicích, například v okresní nemocnici v Německém Brodě či v C. k. všeobecné nemocnici v Praze.³⁴³ Dobrovolnice se musely nejprve přihlásit v kanceláři Červeného kříže; ta se třeba v Praze nacházela v Žitné ulici č. 24. Pak musely donést řediteli nemocnice, kde se výuka konala, či okresnímu hejtmanovi, pod jehož pravomoc spadala oblast umístění nemocničního zařízení, doklady nutné k přijetí. Tito pak rozhodovali o přijetí uchazečky. Pokud se úspěšná absolventka zavázala ke službě u útvarů Červeného kříže, bylo jí vystaveno osvědčení o způsobilosti k dobrovolné ošetřovatelské službě.³⁴⁴

---

³⁴⁰ *Tamtéž*, s. 215–216.

³⁴¹ Kurs ošetřovatelský na klinice dra Maixnera. *Národní politika*, 7. 8. 1914, 32(215), s. 7; Z Holešova. *Ženská revue*, 11(4), 1916, s. 89.

³⁴² Na vojenské lazarety a nemocnice byly přeměňovány i mnohé veřejné či školní budovy ve větších městech – třeba Rudolfinum nebo posluchárny budovy Právnické fakulty v Praze. Zahájení sokolského kursu ošetřovatelek. *Národní politika*, 7. 8. 1914, 32(215), s. 7; Sokolstvo ve službách lidumilnosti. *Národní politika*, 11. 8. 1914, 32(219), s. 4; SCHILDBERGER ml., V. *Domov za Velké války*, s. 94–95.

³⁴³ V okresní nemocnici v Německém Brodě. *Národní politika*, 10. 8. 1914, 32(218), s. 5.

³⁴⁴ II. český kurs pro výcvik ošetřovatelek v c. k. všeobecné nemocnici v Praze. *Národní politika*, 12. 8. 1914, 32(220), s. 4.

Všechny zmiňované válečné kurzy spojovala skutečnost, že byly bezplatné. Kritéria pro přijetí přitom zůstávala stejná jako v případě předválečných profesionálních kurzů. Zpravidla je navštěvovalo přibližně 15–50 žákyn ve věku 20–45 let. Výuka, obvykle pětinedělních kurzů, se dělila na teoretickou část, která sestávala z přednášek lékařů a praktickou část, kde pod dozorem lékařů a vyškoleného ošetrovatelského personálu sloužily účastnice v různých zdravotnických zařízeních. Během kurzu však žákyně nebyly nasazovány na noční služby ani na oddělení nakažlivých chorob. Absolventky všech typů kurzů se pak musely hlásit v kanceláři Červeného kříže, který je přiděloval do nemocnic či lazaretů; proces přidělení byl rychlejší u těch, co úspěšně zakončily kurz pořádaný Červeným křížem.³⁴⁵

Mezi první vyškolené dobrovolné ošetrovatelky náležela v té době známá česká herečka, která od roku 1890 vystupovala na prknech Národního divadla, Marie Laudová-Hořicová (1869–1931). Jako pětáctyřicetiletá vlastně patřila mezi nejstarší absolventky kurzu Červeného kříže. Byla přidělena do *Zemské nemocnice svaté Anny* v Brně, která se tehdy stala vojenským lazaretem.³⁴⁶ Dle svých vzpomínek, které jako přednášku proslavila v Ústředním spolku českých žen, v nemocnici působila v září roku 1914 během blíže nespecifikovaného období.³⁴⁷

Poněkud podrobnější informace máme o Alici Masarykové, která od 20. srpna do 11. září 1915 působila jako ošetrovatelka Červeného kříže v Pardubické barákové nemocnici, kdy jí tato pozice byla okresním hejtmanem propůjčena už 12. srpna 1915. Toto zařízení, tehdy oficiálně nazývané *C. k. pozorovací stanice v Pardubicích*, bylo největším vojenským lazaretem v monarchii, skutečným nemocničním městem, kam byli vojáci transportováni přímo z fronty. Zařízení sloužilo nejen příslušníkům rakouské armády, ale také jejím zahraničním spojencům (například Turkům a Bulharům). Léčili se zde však i zranění ruští zajatci.³⁴⁸

---

³⁴⁵ *Tamtéž*; KAFKA, J. 350 *ženských povolání*, s. 217.

³⁴⁶ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (1. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(11), 1914, s. 239.

³⁴⁷ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (1. část)*, s. 239.

³⁴⁸ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*. Pardubice: AB-Zet Pardubicka, 2001, s. 3.

Pro obě výše jmenované dobrovolnice platilo, že stejně jako všechny ostatní válečné ošetřovatelky, musely po dobu svého dobrovolnictví v uvedených nemocničních zařízeních také bydlet. Měly být neustále k dispozici.³⁴⁹

V jistém smyslu lze říci, že dobrovolné ošetřovatelky „narukovaly“, nebo že ve své službě byly „mobilizovány“. Úmyslně se totiž angažovaly v místech, kde přišly do kontaktu s vojenským prostředím. Z pohledu válečných úřadů tak pomáhaly válečnému úsilí, neboť se podílely na léčení vojáků, kteří se po uzdravení zpravidla vraceli zpět do pole. Lze předpokládat, že pomoc válčící monarchii byla motivací těch dobrovolných ošetřovatelek, které byly nakloněny stávajícímu monarchistickému systému. Tento stimul byl charakteristický pro ženy z řad aristokracie či těch z německého prostředí, lze jej však vyloučit u českých vlastenek, k nimž Marie Laudová-Hořicová i Alice Masaryková rozhodně patřily.³⁵⁰

Pohnutkou k dobrovolnictví byla pro Marii Laudovou-Hořicovou touha pomoci podnícená láskou k bližnímu, jak ostatně zdůrazňuje na mnoha místech své přednášky.³⁵¹ V případě Alice Masarykové šlo v podstatě o totožný důvod; její motivaci však můžeme rozpracovat obsáhleji. Alice Masaryková měla, stejně jako celá její rodina, velké sociální cítění. Pomoc druhým, kterou ostatně po většinu života uplatňovala ve veřejné činnosti v oboru sociální péče, chápala jako vyšší poslání, které jí určil Bůh.³⁵² Vážné zaměření směrem k sociální práci má u Alice Masarykové počátek v letech 1904–1905.³⁵³ Její zájem ji vedl k tomu, že už v předválečných letech během letních měsíců několikrát pracovala jako ošetřovatelka. Z dopisů, které si vyměnila se svou matkou, pak vysvítá, že působení v

---

³⁴⁹ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (1. část)*, s. 240; KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 4–5.

³⁵⁰ Distanc od podpory válečného úsilí monarchie na zahajování svých kurzů pro ošetřovatelky zdůrazňoval také třeba *Sokol*. Jeho starosta Josef Scheiner (1861–1932) podotýkal, že „podnik Sokolstva je dílem čisté humanity, která nezná rozdílů národnosti ani stavu.“ Zahájení sokolského kursu ošetřovatelek. *Národní politika*, 7. 8. 1914, 32(215), s. 7.

³⁵¹ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (1. část)*, s. 240–241.

³⁵² Alice Masaryková patřila k průkopnicím organizované sociální práce. Už na podzim roku 1918 byla z její iniciativy otevřena první Ženská vyšší škola pro sociální péči. Známé je třeba také její předsednictví *Československého červeného kříže* v letech 1919–1939. LOVČÍ, R. *Alice*, s. 67, 96.

³⁵³ Tehdy absolvovala studijní pobyt v USA, kdy při chicagské univerzitě působila v Settlement House (Centru sociálních služeb). Zde studovala sociální podmínky přistěhovalců, především Čechů, a setkala se také s některými průkopnicemi moderní sociální práce (třeba s Mary E. McDowellovou). SKILLING, H. G. *Matka a dcera: Charlotta a Alice Masarykovy*. Praha: Gender Studies, 2001, s. 70–71.

Pardubicích rozhodně nebylo její první zkušeností s tímto dobrovolnictvím.³⁵⁴ Alice Masaryková tak zřejmě nebyla absolventkou žádného kurzu a k přijetí do Pardubické karantény jí stačila pouze předchozí praxe.³⁵⁵ Hlavní motiv její dobrovolné přihlášky se opět kryl s jejím pocíťovaným životním úkolem, neboť si o svém cíli do deníku napsala: „Být prima praktickým sociologem.“³⁵⁶ Zkvalitnit své všeobecné schopnosti praktického sociologa totiž dle sebe mohla, jen pokud pozná podstatu utrpení.³⁵⁷ Alice Masaryková se domnívala, že jedině zkušenost, která jí umožní být svědkem toho, čemu se válka ve skutečnosti podobá, ji zocelí a připraví na budoucí výzvy; to ji mělo mimo jiné pomoci překonat bolest ze ztráty bratra Herberta Masaryka.³⁵⁸ O tom, že byla o důležitosti své mise opravdu přesvědčena, svědčí už sama skutečnost, že se od počátku působení v barákové nemocnici rozhodla vést si deník. V něm také naznačila, že počítala s tím, že dobrovolnictví zde nebude vůbec jednoduché. Přesto si ale neuvědomovala, jak moc se bude cítit zasažena, když v doprovodu vrchní sestry prošla nemocnicí a prve tak spatřila masy zraněných a zničených mužských těl: „Herberte, Tys trpěl. [...] Tvé utrpení je kapka v moři. [...] Všechny noviny světa, popisy jsou malé. Postavíš se tváří v tvář válce a žasneš, že je to možné. Žasneš. Nejdříve jsem se zachvěla a pak jsem zas cítila, že neztratím svou životní nit.“³⁵⁹

Také Marie Laudová-Hořicová prožila velký otřes, když do nemocnice poprvé dorazil transport stovek raněných a churavých vojáků: „Nikdy nezapomenu noci ze dne 11. na 12. září. [...] Chodbou, na níž vedly dvěře z naší světnice, táhl nekonečný průvod nosítek. Nad námi v sále, kde leželi nemocní zlomeninami, bylo slyšeti rachot berlí pacientů, kteří převáděni byli jinam a těžké kroky nosičů, kteří jedny ubožáky odnášeli a druhé přinášeli. Celá nemocnice jakoby se chvěla vzdechy raněných a těžkým oddechováním těch, kdož spoceni a unaveni jim co nejrychleji chtěli opatřit úlevy. [...]

---

³⁵⁴ Například během léta roku 1909 měsíc působila v domově diakonie v Těšíně. Není však jasné, kolikrát přesně pracovala jako ošetřovatelka. Z dopisů s matkou Charlottou Masarykovou jen vyplývá, že to bylo vždy o prázdninách. HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 41, 106.

³⁵⁵ Znalosti o léčení nemocných navíc měla i ze svého studia medicíny, kterého však po roce (1899) zanechala. SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 67.

³⁵⁶ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 7.

³⁵⁷ MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 181.

³⁵⁸ *Tamtéž*.

³⁵⁹ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 5.

Žádná z ošetrovatelek nelenila, ani ty, na něž této noci připadal oddech, všechny pracovaly nad své síly, ne z pouhé povinnosti, ale s pravou láskou a oddaností k bližnímu.“³⁶⁰

Prvotní šok vyjádřený oběma ženami je pro válečné deníky či vzpomínky členů zdravotnického personálu, kteří byli obvykle chráněni od přímého kontaktu s takto velkým utrpením, typický. Počáteční entusiasmus vůči plnění vlastního válečného poslání byl vystřídán drastickým střetem s následky průmyslového válčení. V tomto ohledu jsou reakce obou zmiňovaných žen podobné složitému procesu deziluze, který v plné míře prožívali frontoví vojáci. S tímto otřesem často souvisí, což lze sledovat v různých ego-dokumentech, používání trhaného a impresionistického jazyka, jako i časté opakování slov.³⁶¹ U Alice Masarykové byla emoce spojená s vlastním pocitem deziluze velmi silná; stála jí za pozorování i u ostatních žen; jako kdyby tím zároveň vyzdvihovala hrdinství své i těch ostatních, které přijaly závazek válečné pomoci: „Je tu ta doktorka a byla jsem jí představena – říká, že jí jde hlava kolem. Je to její první den. Nedívím se zcela nic – nic, děvečko, zcela nic.“³⁶²

Hrůze umírání a krvavým scénám z transportů se nebylo možné vyhnout, neboť byly v karanténě nemocnici téměř každodenní realitou. Alice Masaryková vzpomíná na tento aspekt dobrovolnictví takto: „Pomaloučku, tiše, krok za krokem vjížděl vlak na nádraží. [...] Vycházeli lehce ranění. Málokterý přijal můj lipový čaj a chléb s máslem. – Pak nosítka s těžce raněnými. [...] Některé zlé fraktury, hlavy. [...] Zápach hnisu. [...] Byly to velmi silné, velmi silné dojmy. Lehla jsem si v šatech a nespala do rána.“³⁶³ Psychicky vypjaté momenty se samozřejmě týkaly i běžného provozu lazaretů, čehož byla svědkyní i Marie Laudová-Hořicová: „Spánek jejich ovšem nebývá vždy klidný. Hrůzy války i ve snách je pronásledují a často výkřikem neb hlubokým stonem se vojín probouzí, hledí z prvu vytřeštěně kol sebe, pak se uklidní, oddychne si z hluboka a usíná znovu.“³⁶⁴ Větší část deníku Alice Masarykové, jakož i přednášky Marie Laudové-Hořicové, jsou

---

³⁶⁰ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (1. část)*, s. 240.

³⁶¹ HÄMMERLE, Ch. „Mentally broken, physically a wreck...“: Violence in War Accounts of Nurses in Austro-Hungarian Service. In: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 95, 100.

³⁶² KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 8.

³⁶³ *Tamtéž*, s. 9–10.

³⁶⁴ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (2. část)*. In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(12), 1914, s. 261.

tedy věnovány popisům dopadu násilí a válečné krutosti, čímž autorky poukazují na zavrženíhodnost válek obecně.³⁶⁵

Každodenní vysilující práce i drsná válečná realita, na něž se nedalo zvyknout, formovaly a ovlivňovaly emoce i duševní stav ošetřovatelek. To bylo evidentní i u Alice Masarykové, která silné psychické vyčerpání i deprese překonávala tak, že utíkala do přírody: „Ach po obědě jsem vyšla ven, po silnici – a pojednou jsem cítila, že ve mně je zadržovaný proud slz [...] smutný dnešní masakr smyl s paměti všechnu krásu a když jsem ji teď spatřila znovu, ssála jsem [...] tu českou zem do sebe a do hrdla stoupaly slzy.“³⁶⁶ Sklon k tomu hledat v přírodě a samotě jisté konstanty, jež umožňovaly vyrovnat se s tíživou skutečností, se vyskytuje též ve vzpomínkách frontových vojáků. Také ošetřovatelky téměř neustále, a často marně, bojovaly proti nemocničním „nepřátelům“, bolesti a smrti, trpěly nedostatkem spánku a tím pádem i extrémní únavou. Nad těmi dobrovolnicemi, které se pohybovaly přímo v místech bojů, navíc visela neustálá hrozba smrti. Válečné zkušenosti ošetřovatelek se tedy podle historičky Christy Hämmerle vlastně velice podobaly prožitkům vojáků a byly odlišné pouze z hlediska genderu.³⁶⁷

Je potřeba zmínit, že dobrovolné ošetřovatelky často své výroky zakončují tak, jak to lze vidět v případě Alice Masarykové, formulacemi, které zračí pevné odhodlání v těžké práci vytrvat. Rovněž mají tendenci ve svých dojmech vyzdvihovat práci a obětavost všech ošetřovatelek i lékařek, což lze pozorovat u Marie Laudové-Hořicové. Ta zároveň poukazovala na to, že ve schopnostech žen nespatořovala, v porovnání s mužskými kolegy, žádný rozdíl. Navíc naznačovala, že ženy svou práci odváděly s jistou přidanou hodnotou, jakou byla třeba již zmiňovaná láska k bližnímu.³⁶⁸

Ošetřovatelky v nemocnicích či lazaretech účinkovaly ve dvou odlišných rovinách. Za prvé plnily různé úkoly dle konkrétních potřeb plynoucích z jejich pracovních povinností – asistovaly na operačním sále, obvazovaly a čistily vojákům rány, přinášely jim jídlo, cigarety, noviny, knihy a pohlednice; muže ovšem také krmily, umývaly a

---

³⁶⁵ Podobně: PH. C. M. VANÍČKOVÁ, Z denníku sestry. In: *Ženská revue*, 12(2), 1917, s. 40.

³⁶⁶ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 16.

³⁶⁷ HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 90, 92, 94.

³⁶⁸ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (I. část)*, s. 240–241.

podobně.³⁶⁹ Nemocniční zařízení pro vojáky většinou sestávala z velkého množství budov; ne ve všech však tekla teplá voda. Úkolem dobrovolnic také bylo, aby mezi budovami ve vědrech roznášely tuto chybějící tekutinu nutnou k omývání vojáků.³⁷⁰ Práci zdravotního personálu obecně ztěžovala také absence dostatečného množství prádla pro tolik vojáků. Marie Laudová-Hořicová se tak na mnoha místech své přednášky obracela přímo ke čtenářům a naléhavě je vyzývala, aby darovali prádlo či se zapojili do šití trepek i ostatních věcí potřebných pro nemocné a zraněné vojíny: „Přála bych, aby všichni dárce i dárcyně prádla alespoň jednou mohli vidět ten blahý výraz vojína, jenž zbaven vší nečistoty, nahromaděné na jeho těle z bojiště, může obléci čisté prádlo. Bylo by to pro ně největším díkem.“³⁷¹

Za druhé, pokud ošetřovatelky měly znalost cizích jazyků, byly to především ony, kdo hovořil s pacienty a zjišťoval tak jejich potřeby. Marie Laudová-Hořicová, která hovořila italsky, polsky i rusky, byla často volána ke komunikaci s raněnými a zajatými bojovníky, což se, zvláště v případě zajatců, neobešlo bez emotivních okamžiků: „Ruští vojáci se tázali nejprve, kdy je budou střílet. Lékaři mne žádali, abych jim v jejich mateřštině vysvětlila, že raněným neb zajatým přece nikdo neublíží, že je lékaři chtějí vyléčiti. Všichni byli rádi, že si mohou pohovořit ve své mateřštině.“³⁷²

Zároveň se zranění či velmi slabí muži právě na ošetřovatelky obraceli s prosbami, aby psaly dopisy jejich rodinám a ostatním blízkým.³⁷³ Vojáci totiž k dobrovolným ošetřovatelkám, které se o ně po většinu času staraly a se kterými se tedy také nejvíce vídali, nežádka získávali velkou důvěru. Marie Laudová-Hořicová na mnoha místech vzpomíná, jak se jí vojáci svěřovali: „Vyprávěli mi o svých ženách, dětech, o ranách v boji utržených a s vděčnou radostí přijímali cigarety i knihy.“³⁷⁴

---

³⁶⁹ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 9, 10, 11, 12; LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (3. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(13), 1914, s. 278–279.

³⁷⁰ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (2. část)*, s. 260.

³⁷¹ *Tamtéž*.

³⁷² *Tamtéž*, s. 262; Podobně: KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 9.

³⁷³ *Tamtéž*; LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (3. část)*, s. 278.

³⁷⁴ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (2. část)*, s. 262; Podobně: KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 8.

V deníku Alice Masarykové lze zachytit, že také ošetřovatelky si k některým pacientům vytvořily téměř familiární pouto: „Psala jsem dopis jeho matce. Drahá maminko! Předem přijměte ode mne srdečný pozdrav a zdvořilé políbení, – je celý červený – dnes jedl hodně [...] Mám toho kluka ráda, je mu 19 let – kdybych byla přijala první nabídnutí k sňatku, mohla jsem už pomalu mít syna na vojně.“³⁷⁵ Většina vojáků důvěřovala ošetřovatelkám možná proto, že si do nich projektovala představu jakýchsi dočasných náhradních matek či sester, jejichž role vlastně ošetřovatelky nevědomě i přejímaly. Navíc vojáky skrze znalost jazyků oslovovaly v jejich mateřštině, čímž se s nimi setkávaly na osobnější úrovni. Z pohledu léčených vojáků tak ošetřovatelky navíc mohly působit, což se týká hlavně cizinců a zajatců, jako připomínka jejich daleké vlasti.

Podle historičky Christy Hämmerle mají ego-dokumenty psané ženami působícími ve válečném zdravotnictví sklon abstrahovat se od jednotlivce a udržet profesionální vzdálenost mezi sebou a masami těžce nebo lehce raněných.³⁷⁶ To by se dalo říci například o Marii Laudové-Hořicové. Alice Masaryková však tuto tendenci popírá, neboť se každým případem nechala hluboce zasáhnout a bylo jen velmi málo pacientů, které by si nepamatovala jménem. V kontextu válečných ego-dokumentů vztahujících se k nemocničnímu prostředí tak zřejmě deník Alice Masarykové patří k těm výjimečným.

Ošetřovatelky i ostatní členky zdravotnického personálu se vůči hospitalizovaným vojínům ocitaly rovněž v nezvyklých mocenských vztazích. Vojáci se v nemocničních zařízeních totiž museli řídit určitými pravidly, která v drtivé většině zaznívala z úst ošetřovatelek. V tomto ohledu tak byly postaveny do nadřazené autoritativní pozice, kdy vzhledem k mužům vystupovaly jako vymahatelé pořádku. Třeba Alice Masaryková musela chodit na noční obchůzky, kdy měla povinnost v jednotlivých pokojích zjednávat pořádek. Když někteří muži rušili noční klid, bylo třeba jim důrazně nařídit, aby nechali ostatní spát.³⁷⁷ Ošetřovatelky mnohdy působily i jako rozhodčí konfliktů mezi vojáky. Není proto divu, že někteří pacienti tyto ženy vnímali jako majitelky mužské pravomoci. V několika případech jim dokonce neformálně propůjčovali vojenskou autoritou, což lze ilustrovat třeba na příhodě, kdy jeden pacient Alici Masarykové přímo zasalutoval.³⁷⁸ Zároveň se v jednání sester v rámci toho, aby pacientům mohly rychle a účinně pomoci,

---

³⁷⁵ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 8.

³⁷⁶ HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 99.

³⁷⁷ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 11.

³⁷⁸ *Tamtéž*, s. 19.

musely objevovat i meze empatie, kvůli čemuž mohly být pacienti vnímány negativně. Jeden z takových případů popisuje Alice Masaryková: „Snažila jsem se obzvláště vystříhnout nůžkami, ale stále ho to ještě tísnilo a pálilo, takže nařikal. Sestra mi vysvětlila, že se nesmí příliš nářkům vyhovávat.“³⁷⁹

Alice Masaryková si také všímala, že zatímco jedním z hlavních cílů jejího ošetrovatelského angažmá byla pomoc bližním, její kolegyně chtěly pomoci válčícímu státu a také navenek projevovaly válečné nadšení. Spory mezi ošetrovatelkami proto často měly vlastenecký podtext. Jmenovaná pamětnice poukazovala zejména na konfliktní chování německých dobrovolnic. Bylo pro ni třeba důležité zaznamenat, že jedna Němka šikanovala českou ošetrovatelku, což eskalovalo až pokusem o fyzické napadení oběti.³⁸⁰ Zřejmě tím chtěla vyjádřit, že útlak Čechů v monarchii, kterého se dopouštěli jejich protivníci Němci, se projevoval i v prostředí válečné nemocnice. Sama se ale politickým debatám snažila vyhýbat.³⁸¹

Vlastenecký zápal i národnostní zášť se ale projevovaly i na negativním chování některých ošetrovatelek vůči pacientům, zejména k zajatcům.³⁸² Z tohoto důvodu také Marie Laudová-Hořicová pocítovala v rámci své přednášky nutnost případným ošetrovatelkám podobné jednání vymluvit: „Jsem přesvědčena milé dámy, že žádná z vás by se nedopustila takové nešetrnosti vůči raněnému, ať by byl kterékoli národnosti. Vracející se z bojiště, kde plnili svou povinnost vůči státu, jehož jsou občany. Proč se raněným mstít?“³⁸³ Přitom uvedla, že v tomto ohledu byla během svého působení vzorem pro ostatní ženy: „Dobrovolné slečny ošetrovatelky mi projevíly svou radost nad tím, že ke všem vojínům se chovám stejně.“³⁸⁴

I když byly úkoly válečných ošetrovatelek celkově těžké a psychicky náročné, ženy se ve své pracovní pozici najednou cítily důležité, velice potřebné a nikým neomezované. Ošetrovatelky obecně tak nakonec na místo svého válečného působení, které obrnilo jejich srdce, vzpomínaly jako na malý ráj uprostřed utrpení. Třeba Alice Masaryková dobu

---

³⁷⁹ *Tamtéž*, s. 19; Podobně: „[...] nařikal, že z něho za živa kůži stahujem. Napomeneme ho s velmi soustředěným výrazem.“ *Tamtéž*, s. 17.

³⁸⁰ *Tamtéž*, s. 6.

³⁸¹ Měli jsme rozhovor o česko-německé otázce. Dala jsem se lehce vyprovokovat, nesmím zapomenout, že se zde 1., 2., 3. učím a tak z celého srdce pomáhám těm, kteří mají bolesti. *Tamtéž*, s. 12.

³⁸² KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 11.

³⁸³ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (3. část)*, s. 279.

³⁸⁴ *Tamtéž*.

strávenou v Pardubicích shrnula větou: „Čas ten byl mi požehnáním.“³⁸⁵ Také Marie Laudová-Hořicová na své působiště vzpomínala zejména jako na pozitivní místo; skrze tíživé válečné okolnosti totiž lazaret vzbudil v pracovnících, stejně jako i v lidech, kteří vojínům nosili různé dary, nebývalou vlnu všeobecné solidarity.³⁸⁶

To je vlastně paradoxem válečných ego-dokumentů členek zdravotnického personálu: sice líčí hrůzy války a pronášejí individuální nářky nad soudobou situací, na konci ale konstatují, že jim tento válečný prožitek přinesl pozitivní zkušenost. Tím, že ve svých vzpomínkách mezi řádky také vyzdvihují vlastní obětavost, péči o pacienty a další, vlastně své paměti vepisují do předpokládaného genderového výkladu. Očekávaným rysem v chování tehdejších žen totiž byly vlastnosti, u kterých se pamětnice snaží dokázat, že je samy splňovaly.³⁸⁷

3.3.1 Dobrovolné ošetřovatelky v blízkosti bojové fronty

Přesto, že se armády zpočátku zdráhaly zaměstnávat dobrovolné ošetřovatelky přímo ve válečných zónách, v roce 1915, vzhledem k poznání, že válka jen tak neskončí, tuto politiku změnily. Ošetřovatelky tak byly, vedle toho, co jejich práce obnášela, vystaveny ohlušujícím výstřelům nepřátelské palby a neustálému strachu o život. Drtivá většina těchto dobrovolnic pocházela z řad aristokracie, dílem i z vyšší či střední třídy. Tato práce totiž nejen navazovala na tradici filantropického úsilí příslušnic těchto vrstev, ale navíc si tyto ženy mohly dovolit pracovat za minimální mzdy.³⁸⁸

Známa je třeba mise rakousko-uherských aristokratických žen, které byly pod patronací Červeného kříže vládou vyslány do Ruska, aby pomáhaly válečným zajatcům.

---

³⁸⁵ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 4; V dopise, který matce později poslala z vězení, píše: „[...] tehdy jsem byla úplně jednotná [podtrhla sama Alice – pozn. autorky].“ HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 41.

³⁸⁶ Třeba o dárcích píše: „Nebyla to pouhá zvědavost, jež je zde shromáždila. Ve tvářích se zrcadlila upřímná účast i z očí zářil ten svatý zápal soucitu a milosrdenství, jenž v patách za furii války, přispěchal a zažehnal v srdcích nejsvětější pocity lásky k bližnímu.“ LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (I. část)*, s. 241.

³⁸⁷ HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 100–101; HÄMMERLE, Ch., (et al.). Introduction: Women's and Gender History of the First World War – Topics, Concepts, Perspectives. In: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 8.

³⁸⁸ RACHAMIMOV, A. „Female Generals“ and „Siberian Angels“: Aristocratic Nurses and the Austro-Hungarian POW Relief. In: WINGFIELD, N., BUCUR, M., ed. *Gender and war in twentieth-century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006, s. 24–26

Pro tyto vojáky, kteří byli stále obyvateli monarchie a v Rusku se ocitli v zajetí, měly ztělesňovat mateřskou péči, dobrou vůli a vstřícnost jejich domovského monarchistického státu. Mezi zdemoralizovanými vojáky si však musely těžce zjednat respekt. Ve snaze vymoci pro zajatce větší materiální podporu se byly nuceny nejen přit s ruskými veliteli, ale také na vysoké diplomatické úrovni vyjednávat s carskou rodinou. Brzy se však na svou novou roli dobře adaptovaly a pro svou oblíbenost u zajatců si vysloužily přezdívky „ženské generálky“ či „sibiřští andělé“. Jednou z účastnic této mise byla původem česká hraběnka Nora Kinská (1888–1923).³⁸⁹

3.4 Krize mužské identity a hroucení genderového řádu?

Z výše uvedeného vyplývá, že za první světové války ve společnosti docházelo k destabilizaci tradiční mužské role, kdy již muži nevystupovali jako výhradní reprezentanti racionality či rodinné autority, ale ani jako představitelé agilní veřejné činnosti. Hroucení předválečného genderového řádu lze dobře ilustrovat právě na příkladu pracujících žen.

Bylo evidentní na profesi továrních dělnic. Jejich kolegové totiž ztratili své dosavadní výsady a tím i svoji mužskou pracovní identitu. Nemohli už rozhodovat o množství a druhu práce, kterou pro svého zaměstnavatele vykonávali. Ve válečném diskurzu navíc ztratili vážnost i tím, že byli podle Rudolfa Kučery poníženi na pouhý pracující stroj, jenž může být kdykoliv vyměněn.³⁹⁰

Ženy přítomné v kvalifikovaných mužských dělnických profesích rovněž zrušily platnost „učňovského mýtu“, tedy přesvědčení, že tento druh práce vyžaduje dlouhodobý výcvik. Nové pracovnice narušovaly dříve ryze mužské kolektivy i tím, že byly v masovém měřítku nově přítomny i na nočních směnách; mnohdy navíc do zaměstnání nastupovaly velmi rychle, kvůli čemuž se s dělníky sžívaly jen velmi pomalu.³⁹¹

Dělnice v továrnách ale začaly mít i stejná „privilegia“. Novinka pro ně nastala v případě nemocenského pojištění. Novela z roku 1917 totiž při výpočtu jeho výše zrušila kritérium pohlaví, což dávky srovnalo. V minulosti, zhruba od 80. let 19. století, se výše pojištění odvíjela od platu, a proto ženy získávaly nižší částky. Nyní ale dělnice v některých podnicích dokonce získávaly i částky vyšší než muži.³⁹²

---

³⁸⁹ *Tamtéž*, s. 27–46.

³⁹⁰ KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 113.

³⁹¹ *Tamtéž*, s. 113.

³⁹² *Tamtéž*, s. 114–115.

Protože v továrnách přibývalo úrazů žen, jež byly často zapříčiněny nevyhovujícím pracovním oblečením, byly pro dělnice zavedeny oděvy podobné mužským. Začaly nosit kalhoty a pokrývku hlavy schovávající vlasy. Fyzické i kulturní znaky žen pak byly popřeny i tím, že v důsledku těžké práce nejenže často ztrácely reprodukční schopnosti, ale nezřídka začaly postrádat i druhotné pohlavní znaky. Tím, že takto pozbyly svou ženskost a podobaly se mužům, začaly být dokonce vnímány jako nové pohlaví.³⁹³

Krise maskulinity se v továrnách projevovala protestem proti přítomnosti žen. Muži dělnicím činili různé ústrky (třeba jim kradli nářadí) a odmítali je zaškolovat. V prvních letech konfliktu se dělníci a jejich odbory obávali, že by ženská zaměstnanost po skončení války vedla k poškození kvalifikovaných řemesel a mezd, potažmo ke zpochybnění celého patriarchálního systému. Vztah k ženám-dělnicím se na pracovištích obecně začal měnit až v druhé polovině války, což jsem již uvedla výše.³⁹⁴

Hroucení genderového řádu bylo zjevné také v případě profesí průvodčích a řidiček tramvají. Především zjev konduktérek patřil k typickému válečnému koloritu větších měst.³⁹⁵ Průvodčí ve veřejném prostoru vystupovaly v roli autorit, neboť mohly kontrolovat jízdenky či ukládat cestujícím pokuty. Řidičky pak zodpovídaly za bezproblémovou jízdu a pořádek v dopravním prostředku.³⁹⁶ Kulturní symbolika „mužské moci“ se odrazila i v jejich oděvu; zatímco v Plzni ještě řidičky i konduktérky nosily sukni, některé podniky zavedly pro ženy uniformy, které se moc nelišily od těch mužských. Kalhoty nosily ale například i ženy vykonávající práci městských kočí; ryze mužské overaly či montérky pak musely oblékat třeba čističky lokomotiv.³⁹⁷

Přítomnost pracujících žen ve veřejném prostoru byla ve druhé polovině války již běžná. Zánik mužské moci zde a konec dosavadního genderového řádu byly v této době

---

³⁹³ *Tamtéž*, s. 115–116.

³⁹⁴ TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 12. ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 304.

³⁹⁵ Poprvé v dějinách českých zemí začal ženy jako tramvajové průvodčí od konce roku 1915 zaměstnávat Pražský dopravní podnik. Kromě konduktérek zaměstnával třeba i řidičky tramvají. FOJTÍK, P., LINERT, S., PROŠEK, F. *Historie městské hromadné dopravy v Praze*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, 2005, s. 91; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 354.

³⁹⁶ Podobné postavení vůči mužům ve městech zaujímaly i četné chlebové komisařky, které se často rekrutovaly z učitelek na tamních školách. Ženy chlebovými komisařkami. *Časopis učitelek: Věstník Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém*, roč. 26, 1916–1917, s. 270; KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 107.

³⁹⁷ UCHALOVÁ, E. První světová válka zásadně proměnila nejen ženský šatník. In: KOURA, P., ed. *První světová válka*. Praha: Xantypa, 2014, s. 69; KUČERA, R. *Život na příděl*, s. 107.

završeny v podobě služby žen v rakouské armádě. Ženy sice nebojovaly, ale vykonávaly různé podpůrné funkce v zázemí, kupříkladu sloužily jako písařky či obsluha telegrafů. Tyto ženy na veřejnosti nosily vojenskou uniformu, úřady byly označovány jako „odvedené“ a mohly dokonce získávat vojenská vyznamenání.³⁹⁸

Vojenských poct se ale ženám mohlo dostat i v případě, že z pohledu úřadů zemřely při pomoci válečnému úsilí. V této situaci byla smrt obou pohlaví hodnocena naprosto rovnocenně a byla ztotožňována se skonem mužů na frontách. Toto se projevilo i 29. května 1917 na oficiálním pohřbu zaměstnanců zemřelých při již zmíněné bolevecké tragédii. Na posledním rozloučení nechyběly početná vojenská stráž ani čestné salvy; na stuhách smutečních věnců byl česko-německý nápis „Padlým hrdinům práce!“ Smuteční řeč zde dokonce pronesl arcivévoda Karel Albrecht, jenž byl přítomen jako zástupce rakouského císaře.³⁹⁹ Podoba pohřbů osob, které tragicky zemřeli třeba při práci, jak jsme mohli vidět i na tomto příkladu, nápadně připomínala vojenské smuteční obřady. Co se týká žen, tak ty při těchto obřadech vlastně byly v symbolické rovině zrovnoprávněny s muži.⁴⁰⁰

Celkově ale bylo ideologii hájící muže jako živitele rodiny těžké zlomit; role pracujících žen byla obecně vnímána pouze jako doplňková a dočasná. Ženy tak svá pracovní místa po válce opouštěly dílem dobrovolně, dílem pod nátlakem. Mnoho z nich také podepsalo smlouvy, které je zavazovaly vzdát se na konci války svých zaměstnání; to se týkalo především profesí spojovaných s muži. To byl i případ konduktérek, které byly na základě těchto smluv propuštěny třeba v Plzni na konci dubna 1919; v případě Prahy se tak stalo až koncem března 1920.⁴⁰¹

3.4.1 Názory na vysokou zaměstnanost žen

Nárůst zaměstnanosti žen za války hodnotily jako pokrok především feministky. V různých člancích v ženských časopisech vysokou zaměstnanost žen klasifikovaly jako zlom, díky

³⁹⁸ V českých zemích máme také příklad vojačky v pravém slova smyslu. Byla jí Božena Seidlová (1897–?), rodačka z Prahy, později žijící v Kišiněvě. Od roku 1918 odtud jako kurýrka a vyzvědačka pomáhala čsl. legionářům působícím v Rusku. Zúčastnila se i jejich bojů při vítězném tažení Sibiří. Získala mimo jiné Československý vojenský řád. KUČERA, R. *Život na přídel*, s. 107–110; KUDELA, J. *Žena*, s. 27–28.

³⁹⁹ NEDVĚD, A. *Katastrofa v Bolevci*, s. 10–11.

⁴⁰⁰ DANIEL, U. *Frauen*, s. 128.

⁴⁰¹ FOJTÍK, P. a kol. *Historie městské hromadné dopravy v Praze*, s. 91; RIEGER, J. *Město v pohybu: 110 let Plzeňských městských dopravních podniků*. Plzeň: Starý most, 2009, s. 14; ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 305; DANIEL, U. *Frauen*, s. 131; TAYLOR ALLEN, A. *Women*, s. 14.

němuž bylo ukázáno, že také ženy napříč všemi obory umějí dovedně pracovat. Pozitivní přínos byl rovněž spatřován v tom, že se ženy osamostatnily, vešly do veřejného prostoru a rozhodovaly o sobě samy.⁴⁰²

V souvislosti se zaměstnáváním žen, kdy „trnem v oku“ byla hlavně jejich přítomnost v tradičně mužských profesích, byl ve veřejném diskurzu aktualizován tradiční esencialistický mýtus o tom, že muži jsou orientováni na rozum a ženy na cit. Hlavním argumentem přitom bylo, že ženy by hlavně neměly trvale pracovat v těchto oborech, protože by přišly o své citové založení. To by se pak neblaze podepsalo na budoucích generacích. V tomto smyslu se k problému vyjadřovali zejména muži, což můžeme ilustrovat na postoji Josefa Kafky: „Nechceme-li vzdáti se tak důležitého činitele, jakým je vyšší ženská výchova citů pro jemnější umělecký vkus a takt, jichž oslabení bylo by návratem k barbarství – tož musíme podržeti dosavadní dělení práce se zřetelem na výchovu lidských talentů. Žena, má-li dostáti své kulturní úloze, má-li udržovati svatý plamen jemnějšího citového žití, nesmí býti odcizena domácímu krbu, na němž právě tento svatý plamen plápolá, nesmí býti vržena do tuhého a trudného zápasu o život a bytí.“⁴⁰³

Negativní reakce rovněž směřovaly k učitelkám, které za války zažívaly volnější postavení. I když musely zachovávat celibát, rozšířilo se spektrum dětí, jež mohly učit.⁴⁰⁴ Zemská ústřední jednota učitelek musela často vyvracet lživé zvěsti o tom, že pravidelně k rozhodujícím činitelům vypravuje delegace žen, které přesvědčují o připravenosti učitelek ihned obsadit uprázdněné místo po mobilizovaných mužích. Učitelky tedy byly

---

⁴⁰² „Byly prolomeny odvěké hráze zdánlivých nemožností a padly v niveč námitky o nezpůsobilosti ženy k jakémukoliv druhu lidské práce. Vývoji byl dán do budoucnosti nový směr: Nejde o to, je-li zaměstnán muž či žena, ale o to, kdo je k té či oné práci způsobilejším, schopnějším, kdo ji lépe a s větším úspěchem při menší námaze dovede vykovávati.“ S. D. T. Žena v práci. In: *Ženská revue*, 13(4), 1918, s. 77; „Právě ženy tím, že byly postaveny před různé úkoly, i jiné než za míru a že těmto úkolům plně vyhověly, právě tím za války projevily více samostatnosti a osobnosti než mnohdy mohly za míru, kdy skoro veškeré styky mimorodinné obstarával muž.“ Antifeminista – o ženách ve válce. *Časopis učitelek: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém*, roč. 27, 1915–1916, s. 80.

⁴⁰³ KAFKA, J. *350 ženských povolání*, s. 24.

⁴⁰⁴ Od 80. let 19. století, v době masivního nástupu žen do školství, směly vyučovat jen na školách dívčích a, v případě potřeby, v nejnižších třídách škol smíšených. Na školách chlapeckých pak mohly vyučovat pouze tři nejnižší třídy. Za války už učily třídy všech stupňů. LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě*, s. 255; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 430–431.

obviňovány z toho, že agitují za to, aby co nejvíc učitelů bylo odvedeno do pole, a chtějí tak za každou cenu využít rozšířených pracovních možností.⁴⁰⁵

Krise maskulinity se projevovala i obranným „vysmíváním“ se některým momentům vážícím se k ženské válečné emancipaci. Snad nejvýznamnějším bylo právě zlehčování činnosti žen v nekonvenčních zaměstnáních. Lze to dobře ilustrovat na různých dobových vtipech. Jejich předmětem byly často postavy řidiček tramvají či konduktérek. V anekdotách byl pomocí genderových stereotypů třeba vykreslován důvod, proč se ženy na post řidiček tramvají nehodí,⁴⁰⁶ nebo v nich bylo naznačováno, že průvodčí svou práci nevykovávají důsledně. V posledně jmenovaném typu vtipu se v pointě nezřídka objevoval sexuální podtext: „Musíte si vzít, pane, nový lístek. Přešel jste stanici.“ „Ták? A to mám z toho, že myslím jen na vaše hezké oči“ – „No, víte, kontrolor tu není, můžete ject dál.“⁴⁰⁷

Zatímco třeba na práci konduktérek, žen ve válečném průmyslu nebo na jejich službu v pomocných vojenských sborech, bylo pohlíženo jako na výchylku od normálu, služba dobrovolné válečné ošetřovatelky byla nejvíce oceňovanou eventualitou pro ženskou účast ve válce. Do jisté míry byla považována též za ekvivalent k vojenské službě mužů, neboť v sobě kombinovala ženskou jemnost a přirozené atributy matky s mužskou odvahou a vlastenectvím.⁴⁰⁸ Postavy ošetřovatelek tak byly po celou dobu války idealizovaně líčeny jako „bílé andělé“ a v tisku jim byla adresována četná poděkování vyzdvihující jejich obětavost.⁴⁰⁹

Také těmto pracovnícím se však kritika nevyhýbala. Některé dobrovolnice totiž projevovaly k pacientům velké sympatie. Neprofesionální jednání pak vedlo nejen k tomu, že ošetřovatelky se záměrem, aby vojáci už nemuseli do pole, mužům pomáhaly se zranit, ale vzájemná náklonnost mohla vyústit až v milostný vztah.⁴¹⁰ Hlavně posledně zmiňovaný poklesek představoval pro dobrovolné ošetřovatelky významný prohřešek, jehož závažnost

---

⁴⁰⁵ Lživé pověsti. *Časopis učitelek: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém*, roč. 25, 1915–1916, s. 42.

⁴⁰⁶ „Víš, proč nemohou být ženy řidiči električky?“ „Nemají dost energie a duchapřítomnosti.“ „Což o to, ale řidič nesmí na přední plošině s pasažéry mluvit.“ Důvod. *Humoristické listy*, 9. 6. 1916, 59(24), s. 313.

⁴⁰⁷ Konduktérka. *Humoristické listy*, 15. 12. 1916, 59(51), s. 630.

⁴⁰⁸ Je třeba říci, že válečným dobrovolným ošetřovatelkám se v tisku říkalo zdravotní sestry. Jejich pozice tak za války byly zaměňovány. HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 89, 92.

⁴⁰⁹ Například poděkování od spisovatele Jaroslava Vrchlického (1853–1912): „Našim Milosrdným Samaritánkám: Bůh věčný na nebi, jenž mlčky Dobro hlídá, Vám, zlatá sestřičko, kdys všecko odplatí.“ *Český svět*, 16. 10. 1914, 11(5), nestr.

⁴¹⁰ HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 101.

ještě prohlubovalo, pokud objekt citu patřil k válečným nepřítelům. Láska k zajatcům či flirt s nimi byly ostře odsuzovány v tisku téměř všech válčících států. Třeba v německých novinách bylo těmto ženám vyhrožováno, že jejich jména budou, v případě nepřipustného chování, veřejně pranýřována.⁴¹¹ Také Marie Laudová-Hořicová se přidala k veřejné kritice tohoto přečinu a zdůraznila, že ošetřovatelka, která do své práce nenastupuje pouze s odhodláním poctivě plnit své povinnosti, by o tuto pozici raději vůbec neměla usilovat: „Jakmile naše noviny přinesly zprávu, že jsem byla pozvána dámami uspořádati tuto besídku, i já dostávala z různých stran pokyny, abych na tomto místě zde uvedla různé přehmaty dobrovolných ošetřovatelek, ne ve smyslu národnostním, ale ve smyslu ukázněnosti. Myslím, že všude se nalezne mezi celou řadou oddaných a obětavých ošetřovatelek nějaká koketka, která hledá zábavu a ukrácení nudy i v těch místech, kde má vládnouti jen sesterské milosrdenství. Tu třeba vlídného napomenutí, a nepomůže-li, pak energický primář neb ošetřující lékař dovede takového koukolu se zbaviti.“⁴¹²

Také Alice Masaryková ve svém deníku nezaznamenala pouze „válečné epizody“, ale bedlivě sledovala i vzájemné vztahy na pracovišti. Zatímco výtky Marie Laudové-Hořicové směřovala k těm ošetřovatelkám, které by flirtovaly či navázaly vztah s pacienty, Alice Masaryková si všímala jen mileneckých poměrů dobrovolnic s lékaři a dalšími zřízenci. Právě k uvolněným vztahům mezi zdravotnickým personálem, které u ošetřovatelek vedly k odklonu od náplně jejich aktuálního poslání, se vyjádřila kriticky: „Ona cítí, že po luzích krásných lehkou nohou běhat nemůže v životě civilním. Zde v nemocniční světnici přirozeně Amoru imponuje [...] Pozor, dobrá sestro, [...] Tvůj pádný krok přináší všude dobro a ulehčení.“⁴¹³ Kromě nemravnosti takového chování jí vadilo, že některé ošetřovatelky mající uvolněný vztah s některým ze členů personálu, zanedbávaly své pracovní povinnosti do té míry, že když jim mileneckou schůzku „překazil“ nějaký voják potřebující pomoc, neváhaly se tomuto bezmocnému pacientovi mstít.⁴¹⁴

Úsudek ošetřovatelky byl, zvláště když dorazil transport s velkým počtem mužů, velmi důležitý při rozhodování o tom, komu z vojáků je nutné poskytnout pomoc jako

---

⁴¹¹ *Tamtéž*; LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (3. část)*, s. 279.

⁴¹² LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. *Dojmy z vojenského lazaretu (3. část)*, s. 280.

⁴¹³ KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*, s. 17–18.

⁴¹⁴ „Sestra se hněvá na Rumuna z druhé postele ode dveří. Že pořád má nové prosby a vždy, když ona je u zugsführy [vlakvedoucího – pozn. autorky] (...) Dnes mu dala přinést špan. stěnu a postavila ji kolem jeho postele. Dostane jen polívku. [...] nevím, jak se provinil.“ *Tamtéž*, s. 19.

prvnímu či koho z nich již připočítat k beznadějným případům.⁴¹⁵ V této souvislosti tak pro mnoho vojáků představovaly některé ošetřovatelky osoby, které jim mohly hodně ublížit. Na základě vzpomínek vojáků se o tom po letech zmínil třeba novinář Stanislav Vinař: „[...] mezi ošetřovatelkami ovšem byly ženy různé, ty které samy tam šly z bídy a pro výdělek, také ženy, které zde chtěly vykonati lidské dílo, ale rovněž ženy ziskulačné, které dovedly vymámiti z těžce raněných poslední peníze, i zlato, neboť těžce raněný viděl, že je zde vydán cizím lidem na milost i nemilost a svůj život často si může zachrániti jen těžkým výkupným.“⁴¹⁶ Ty ošetřovatelky, které takto zneužívaly své moci nad pacienty, byly často označovány právě za milenky lékařů, čímž byl vysvětlován důvod, proč některým toto jednání procházelo.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ HÄMMERLE, Ch. „*Mentally broken, physically a wreck...*“, s. 99.

⁴¹⁶ VINAŘ, S. *Pardubicko revolucionářské a partyzánské*. Pardubice, 1936, s. 10. Dostupné z: <http://www.kppardubicka.cz/cs/menu/zprava/1375-pardubicko-revolucionarske-a-partisanske-hrst-vzpominek-odbojniku/> [cit. 2021-03-19].

⁴¹⁷ *Tamtéž*.

4 Charlotta Garrigue Masaryková

Těsně před Vánocemi, 18. prosince 1914, se v bytě činžovního domu v Kounicově ulici nedaleko Hradu, kde rodina Masarykových již nějakou dobu žila, Charlotta (1850–1923) loučila se svými nejbližšími.⁴¹⁸ Její muž, čtyřiašedesátiletý Tomáš Garrigue Masaryk (1850–1937), se totiž rozhodl odejít do emigrace. Vytušil, že válečný konflikt vytvořil vhodné podmínky, jež by mohly vést k rozbití Rakousko-Uherska, a cítil se povolán k tomu pokusit se v zahraničí tento cíl uskutečnit. Spolu s ním odcházela nejmladší dcera Olga (1891–1978), o které se předtím v tisku tvrdilo, že onemocněla. Oficiálně tak důvod jejich vycestování zpočátku vyzníval jako Olžino léčení.

Teoreticky mohla do emigrace odejít také jeho choť Charlotta, které byl dokonce předtím nově vydán pas; možnost odcestovat měla i nejstarší dcera Alice (1879–1966).⁴¹⁹ Pro posledně jmenovanou bylo ale nejspíš prioritní pokračovat ve své práci učitelky na dívčím lyceu v Praze – Holešovicích, kde působila už čtvrtým rokem.

Charlotta se zřejmě cítila povinna zůstat v zázemí hlavně kvůli svým synům Herbertovi (1880–1915) a Janovi (1886–1948). U Herberta bylo alespoň trochu ulevující, že se mu kvůli nemocné lopatce sice podařilo vyhnout se branné povinnosti, na druhou stranu však psychicky velmi těžce nesl čerstvý rozvod s Bohumilou Slavičkovou. Jelikož byl malířem a neměl stálý příjem, musel si na placení alimentů všemožně půjčovat, čímž se stále více zadlužoval. Rodina mu tak musela finančně vypomáhat.⁴²⁰ Co se týká Jana, tak ten nedlouho potom, co se vrátil z dlouhodobého pobytu ve Spojených státech, obdržel povolávací rozkaz. Ve snaze vyhnout se vojenské službě uskutečnil pokus odjet zpět do Států; německými orgány byl však v hamburském přístavu dopaden a následně, 16. ledna 1915, odveden k armádě.

Život manželky byl tehdy chápán jako těsně spjatý se životem manžela. Byla proto oceňována skutečnost, že Charlotta svému muži po dlouhých šestatřiceti letech svazku,

---

⁴¹⁸ Tomuto místu v Praze se tenkrát obecně říkalo „Na Brusce“ nebo „u Baštů“ a Masarykovi zde bydleli od roku 1911 (nyní Mickiewiczova ulice 13). HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 84.

⁴¹⁹ HÁJKOVÁ, D. Charlotta Garrigue Masaryková za první světové války. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 187–188.

⁴²⁰ Bohumila Slavičková (1876–1962) byla první manželkou malíře, Herbertova přítele a učitele, Antonína Slavička. V roce 1910, nedlouho po Slavičkově sebevraždě, se Herbert s Bohumilou oženil. LOVČÍ, R. *Alice*, s. 140.

kdy byli víceméně pořád spolu, nebránila vydat se na nejistou misi. Pováleční autoři tomu přisuzovali punc hrdinství a oběti. Charlotta totiž dokázala přijmout nejen fakt, že zůstane bez manžellovy opory sama v zázemí, čímž se vystavovala nejisté budoucnosti, ale dovedla v sobě zapřít i strach o své nejbližší. Zcela se tak podřizovala národní potřebě, která byla v Masarykově pojetí pohnutkou jeho cesty.⁴²¹

Při onom zmíněném loučení svého muže Charlotta údajně vyprovázela slovy: „Zůstaneme a jsme stále v duchovním spojení. Osobní styk mívá někdy i stinné stránky, kterých v duchovním styku není.“⁴²² Sám Masaryk ve svých pozdějších vyjádřeních zdůrazňoval, že svazek s Charlottou nesl výrazný duchovní akcent.⁴²³ Ve shodě se svou ženou totiž institut manželství obecně chápal především jako duchovní pouto. Duchovní aspekt vztahu manželů Masarykových vyzdvihovala i dcera Alice. V tomto smyslu o své matce například napsala: „Za války mnoho trpěla, ale ani na okamžik neztratila víru v práci svého muže, kterého na cestách v duchu stále provázela.“⁴²⁴

Důraz na zvláštnost poměru manželů Masarykových převzali i autoři spisů věnujících se Charlottě. Umožňoval jim totiž udržet jistou kontinuitu ve válečném příběhu obou manželů v tom smyslu, že i když Charlotta válku prožila v zázemí a řešila vlastní i rodinné problémy, mohli nakonec vyvodit a obhájit tvrzení, že s manželem nadále, byť v duchovním slova smyslu, udržovala spolupráci a přímo se tak podílela na vzniku státu.

4.1 Počátky perzekuce

Masaryk s dcerou Olgou nejprve odjel do Švýcarska. Díky neutralitě tohoto státu mohl rodině do Prahy celkem pravidelně zasílat velmi stručné zprávy o tom, kde jsou a co dělají. Proto o ně Charlotta zpočátku neměla strach. Masaryk se domníval, že se do 1. února 1915 vrátí domů přes Ženevu. Na základě předchozího varování Edvarda Beneše a dalších členů

---

⁴²¹ „[...] dovedla změřiti onu bezmeznou hloubku utrpení, která ji čekala, dovedla pochopiti nadlidskou práci, která čekala jeho [...] Koho máme více obdivovati? Jeho, který ve svých 64 letech nebál se ani práce, ani útrap, ba ani smrti a šel pro korouhev svobody vzdor všemu nebezpečí, – či ji, která tu zůstala sama, jediné se vzpomínkou na něho a s horoucím přáním, aby se vrátil zase k ní, ale jako vítěz?“ CHÝNOVÁ, M. *Karla G. Masaryková*. Praha: Státní naklad, 1925, s. 35; Podobně: LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma i na veřejnosti: vzpomínky na presidenta Osvoboditele, jeho choť a jejich rodinné prostředí*. Praha: Jan Laichter, 1938, s. 121.

⁴²² LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 121.

⁴²³ K této stránce společného vztahu Masaryk řekl: „Bylo to tak silné spojení [...] Až tehdy za války, za hranicemi jsem musel pracovat bez ní, ale věděl jsem, že jednám ve shodě s ní. Bývaly vůbec chvíle, kdy jsem, od ní vzdálen, souběžnost našich myšlenek na dálku přímo cítil.“ *Tamtěž*.

⁴²⁴ MASARYKOVÁ, A. *Vzpomínám*. Praha: Vladimír Žikeš, 1948, s. 21; HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 10.

Maffie, že rakouské úřady už jeho činnost, která byla vzhledem k monarchii vlastizrádná, prošetřují, však od tohoto již riskantního úmyslu upustil. Masarykovo nejbližším, kteří zůstali v zázemí, nastaly krušné časy.⁴²⁵

V březnu se při práci s haličskými uprchlíky v Borové nakazil skvrnitým tyfem Herbert Masaryk. Aby nemoc nepřenesl na své děti, jel se léčit za matkou do Prahy. Obrovská rána pro Charlottu přišla dne 15. března 1915, kdy jí syn zemřel v náručí. Nedlouho předtím navíc tajný kurýr Charlottě doručil zprávu, že se manžel z exilu již nevrátí. Jeho neúčast na synově pohřbu pak byla pro vojenské kruhy potvrzením, že Masaryk nejspíše opravdu vyvíjí velezrádnou činnost. Od té doby byla jeho rodina ze strany policejních úřadů důsledněji sledována. Tato skutečnost se projevila i ve vztahu k přípravám na Herbertův pohřeb. Několik evangelických kněží se totiž, ze strachu z možné budoucí nemilosti rakouské vlády, odmítlo ujmout jeho vedení. Statečnost projevil jen František Urbánek, kazatel Svobodné reformované církve a Masarykův přítel, jenž Herberta na poslední cestu vyprovodil dne 17. března. Zesnulý však po sobě zanechal vysoké dluhy, které nyní dolehly na pozůstalé. Jejich umoření bylo navíc obzvláště naléhavé i vzhledem k tomu, že Herbertova exmanželka čekala dalšího potomka.⁴²⁶

Co se týká Jana Masaryka, ten zpočátku sloužil převážně ve vršovických kasárnách v Praze, díky čemuž mohl přespávat doma. Nechávat brance odcházet na noc domů totiž patřilo mezi úsporná opatření rakouské armády. V červnu 1915 byl však jako záložní podporučík v 8. vozatajské divizi odvelen na východní frontu.⁴²⁷ Charlotta tak ztratila přímý osobní kontakt s dalším mužským členem rodiny.

Zlom nastal v červenci 1915. Po uvážení různých možností v postupech zahraničních akcí proti monarchii, se tehdy Masaryk rozhodl veřejně vystoupit v Ženevě. Bylo to při příležitosti pětistého výročí smrti Jana Husa a Masaryk zde vyhlásil národní odboj proti Habsburkům. Rakouské úřady pak začaly proti rodině takto definitivně usvědčeného velezrádce urychleně podnikat příslušné kroky.

Už v srpnu na žádost prezidia c. k. místodržitelství počal akademický senát proti Masarykovi vést disciplinární řízení, v jehož důsledku byl dne 1. září 1915 zbaven

---

⁴²⁵ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 189; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 141–142

⁴²⁶ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 189; PAULOVÁ, M. *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918. Díl I.: Ve znaku persekuce*. Praha, Československá grafická unie 1937, s. 620.

⁴²⁷ LOVČÍ, R. *Alice*, s. 140.

profesury. Disciplinární komise složená z jeho profesorských kolegů ho však záměrně suspendovala dočasně, čímž chtěla rodině solidárně zachovat právo na vyplacení „alimentů“. Státní úřady to ale odmítly s tím, že o vyplacení všech peněžních dávek musí žádat jen suspendovaný. Masarykovi tak byl zastaven profesorský plat. Tím pádem Charlotta jeho výplatu obdržela v srpnu naposledy. Charlotta tak zůstala odkázána hlavně na Alicin učitelský plat a druhotně též na pomoc rodinných přátel. Peníze dostávala též z tajného fondu, který byl vytvořen už krátce po vzniku války českými vlastenci Přemyslem Šámalem, Václavem Boučkem, Jaroslavem Preissem a dalšími, a který měl pomáhat politicky pronásledovaným Čechům. Ani tak si ovšem Charlotta nemohla dovolit služku. Stávající služebná, Marie Bláhová, se však rozhodla u rodiny nadále pracovat bez nároku na mzdu.⁴²⁸

Masarykovo ženevské vystoupení však mělo i jiný dopad. Jeho rodina, která byla za války takto zviditelněna, začala být terčem různých útoků; většinou šlo hlavně o urážlivé a výhrušné anonymní dopisy nebo udání.⁴²⁹

4.2 První domovní prohlídka a počátek výslechů

Dne 30. srpna 1915 se v bytě Masarykových konala první domovní prohlídka, která byla provedena ještě se Charlottiným souhlasem. Šetření v doprovodu vojáků prováděli dva komisaři pražské policie. Masaryk krátce před odjezdem požádal Edvarda Beneše, aby na bezpečné místo uschoval jeho politické spisy, které měl ve své domácí knihovně. Dcera Alice na otcův pokyn spisy nejdříve zabalila a pak je uložila do beden; přitom jí byla nápomocna i Charlotta. Následně otcovy bedny odevzdala Benešovi. Obě ženy ale nebyly obeznámeny s tím, kam budou písemnosti uloženy, neboť je Masaryk nechtěl zatahovat do politických záležitostí. Aby byly uchráněny před případnou perzekucí, zanechal v knihovně vzkaz pro policii. Při této domovní prohlídce pak Charlotta předala manželům vzkaz komisi; už tehdy ale prozíravě tušila, že by přesto s dcerou mohly být uvězněny.⁴³⁰

---

⁴²⁸ LOVČÍ, R. *Alice*, s. 148–149, 186; HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 191.

⁴²⁹ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 36.

⁴³⁰ Vzkaz měl podle Alice přibližně toto znění: „Pánové, odstranil jsem všechny politické spisy, rodina neví, kde jsou. T. G. Masaryk.“ HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 179; HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 190, 193; SOBOTKA, R. *Charlotta Garrigue Masaryková: epizoda ze života Charlotty Garrigue Masarykové, manželky prvního prezidenta Československé republiky Tomáše Garrigue Masaryka*. Olomouc: Dobra & Fontána, 1999, s. 8–9.

Knihy, jež ilustrují Charlottin válečný osud, poukazují zejména na chování Markuse Premingera, nadporučíka auditora, který byl během tohoto šetření velmi aktivní.⁴³¹ Ujal se také Charlottina výsledku. Vůbec jí ale nesdělil, jaká má práva a chtěl ji vyslýchat jako svědkyni. Na základě předchozí rady svého právníka, Dr. Boučka, ale Charlotta využila svého práva a vzdala se svědectví. V reakci na to ji Preminger donutil mluvit tím, že ji protiprávně vyslechl už jako obviněnou. Do protokolu pak popravdě sdělila, kde jsou její potomci, což pro policii pochopitelně nebyla žádná novinka.⁴³² Preminger si na adresu odvedeného Jana údajně neodpustil arogantní dovětek: „Pozoruhodné, syn hájí vlast a otec ji zrazuje.“⁴³³ Dále potvrdila, že manžel tehdy pobýval v Paříži a že byl v kontaktu s prof. Ernstem Denisem. Tyto informace doložila dopisy, jež byly předtím cenzurovány rakouskými úřady. Celkově ale odmítla vypovídat konkrétněji, kvůli čemuž Preminger se vztekem ukončil výslech. Z pohledu komise tedy prohlídka kýžený výsledek nepřinesla; bylo zkonfiskováno 14 cenzurovaných lístků od Olgy a 22 lístků od Masaryka, těch, kde se zmiňoval o kontaktech s prof. Denisem. Masarykova knihovna byla uzavřena, zapečetěna a nadále se do ní nesmělo vcházet.⁴³⁴

K dalšímu výsledku, kterému se prameny blíže věnují, byla Charlotta na policii povolána několik dní po této domovní prohlídce. Bylo jí vyhověno tím, že výslech proběhl v přízemí. Trpěla totiž srdeční slabostí, kvůli které jí činilo velké obtíže vyjít do schodů. I tak byla cestou na policii velmi vyčerpána, a proto při výsledku požádala o otevření okna. Vojenský auditor Preminger ale namísto toho začal blízko paní Masarykové naschvál kouřit cigarety. To u ní vyvolalo takový záchvat kašle, že nemohla mluvit. Při samotném výsledku Charlotta opět využila svého práva a odmítla proti manželovi vypovídat. Preminger rozezleně odpověděl, že znalosti právnických knih Charlottě nepomohou a že ji dosud „považoval za slušnou dámu“.⁴³⁵ Charlotta prý ukončila jeho monolog větou: „To také jsem, nebo chcete snad o tom pochybovat?“⁴³⁶ Preminger si tímto uvědomil svou

---

⁴³¹ JUDr. Markus Preminger (1877–1952) byl výřečným a ctižádostivým právníkem. Tehdejší důstojník justiční služby se proslavil nejen vyslýcháním Charlotty a Alice Masarykových, ale i jako žalobce v procesu s Kramářem a Rašínem. KUBŮ, E., ŠOUŠA, J. *T. G. Masaryk a jeho c. k. protivníci*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015, s. 205.

⁴³² Alice tehdy působila v Pardubické karanténě, Olga doprovázela otce a Jan byl na vojně.

⁴³³ VESELÁ, M. *Charley G. Masaryková*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926, s. 34.

⁴³⁴ VESELÁ, M. *Charley*, s. 32–36; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelství odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 178–179.

⁴³⁵ ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 179.

⁴³⁶ *Tamtéž*; Podobně: VESELÁ, M. *Charley*, s. 36.

neprofesionalitu, což pramen ilustruje tím, že pak „mluvil zdvořileji a promlouval mírněji“. ⁴³⁷ Charlotta následně odmítla vypovídat. Další auditor dr. Kieslinger pak, kvůli únavě a slabosti paní Masarykové, výslech ukončil. ⁴³⁸

4.2.1 Oběť rakouské zlovůle

Není jisté, jestli výslechy měly zrovna takový průběh, ani jestli Charlotta skutečně pronesla přesně tato slova. Nehledě na to, že už samotný charakter ilustrace těchto událostí měl vyzdvihnout Charlottino utrpení, odvahu i pevné morální postoje. Zdůrazňovalo se tedy, že Charlotta byla k výpovědím nucena urážkami a arogantním chováním auditora, kdy, řečí pramene, k „tělesnému utrpení družila se i muka duševní“. ⁴³⁹

Pokud se však na výše uvedené výslechy podíváme „dnešními očima“, nepřijde nám, že se při nich dělo zas až tolik zlého. Vždyť během domovní prohlídky a výslechů se policejní činitelé chovali slušně. Nikdo vůči paní Masarykové nepoužil fyzického násilí a rozhovory s auditorem se vedly vcelku v intelektuálním duchu. Auditři také vůči ní zachovávali, což je očividné zejména v případě druhého výslechu, ohleduplnost. ⁴⁴⁰

Je třeba také zdůraznit, že pozice soudních úředníků za války také nebyla snadná. Výslech paní Masarykové byl součástí jejich zaměstnání, a pokud vůči ní použili „drsnějších“ slovních metod, bylo to ve prospěch jejich věci. Pro rakouskou vládu totiž bylo zjištění podrobností o osobě a činnosti Masaryka, jenž v té době v protihabsburském odboji zaujal vedoucí místo, otázkou zachování existence monarchie. A Charlotta přeci jen byla manželkou úhlavního velezrádce.

Přesto, co bylo řečeno výše, musela Charlotta opravdu prožívat velkou nejistotu, neboť nevěděla, co od domovních prohlídek a výslechů čekat. Navíc jí hrozily vazba i možnost, že nesprávnou formulací výpovědi či její přílišnou podrobností ohrozí své potomky či Masarykovy spolupracovníky v zázemí.

---

⁴³⁷ VESELÁ, M. *Charley*, s. 36.

⁴³⁸ VESELÁ, M. *Charley*, s. 35–36; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 179–180.

⁴³⁹ ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 179.

⁴⁴⁰ Auditři se k Charlottě chovali gentlemany také při výsleších, které probíhaly v době Alicina věznění. Dceři se v dopisech do kriminálu třeba s vděčností svěřila, že v době, kdy už nemohla moc chodit, ji jistý auditor Frank chodil vyslýchat domů a povoloval nemocné paní při výslechu ležet na pohovce. Viz Charlottiny dopisy z 24. 3. 1916 (s. 89) a 28. 3. 1916 (s. 92). Cit. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*.

Bylo vyzdvihováno, že navzdory všem hrozbám v těchto situacích zachovávala úplný klid.⁴⁴¹ Cenilo se, že dovedla hbitě sekundovat auditorovi Premingerovi, jenž byl vnímán jako hlavní Charlottin protivník a ztělesnění „rakousko-habsburské hrůzovlády“, ve které „místo zákona rozhodovala libovůle“.⁴⁴² Preminger se jistě dopustil činů, které by byly vnímány jako nevhodné i dnes; stačí připomenout jeho aroganci, nerespektování práva a ono bezohledné kouření. K jeho dobovému negativnímu hodnocení ale jistě přispěl i fakt, že toto neurvalé chování uplatňoval vůči ženě. V genderovaném jazyce tak bylo poukazováno na to, že rakouská moc od svého drsného jednání neupustila ani v případě, že ho měla uplatňovat vůči zástupkyním druhého pohlaví. Preminger rovněž překračoval meze toho, co si muž mohl dovolit k manželce profesora a tím i dámě z vyšší společnosti. Jeho velkým prohřeškem navíc bylo pochybovat o slušnosti ženy Charlottina formátu. Jeho reputaci tak nemohla napravit už ani jistá autokorekce, kdy se poté, co pochopil tuto Charlottinu výtku, choval kultivovaněji.

4.2.2 Vlastní způsob boje

Bylo rovněž podtrhováno, že pokud Charlotta věděla nějaké citlivé informace týkající se práce svého muže a byla na ně při výsleších dotázána, pak vyšetřovatelům údajně neodpovídala neurčitým „nevím, nepamatuji se“, ale zřetelným „nepovím“.⁴⁴³ Bylo totiž proti jejímu přesvědčení lhát: „Nelhala nikdy a dokázala neochvějnost své lásky k pravdě nejlépe, když se jí nevzdala ani tváří v tvář surové moci.“⁴⁴⁴ Když auditori po této reakci přesto naléhali na to, aby odpověděla, Charlottinou odezvou prý bylo zatvrzelé ticho, přičemž pramen zdůrazňuje, že „její vyslyšače do zuření přivádějící mlčení nebylo vzdorem, nýbrž jejím způsobem boje proti rakouské tyranii“.⁴⁴⁵

Ve vzpomínkové literatuře byla tedy vyzdvihována obrovská statečnost Charlotty Masarykové i její schopnost v nebezpečí setrvat u vlastních letitých zásad. Zaryté mlčení bylo pokládáno za Charlottin způsob boje zřejmě nejen proto, aby po válce mohlo být řečeno, že vedle Masaryka i ona svým stylem vzdorovala monarchii, ale i proto, že jednala společensky uznávaným způsobem vyjádření odporu. Nevolila emočně vyhraněné prostředky, nýbrž pouze takové, jimiž nad nespravedlností vítězila spíše v morální

---

⁴⁴¹ VESELÁ, M. *Charley*, s. 32.

⁴⁴² *Tamtéž*.

⁴⁴³ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 46.

⁴⁴⁴ *Tamtéž*, s. 45.

⁴⁴⁵ LEV, V. *Památce Ch. G. Masarykové*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1923, s. 9.

dimenzi, což bylo hodno dámy jejího společenského postavení. Charlotta tak byla vnímána jako jistý dobový genderový vzor toho, jak se má žena chovat ve vypjatých situacích, a přitom si ještě zachovávat důstojnost.

Jak už jsme naznačili, byla rovněž vyzdvihována její pravdomluvnost. U výše rozebíraných výsledků o manželovi, díky jehož strohým dopisům, ještě něco věděla; kvůli tomu prý odpovídala „nepovím“. Už v září 1915 však Masaryk odcestoval ze Švýcarska do Velké Británie, která ve válečném konfliktu neutrální nebyla. Jeho dosavadní stručná korespondence s rodinou proto ustala.⁴⁴⁶ Nejbližší o něm nadále získávali jen zkreslené informace z urážlivých novinových článků či z velmi výjimečných zpráv od tajných posílů. V této souvislosti byla tradována Charlottina ochota zajít „ve své úctě k pravdě tak daleko“,“⁴⁴⁷ že pokud jí byla skrze kurýry tajně doručena zpráva od manžela, odmítala ji přijmout a přečíst. U výsledků by pak totiž ohledně spojení se svým mužem nemohla říci upřímné „nevím“. Proto těmto posílům či svým návštěvníkům, kteří z různých zdrojů o Masarykovi něco věděli a chtěli jí tyto informace předat, obvykle odpovídala: „Já nechci nic slyšet; já vím, že tatínek dělá dobře. Mně stačí, řeknete-li mi, že je zdrav.“⁴⁴⁸

Avšak tomu, že by tak striktně odmítala zprávy o Masarykovi, odporuje třeba událost z podzimu 1916. Od doby manželova výše zmíněného odjezdu do Británie neměla o něm ani o dceři žádné zprávy. Masarykovo nejbližším bylo ostatně přísně zakázáno, aby zasílali nebo přijímali zahraniční korespondenci. Právě v této situaci doručil zprávy kurýr Charles Steiger, který možná využil okamžiku, kdy detektivové nebyli v pohotovosti. Přes počáteční nedůvěru plynoucí z obavy, že jde o policejního provokatéra, posla Charlotta nejenže ve svém bytě přijala a s útechou vyslechla, ale společně s dcerou Alicí mu řekla vše o jejich situaci v zázemí.⁴⁴⁹ Zdá se tedy, že absence zpráv o nejbližších jí deptala mnohem více než pravdomluvnost u výsledků.

Rovněž se nedá říci, že by Charlotta nevěděla o účelu Masarykovy mise. Naopak, s jejím cílem byla obeznámena už před jeho odchodem. Tenkrát to ostatně svým přátelům

---

⁴⁴⁶ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 191.

⁴⁴⁷ PRAŽÁK, P. *Charlotta Masaryková*. Praha: Orbis, 1948, s. 32.

⁴⁴⁸ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 38; Podobně: ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem*, s. 3–5; FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 66.

⁴⁴⁹ Charles Steiger (1860–1930), Čech z americké Nebrasky, tehdy do Prahy doručoval hlavně Masarykovo politické poselství pro české poslance. Zmíněný Charlottin vzkaz pro Masaryka se Steigerovi podařilo doručit do Londýna až v dubnu 1917. HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 192–193.

potvrdil sám Masaryk: „Moje žena je zasvěcena do všeho, co dělám, děti nevědí nic.“⁴⁵⁰ Proto už z principu musela u výsledků trochu lhát anebo odvádět rozhovor jinam, aby jim manželovy úmysly neodhalila a tím neohrozila i životy dalších lidí. Navíc ji, alespoň do října 1915, občas navštěvovali někteří Masarykovi spolupracovníci i členové *Maffie*, takže nové informace se od nich prostě dozvědět musela. Poválečné zprávy o Charlottině zásadovosti ohledně pravdy u výsledků, čímž nechceme popírat, že by nebyla pravdomluvná v jiných situacích, i její odpovědi charakteru „nepovím“, jsou ve většině nejspíše přehnané.⁴⁵¹

Jde tak zřejmě z velké části o mýtus, který za první republiky přižívoval sám Masaryk. Po válce tak navzdory výroku, který uvádíme výše, například německému spisovateli Emilu Ludwigovi v souvislosti se svým odchodem do emigrace pověděl: „Své ženě jsem neřekl všechno o svých úmyslech, protože by nedovedla lhát u výsledku.“⁴⁵² Také Karlu Čapkovi řekl, že „byla naprosto nekompromisní a nikdy nelhala“ a že tyto její vlastnosti na něj „měly veliký výchovný vliv“.⁴⁵³ Zde si lze všimnout, že Masaryk se vyjadřuje v intencích 19. století. Žena tehdy byla chápána jako citově a hodnotově orientovaná. K těmto dimenzím pak měla přivádět svého racionálního muže. Svou ženu tedy líčil jako tu, která naplňovala tento genderový ideál.⁴⁵⁴

4.2.2.1 Pravdomluvnost spjatá s vlastenectvím

Charlottino, z velké části, mýtické lpění na pravdě, bylo prisuzováno její náboženské víře.⁴⁵⁵ Vyznávala unitářství, které patří ke strukturálně nediferencované odnoži řadící se k protestantské liberální teologii.⁴⁵⁶ Pro unitáře není ani tak důležitá víra v Boha a základní ustanovení víry. Jádrem tohoto světového názoru tkví hlavně v důrazu na konání dobra a mravní

⁴⁵⁰ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 65–66; LEV, V. *Památce*, s. 8; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 186–187.

⁴⁵¹ Na to, že poválečné důrazy na Charlottinu pravdomluvnost, jsou v poválečných pramenech zřejmě značně nadsazené, upozorňuje i Radovan Lovčí. To se podle něj týká i upřímnosti Alice Masarykové během výsledků. LOVČÍ, R. *Alice*, s. 151–152.

⁴⁵² Cit. In: HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 188.

⁴⁵³ ČAPEK, K. *Hovory s T. G. M.*, s. 51.

⁴⁵⁴ ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy*, s. 34–37.

⁴⁵⁵ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 45.

⁴⁵⁶ Charlotta i po přesídlení do Evropy zůstávala členkou *Americké unitářské společnosti*. Unitáři, dá se říci „náboženští volnomyšlenkáři“, neuznávají božskou Trojici ani Kristovo božství a jeho preexistenci. Též církevní dogmatismus vnímají jako zpátečnický přežitek. Podle wikipedie unitářství „představuje „třetí cestu“ vedle katolictví a protestantismu. ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem*, s. 7–8. Heslo „Unitářství“ in: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Unit%C3%A1%C5%99stv%C3%AD> [cit. 2021-03-19].

čistotu. Je však podstatné, že „pohledem“ poválečných spisů právě unitářství Charlottě umožnilo plně se ztotožnit s češtvím; ovšem chápaném v prvorepublikovém nazírání. Byl to vlastně „ideologický“ způsob, jak vzpomínková literatura z rozené Američanky ve výsledku učinila Češku. Charlottino zdůrazňované hluboké pochopení pro český národ, jeho dějiny a kulturu, kdy „mravní složka života a náboženské přesvědčení Chelčického a Husa odpovídaly plně jejím přísným náboženským zásadám unitářky,“ se tak vlastně opírá o hlubší argumentaci reprezentovanou jejím protestantským původem.⁴⁵⁷

Sám Masaryk pak o ní po válce řekl: „S ní jsem dostal z protestantismu do svého života to nejlepší: tu jednotnost náboženství a života, náboženskou praktičnost, náboženství pro všední dny.“⁴⁵⁸ Můžeme říci, že v Charlottě nacházel to, že jako odchovanka amerického unitářství měla lepší cit pro výběr správné církve a praktikování ryzí víry. Charlotta sama se pak vymezovala proti katolické církvi, k níž sám Masaryk choval velmi přezíravý vztah, a naopak sympatizovala s církvemi protestantskými.

Právě československý stát byl postaven na protestantské, potažmo husitské ideji. Z toho důvodu si myslím, že Masaryk tento Charlottin postoj k víře a hlavně k církvi připomínal proto, že chtěl, aby vzor osobnosti jeho ženy, sloužil jako dílčí opěra a jistý stabilizační prvek protestantské ideje nového státu.

Jako malý důkaz toho, že v tomto ohledu byla, alespoň v intelektuálním prostředí, vnímána jako vzor, je důraz některých autorů knih, které jí byly věnované, na tento její postoj. U Charlotty bylo vyzdvihováno, že hluboké pochopení pro českou reformaci stvrdila i tím, že se dlouho před válkou společně se svým mužem nechala v Kloboukách zapsat do evangelické reformované církve. Takto se rozhodla nejen „v touze po jednotě myslí se svým mužem“, ale také proto, že zbožnost „myslivá, nikoliv církevnická, založená na poslušné víře“ byla pevnou součástí její osobnosti.⁴⁵⁹ Pohledem některých lidí, kteří znali rodinu Masarykových, Charlottu tyto názory, ve kterých byla zajedno se svým mužem, ještě více myšlenkově sblížovaly s husitskou minulostí.⁴⁶⁰ Obdiv byl tedy opět

---

⁴⁵⁷ Navíc bylo upozorňováno také na fakt, že ze strany svého otce, Rudolfa Garrigue, pocházela z provensálského hugenotského rodu. PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 6.

⁴⁵⁸ ČAPEK, K. *Hovory*, s. 51.

⁴⁵⁹ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 43.

⁴⁶⁰ Známý, kněz František Urbánek, například později napsal: „U nich obou [u manželů Masarykových – pozn. autorky] jsem nikdy nepozoroval, že by ‚náboženství‘ u nich znamenalo odbyti si nějaký obřad, nějaký výkon náboženský, nýbrž že to bylo stále obírání se tou myšlenkou [...] Proto i to husitské hnutí jí bylo tak milé v našich dějinách, že v něm poznala lidi, kteří také po celý život počítali s Bohem.“ URBÁNEK, F. O

skládán nejen její oddanosti manželovi, ale také její inteligenci, kterou promítala i do své víry, ve které si zachovávala odstup od přežitých dogmat.⁴⁶¹

Celková ideová spřízněnost pak prý Charlottu přiměla, aby se krátce po sňatku s Masarykem (1878) pustila do studia všeho, co souviselo s manželovou domovinou. Po příchodu do Prahy pak přijala Masarykovu vlast za svůj domov⁴⁶² a „našim poměrům i českým dějinám brzy rozuměla jako málokdo“. Posledně citovaný úryvek byl rovněž potvrzován tím, že „česky naučila se brzy dokonale“.⁴⁶³ To však není zcela pravda, neboť Charlotta jazyk sice zvládla, ale ne dokonale. Celý život se jí v mluveném projevu pletlo rozlišování ženského a mužského rodu. Sama Alice později vzpomínala na jejích „několik milých chyb“.⁴⁶⁴ I přes obtížnost jazyka se však skrze četbu seznámila s díly významných spisovatelů, což byl další výrazný rys, kterým byl potvrzován Charlottin komplexní kulturní přehled týkající se její nové domoviny.⁴⁶⁵

Avšak největším dokladem, že Charlotta Masaryková přijala český národ za svůj, je bezesporu její neochvějný obdiv k Bedřichu Smetanovi (1824–1884). Roku 1894 totiž Masaryk založil časopis *Naše doba* a Charlotta zde, počínaje úplně prvním číslem, postupně uveřejnila své tři rozsáhlé odborné statě o tomto skladateli. Navzdory tomu, že jeho hudba byla tehdy ve společnosti přijímána negativně, Charlotta vyzdvihla nesporné kvality jeho tvorby. Současně vyjádřila názor, že jeho hudba je ryze česká a dokonale vystihuje národní ráz. Tento její postoj byl později velmi vychvalován.⁴⁶⁶ Tomu ostatně

---

náboženství paní Masarykové. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelství odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 141.

⁴⁶¹ LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 104.

⁴⁶² „Zajímala se, jako žena nábožensky vyhraněná a hrdá na své protestantské předky, kteří pro víru dokázali opustit vlast, mimořádně živě o Husa, Chelčického, Komenského, kteří jí svým životem, dílem a názory připadali zvláště blízcí a potvrdili jí, co cítila instinktivně, totiž že Čechy se svou kulturní, národní a husitskou tradicí jí budou opravdovou vlastí.“ PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 15; „[...] cítila se u nás úplně jako doma;“ ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem*, s. 8–10.

⁴⁶³ ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem*, s. 9.

⁴⁶⁴ MASARYKOVÁ, A. *Vzpomínám*, s. 20.

⁴⁶⁵ „Zaujal pak paní Masarykovou český kulturní projev vůbec. Pročetla a promyslela na př. českou literaturu starší i novou [...].“ Je zmiňováno, že oceňovala zejména Němcovou, Havlíčka, Nerudu, Machara a Bezruč. PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 16–17.

⁴⁶⁶ „Je to kapitola krásná, jímavá, a působí, že by již tento vzácný a hluboký vztah k nejdražšímu nám mistru stačil, aby nám Charlotta Masaryková byla milá a drahá.“ PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 30; Podobně: NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka Charlotta Garrigue Masaryková: k 25. výročí jejího skonu*. Praha: Cíl, 1948, s. 19; FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 46.

nahrávala i skutečnost, že také Charlottiným přispěním byl Smetana v horizontu několika let rehabilitován a zařazen mezi velikány české hudby.⁴⁶⁷

Tím vším bylo dokládáno Charlottino zaujetí pro manželův národ a bylo také vyzdvihováno, že „se cítila jeho členkou a hrdě vždy prohlašovala ‚já jsem Češka‘“.⁴⁶⁸ Rovněž její důsledná pravdomluvnost u výsledků pak koneckonců byla odůvodňována tím, že „Husovo: ‚Miluj pravdu,‘ až po ‚braň pravdu až do smrti,‘ bylo u ní vžité.“⁴⁶⁹

Na představu Charlottiny celostní přeměny v Česku⁴⁷⁰ kladl po válce důraz také Masaryk. Sloužil mu totiž ke zdůvodnění toho, že manželčina celoživotní podpora vyvěrala i z přijetí pro ni nové, ale přirozeně osvojené, národní identity a z toho plynoucí touhy pomoci národu „porobenému“ Habsburky.⁴⁷¹ Podstatné je, že tuto argumentaci nejspíše přímo od něj přejali autoři spisů o Charlottě; v podobném smyslu se později vyjadřovali jeho známí i dcera Alice.⁴⁷²

Charlottina explicitně odůvodňovaná spřízněnost s národem, který přijala za svůj, tedy umožnila s definitivní platností tvrdit, že svým životem za války a vlastní obtížnou pozicí „přinášela tu národní věci velkou osobní oběť“. Přinášela ji však ráda a v pevné víře ve vítězství české věci“.⁴⁷³

4.3 Charlotta Masaryková osamocena

Říjen 1915 přinesl rozsáhlou vlnu zatýkání příslušníků domácího odboje, kterou vyvolala tzv. knoflíková aféra. V rámci vyšetřování pražská policie v domě dvorního rady Václava Oliče v Ruské ulici ve Vršovicích náhodou objevila také 13 beden a 3 kufrы

---

⁴⁶⁷ SOBOTKA, R. *Charlotta*, s. 50; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 17–18, 22–25; DÍŤOVÁ, R. Feministický odkaz Charlotty G. Masarykové. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 202.

⁴⁶⁸ PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 31.

⁴⁶⁹ VESELÁ, M. *Charley*, s. 40.

⁴⁷⁰ „Nemůže být Češky lepší a věrnější, než jakou se stala Charlie Masaryková, neboť všechno, co je nejlepším obsahem české duše, bylo jí vlastní.“ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 52–53.

⁴⁷¹ „Američanka se stala Češkou, mravně i politicky; věřila v génia našeho národa, pomáhala mně v mých bojích politických a v celé mé politické činnosti.“ ČAPEK, K. *Hovory*, s. 52.

⁴⁷² V tomto smyslu se například kněz Urbánek vyjádřil takto: „Stala se Češkou. Milovala české dějiny pro tu touhu po náboženské opravdovosti, zejména naše husitské hnutí.“ URBÁNEK, F. *O náboženství paní Masarykové*, s. 141; Podobně: MASARYKOVÁ, A. *Vzpomínám*, s. 16.

⁴⁷³ PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 31.

s Masarykovými spisy a knihami. Nalezením těchto spisů policie získala hmatatelný důvod k faktické persekuci jeho nejbližších v zázemí.

Když se předtím, v květnu 1915, Edvard Beneš vrátil ze své druhé cesty do Švýcarska, poprosil Alici, aby mu dovolila prohlédnout si Masarykovu knihovnu. Zůstaly zde totiž jeho vědecké spisy a Masaryk chtěl, aby mu Beneš část z nich zaslal do Švýcarska. Zaneprázdněná Alice onehdy jen pověřila své dvě kolegyně, aby při pořádání a zabalování otcových spisů Benešovi pomohly; jinak se o záležitost nezajímala.⁴⁷⁴

V polovině října byly Charlotta s Alicí, která se před nedávnem vrátila z působení v pardubické karanténě stanici, předvolány k výsledku na policejní ředitelství. Komisaři se především vyptávali na to, jak se Masarykovy rukopisy dostaly do Benešových rukou a kde se nacházejí jeho, podle nich stále existující, politické deníky.

Před Alicí byla velmi dlouho vyslýchána Charlotta, která podle své dcery „mluvila s vnitřním klidem a zásadní pravdivostí“.⁴⁷⁵ Paní Masaryková dle policie tajně komunikovala se svým mužem i členy *Maffie*.⁴⁷⁶ Podle vyšetřovacího spisu totiž byly Masarykovy rukopisy několikrát stěhovány; poprvé byly přemístěny právě v době před výše zmiňovanou domovní prohlídkou u Charlotty, ke které došlo 30. srpna 1915. Tato prohlídka byla Charlottě předem avizována, a tak se oprávněně domnívali, že *Maffii* o prohlídce tehdy musela podat zprávu. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že nejspíš do věci byla zasvěcena a že alespoň dílem musela s odbojem spolupracovat. Nahrává tomu i fakt, že Charlotta před návštěvou komisařů, nejspíše z obavy, spálila jeden z blíže neurčených lístků od Masaryka.⁴⁷⁷ U tohoto výsledku však Charlotta ve shodě s dcerou řekla, že Masaryk před svým odjezdem rodině neřekl nic o tom, kam ukrývá své politické rukopisy a že nemá žádné kontakty s příslušníky domácího odboje.⁴⁷⁸ Po těchto dlouhých výsleších bylo Charlottě s Alicí ještě povoleno vrátit se domů.

Dne 28. října 1915 výslech žen, tentokrát u nich v bytě, pokračoval. Po jeho skončení byla šestatřicetiletá Alice ještě týž den večer telefonicky obvolána na státní

---

⁴⁷⁴ MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 180.

⁴⁷⁵ MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 181, 183.

⁴⁷⁶ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 67.

⁴⁷⁷ ŽIPEK, A. Historie knoflíku ze Švýcar: Podle žalobního spisu. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 3. díl. Praha: Pokrok, 1930, s. 98.

⁴⁷⁸ SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 80.

policii.⁴⁷⁹ Zanedlouho poté zavolal auditor Kieslinger, přičemž požádal služku Bláhovou, aby Charlottě opatrně sdělila, že si dceru na policii ponechají. Alice totiž byla zatčena pro podezření z účasti na uschování Masarykovo vědeckých knih a spisů. Ze strany rakouských úřadů totiž Alicino věznění i reálná hrozba její popravy měly sloužit zejména k nátlaku na Masaryka, který tak měl být donucen vrátit se ze zahraničí. Původně však měla být zatčena Charlotta. Avšak vzhledem k jejímu vysokému věku, špatnému zdravotnímu stavu a americkému původu bylo od tohoto záměru upuštěno.⁴⁸⁰

Po dva týdny byla Alice držena v cele na policejním ředitelství v pražské Bartolomějské ulici. Matka jí tedy po služce Bláhové mohla zásobovat potravinami, knihami i šatstvem. Když zdraví Charlottě konečně umožnilo uvězněnou dceru navštívit, vrátila se odsud zdrcena.⁴⁸¹

Po neustálých výsleších bylo Alici nakonec sděleno obvinění z velezrady plynoucí z údajné kooperace se svým otcem. Následně byla převezena do zemského garnizonního vězení ve Vídni. Když Charlotta shledala, že dceru odvázejí do Vídně, chtěla se vypravit za ní. To jí ale rozmluvil advokát, dr. Bouček,⁴⁸² s tím, že během tří dnů bude propuštěna. Alice však nakonec ve vyšetřovací vazbě byla držena osm měsíců; od listopadu 1915 do 2. července 1916.⁴⁸³

Z Charlottina popudu podal Bouček několik neúspěšných žádostí o dceřino propuštění. Úředníci nepovolovali ani jeho rozhovory s Alicí, byť to byl její obhájce. Až teprve po Boučkově stížnosti na nepřipustné jednání s ním jako s obhájcem, mu až při jeho druhé cestě do Vídně povolili Alici navštívit.⁴⁸⁴ Charlottu tyto tahanice s úřady, následkem kterých se jí nedostávalo zpráv o dceři, velmi psychicky vysilovaly, zvláště pokud vezmeme v potaz, že Alici hrozila poprava.⁴⁸⁵

---

⁴⁷⁹ MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 183.

⁴⁸⁰ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 67.

⁴⁸¹ *Tamtéž*; MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 189.

⁴⁸² Zpočátku byl Aliciným obhájcem dr. Václav Bouček, od 19. 2. 1916 se pak procesu ujal dr. Přemysl Šámal (1867–1941), „obhájce všech velezrádců,“ jak mu tehdy říkali. HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 68, 218; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 152, 191.

⁴⁸³ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 193.

⁴⁸⁴ VESELÁ, M. *Charley*, s. 38–39.

⁴⁸⁵ Je třeba říci, že Charlottin psychický stav byl špatný už dlouho před válkou. Už v roce 1882 se léčila u vídeňského psychiatra. Z otcovy strany prý zdělila předpoklad k maniodepresivní psychóze. SKILLING, H. *G. Matka a dcera*, s. 16, 55.

Po dceřině uvěznění se Charlotta ocitla pod stálým policejním dohledem. Ten spočíval nejen ve skutečnosti, že dům, který obývala, byl permanentně hlídán policií. Vyznačoval se také častými vysilujícími výslechy, neohlášenými domovními prohlídkami i úředním zákazem opustit Prahu. Policie si dokonce za účelem přehledu o Charlottině pohybu a návštěvách, najala místnost v protějším domě.⁴⁸⁶ Proti Charlottě byly zároveň s neúspěchem sháněny vlastizrádné dokumenty. U výslechů jí bylo vyhrožováno, že pokud se nepřizná, přinese jí případné prokázání tajné komunikace s manželem bezprostřední obvinění z vlastizrady.⁴⁸⁷

Charlotta se potýkala i se lživými zprávami v novinách, v nichž se například psalo, že je Masaryk v zahraničí velmi nemocen. Dokonce prý jakýsi majitel pražského pohřebního ústavu za ní pravidelně chodil až do bytu s truhlářskou mírou, přičemž se vysměvačně ptal, jestli už má konečně Masarykovi vzít míru na rakev. Také na zdi domu, kde bydlela, byly rozvěšovány letáky plné nadávek směřovaných na ni i její nejbližší. Charlottě byly též posílány urážlivé anonymní dopisy či pohlednice; objevovalo se v nich třeba tvrzení, že je jí manžel v cizině nevěrný nebo zde byl vyobrazen Masaryk visící na šibenici. Detektivové samozřejmě zkoumali korespondenci doručenou Charlottě. Je příznačné, že tyto anonymy nízkého obsahu záměrně nevyřazovali. Přitom je velice pravděpodobné, že jich několik mohli zhotovit, ať už na objednávku nebo jen pro zábavu, sami policisté.⁴⁸⁸

Navzdory vlastní těžké situaci, údajně všem, kdo jí pokládali otázku, jak se má, tak i přes to, že „za války nebyla tato otázka frází“, odpovídala stále strohé: „Dobře.“⁴⁸⁹ Nebo, když ji chtěl kdokoliv potěšit, „odmítala vždycky s vážným klidem: „To nic. To je zase naše válka.““⁴⁹⁰

Koncem října 1915, bylo vydáno také nařízení, aby Charlottě byly zadržovány všechny dopisy s penězi. Vztahovalo se i na kontrolu návštěv, které by jí mohly finance přinést. V té době tak policejní auditor, dr. Kieslinger, zadržel úředníka, který byl poslán

---

⁴⁸⁶ SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 43; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 182; CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 36, 38; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 187.

⁴⁸⁷ LOVČÍ, R. *Alice*, s. 187; CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 36.

⁴⁸⁸ LOVČÍ, R. *Alice*, s. 189; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 34–35; ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem*, s. 4; CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 41–42.

⁴⁸⁹ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 40.

⁴⁹⁰ VESELÁ, M. *Charley*, s. 35; CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 38.

dr. Boučkem, aby Charlottě Masarykové v obálce osobně doručil jistý finanční obnos. Josefu Kieslingerovi, který je v pramenech vnímán jako jediný kladný reprezentant rakouské moci, se však Charlotty zželelo a tajně povolil dopis předat, protože „tvrdil, že není tak bezcitný, aby pomáhal při vyhladovění bezmocné paní“.⁴⁹¹ Toto opatření rakouských úřadů ji mělo donutit konečně promluvit o údajném utajeném kontaktu s Masarykem.⁴⁹²

Takovéto vyličení finanční situace je ale asi přehnané. Nedá se totiž říci, že by Charlotta přes tato opatření byla odkázána jen na úspory. Soukromé dívčí lyceum v Holešovicích, kde Alice před uvězněním učila, nepřestalo vyplácet plat. Charlotta proto mohla vězněné dceři zasílat hmotnou podporu. Nouzi jí pomáhal mírnit také výše zmíněný vlastenecký fond, ale i finanční a potravinová podpora řady blízkých rodinných přátel.⁴⁹³ Po válce ale bylo tradováno, že na tom v době Alicina uvěznění byla finančně tak špatně, že nemohla platit ani nájemné. Protože nechtěla upadnout do dluhů, byla rozhodnuta prodat veškerý nábytek a odstěhovat se do malé sklepní komůrky. Podobné zvěsti po válce zasáhly nemálo přátel, kteří Charlottě všemožně, zejména však materiálně, pomáhali.⁴⁹⁴

Dá se však říci, že Charlotta upadla do sociální izolace, kdy se jí mnoho dřívějších přátel začalo ze strachu vyhýbat.⁴⁹⁵ Vzhledem k tomu, že si rakouská policie vedla zevrubné přehledy o tom, kdo se s ženou vlastizrádce stýká, mohl být kontakt s Charlottou pro dotyčné opravdu nebezpečný.⁴⁹⁶ Sama se v obavě o své známé postupně přestala stýkat s lidmi a nikam nevycházela.⁴⁹⁷

Charlotta velmi omezila korespondenci, a to nejen kvůli cenzuře. Psaní ji také vyčerpávalo. V drtivé většině psala lístky pouze Alici, Janovi a rodinnému příteli, dr. Ernstu Boeckovi, řediteli psychiatrického sanatoria v Opavě. Tomu se svěřovala s

---

⁴⁹¹ VESELÁ, M. *Charley*, s. 42.

⁴⁹² CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 36.

⁴⁹³ Sem patřili například dr. Přemysl Šámal, feministka Františka Plamínková, rodina architekta Fanty a další. Jistí Šantrůčkovi z Přerova ji dokonce navrhli, aby u nich načas bydlela. HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 191; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 182.

⁴⁹⁴ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 37; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 32–33; HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 191.

⁴⁹⁵ ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 182.

⁴⁹⁶ Dokazuje to případ již zmiňovaného kazatele Františka Urbánka, který byl i přes špatný zdravotní stav a pokročilý věk odvelen k vojsku a následně poslán do Uher. LOVČÍ, R. *Alice*, s. 186–187.

⁴⁹⁷ „Nikomu nechtěla způsobit nepříjemnosti, věděla, že stačilo jméno Masaryk, aby byli v podezření uvrženi ti, kteří se s ní stýkají.“ VESELÁ, M. *Charley*, s. 41; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 32; HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*, s. 310.

Aliciným zdravotním stavem a pro svou celkovou slabost ho žádala, aby se na ni do Vídně jel podívat místo ní.⁴⁹⁸

4.3.1 Dopisy dceři

Charlotta tedy s uvězněnou dcerou udržovala vzájemnou korespondenci. Doručování dopisů, však kromě nepravidelné válečné pošty, protahovala i jejich cenzura trvající v průměru týden. Aby se cenzoři nezdržovali překládáním, psaly si německy. Pouze na několika listcích se vyskytuje angličtina či čeština.⁴⁹⁹

Alice ve vídeňském vězení zažívala krušné chvíle. Čtvrt roku jí hrozila smrt a spoluvězeňkyně ji navíc považovaly za známou špiónku. Protože stísněnou celu sdílela s kriminálnicemi a prostitutkami, byla mezi ně počítána i ona. Musela tak snášet křik, nadávky a hrubé chování ze strany vojenských dozorců.⁵⁰⁰ I když matku nechtěla rmoutit, otevřeně se v listech přiznávala k depresím přecházejících v nespavost. Kvůli vážné anémii a bolestem srdce musela být dokonce načas hospitalizována ve vězeňské nemocnici.⁵⁰¹

V dopisech se proto Charlotta s Alicí snažily svou mysl obracet k literatuře, umění a minulým radostným vzpomínkám. Není tedy divu, že pro obě ženy v těžké životní situaci byly vzájemné útěchyplné dopisy vším.⁵⁰² Charlotta se skrze lístky snažila pokračovat v rodinném životě a dceři alespoň zprostředkovaně přiblížit domov.⁵⁰³ Zasílala jí třeba

---

⁴⁹⁸ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 194.

⁴⁹⁹ HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 231.

⁵⁰⁰ MASARYKOVÁ, A. *Kriminál*, s. 208, 215–217; GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A. *U Masarykovcov: spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1995, s. 185.

⁵⁰¹ Například dopisy z 1. 12. 1915 (s. 10); 14. 12. 1915 (s. 15); 29. 12. 1915 (s. 27). Cit. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 86.

⁵⁰² Charlotta například napsala: „Tvoje dopisy mi působí radost, největší radost, kterou nyní mám – snad přijde brzo nový.“ Dopis z 9. 12. 1915 (s. 11). Alice se zas vyjádřila kupříkladu takto: „[...] děkuji Ti za dopisy, milá mamó, ani nevíš, čím mi jsou.“ Dopis z 5. 1. 1916 (s. 33). Cit. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*.

⁵⁰³ „Víš, že celý můj život byl jen v rodině a pro rodinu a že tomu dnes není jinak. Celá má láska a přání nejsou u Tebe méně, než kdybychom byly spolu.“ Dopis z 19. 12. 1915 (s. 19). „Myslím mnoho na Tebe a mám Tě velmi ráda. [...] Ale to Ti říkám, nemůžeš-li spát, mysl si, že jsi ještě dítě – vlastně jím také jsi – a že sedím na Tvé posteli před spaním, jak jsem to mnohá a mnohá léta dělala, a že Ti vykládám o naší zahradě a o těch hodných lidech, které jsem znala. A pak zavři své milé oči a spi osvěžujícím spánkem a nejkrásnějšími sny.“ Dopis z 2. 1. 1916 (s. 30). Cit. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*.

knihy a šatstvo; každý měsíc jí rovněž posílala peníze. Jen zásobovat vězně jídlem bylo zakázáno.⁵⁰⁴

Lístky ale také podávají svědectví o Charlottině zhoršujícím se zdravotním stavu. Od začátku války až po své uvěznění se o matku starala Alice, která za ni vedla domácnost a vše vyřizovala.⁵⁰⁵ Bez Alice byla Charlotta, trpící nemocným srdcem a kornatěním cév, odkázána hlavně na pomoc ošetřovatelek. Jen na počátku dceřina věznění byly dny, kdy ošetřovatelku neměla.⁵⁰⁶ Rozptýlením pro ni bylo jen setkávání s vnučkami, Annou a Herbertou. Občas realizovala krátké procházky na Olšanský hřbitov, kde byl pohřben syn Herbert; tyto ji však vysilovaly nejen po fyzické, ale i psychické stránce.⁵⁰⁷

Charlottina soběstačnost v domácnosti definitivně skončila v březnu roku 1916. Tehdy už ji vysílila i nepatrná aktivita, následkem čehož musela dva až tři dny pouze ležet. Proto jí lékař, dr. Ladislav Syllaba,⁵⁰⁸ zakázal veškerou námahu.⁵⁰⁹ Do toho všeho pak na začátku roku 1916 vězněnou Alici postihl nervový kolaps, který trval dva měsíce a po dobu jehož trvání ztrácela sílu žít.⁵¹⁰ Ve vlastním celkovém vypětí se Charlotta snažila dceru v jejím smutku povzbuzovat a utěšovat: „Jen odvahu, mé dítě, veliká válka zasáhne více méně všechny.“⁵¹¹ Alice se v této situaci matky neustále dotazovala, zda ji přijede navštívit. To ale bylo znemožněno Charlottiným špatným zdravotním stavem, kdy byla od dubna⁵¹² upoutána na lůžko.⁵¹³ Charlotta začala ještě více smutnit po rodině a cítila hluboké osamocení.⁵¹⁴ Skrze dopisy to nyní, až do konce vzájemné korespondence, začala být ona, kdo vznášel přání dceřina brzkého návratu: „[...] pro člověka, který žil celý dlouhý život jenom rodině, je to zvláštní, nemá-li nikoho z té rodiny kolem sebe. Tedy

---

⁵⁰⁴ Alice za zaslané věci děkuje, nebo je požaduje například v těchto dopisech z: 5. 1. 1916 (s. 32–33), 24. 3. 1916 (s. 89). Cit. In: *Tamtéž*.

⁵⁰⁵ Dopis z 22. 12. 1915. Cit. In: *Tamtéž*, s. 22.

⁵⁰⁶ Dopis z 15. 12. 1915. Cit. In: *Tamtéž*, s. 15.

⁵⁰⁷ Dopisy z 5. 12. 1915 (s. 11), 6. 1. 1916 (s. 34), 19. 3. 1916 (s. 85). Cit. In: *Tamtéž*.

⁵⁰⁸ Ladislav Syllaba (1868–1930), specialista na nervové a oběhové choroby, byl osobním lékařem manželů Masarykových.

⁵⁰⁹ Dopis z 15. 3. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 83.

⁵¹⁰ Dopis z 21. 3. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 87.

⁵¹¹ Dopis z 6. 1. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 34.

⁵¹² Dopis z 6. 4. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 99.

⁵¹³ Dopis z 6. 4. 1916 (s. 99), Dopis z 11. 5. 1916 (s. 132). Cit. In: *Tamtéž*.

⁵¹⁴ „Zdá se Ti komické, že mám být sama. Je to pro mne aspoň velmi nezvyklé. Celý život jsem doma a celá moje radost [je] zdraví a zdar mých dětí. A najednou všechno pryč. [...] nyní nepřichází žádné z nich.“ Dopis z 11. 5. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 131.

příjeď jen hodně brzy. To by byl pro mne lék nejlepší. [...] Dělán všechno, co je v mé moci, abych si udržela své síly. Kdybych však měla aspoň jedno dítě u sebe, šlo by všechno mnohem lépe [...].“⁵¹⁵

V meziválečném období Charlottiny listky sloužily k vytváření obrazu první dámy jakožto vzoru „nové“ a „správné“ poválečné ženy i matky. Je to evidentní, zvláště sledujeme-li dění, které předcházelo prvému vydání jejích dopisů. Kniha, kde byly otisknuty, vyšla v roce 1933 u příležitosti desátého výročí Charlottiny smrti a dostala název *Listy matky*. Do tohoto vydání však nebyly zařazeny všechny Charlottiny dopisy. Jejich selekcí bylo tehdy pověřeno několik žen patřících k blízkému okruhu Alice Masarykové.⁵¹⁶ Konečný výběr nakonec schválili Alice s Masarykem; ten také manželčiny listky přeložil do češtiny.

Samozřejmě byly zařazeny dopisy, které vypovídají o blízkém vztahu Charlotty a její dcery.⁵¹⁷ Můžeme si však povšimnout, že k tisku byly účelově vybrány také dopisy, které Charlottu vykreslují jako vzdělanou a sečtělou ženu,⁵¹⁸ obdivovatelku národní i zahraniční kultury a umění,⁵¹⁹ i opěvovatelku české přírody.⁵²⁰ Dále byl otisknut lístek, kde vyjadřuje poctu Smetanovi i postesek nad tím, že jeho hudbě národ nerozumí.⁵²¹ Součástí výběru se stal rovněž dopis, kde smutně konstatovala, že u obyvatel své nové vlasti nejvíce

---

⁵¹⁵ Dopis z 13. 5. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 132.

⁵¹⁶ Konkrétně to byly Julie Nussy Bächerová (1889–1981), pěvkyně, harfenistka a rodinná přítelkyně Masarykových. Dále Aurelie (Rela) Kotíková (1893–1961), Alicina blízká přítelkyně z vídeňského vězení, a konečně Anna Gašparíková-Horáková (1896–1987), osobní prezidentova archivářka. GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A. *U Masarykovcov*, s. 201.

⁵¹⁷ Dopisy z 18. 6. 1916 (s. 51–53), 29. 6. 1916 (s. 63–65). Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*. Praha, 1933.

⁵¹⁸ Například dopis z 10. 11. 1916, jenž ukazuje, že je znalkyní Shakespearova díla (s. 11). O díle *Jana Eyrová* od Ch. Brontëové uvažuje v dopise z 12. 2. 1916, kde knihu překvapivě srovnává s dílem *Anna Kareninová* od L. N. Tolstého (s. 25–27). O Brontëové pojednává i lístek z 29. 3. 1916 (s. 29–31). Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*.

⁵¹⁹ Kupříkladu dopisy z 18. 11. 1916 (s. 15–16) a 29. 6. 1916 (s. 63–64), ve kterých vyjadřuje svůj hluboký obdiv k *Babičce* od B. Němcové. V lístku z 22. 2. 1916 (s. 19–21) je zas obsaženo, že se i přes svou situaci zajímala o soudobé kulturní dění. Věděla, kdy se konají filharmonické koncerty a jaká díla se při nich uvádějí. Přestože jí zdravotní stav nedovolil koncerty osobně navštívit, dceři podává například erudovaný výklad o podstatě děje Wagnerovy opery *Valkýra*. Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*.

⁵²⁰ To se týká zvláště dopisu z 9. 4. 1916, kde vzpomíná na rodinné pobyty v prostředí Bystřičky, přičemž o zdejší přírodě píše velmi poeticky. Obdivně se zde vyjadřuje i k pražské architektuře. Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*, s. 33–36.

⁵²¹ Dopis z 21. 4. 1916. Charlotta zde o něm mimo jiné píše: „Byl veliký hudebník. Co znamená pro vývoj hudby, pochopí se časem.“ Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*, s. 45–46.

postrádala schopnost opravdu nábožensky myslet i žít a nepřítakávat pouze dogmatům.⁵²² Byl rovněž zařazen feministicky laděný dopis, kde Charlotta předkládá reflexi role mužů v krizi člověka. Úlohu mužů v této krizi Charlotta přirovnávala k chování Goethova egoistického titána Fausta, který neakceptuje v ženě člověka a uplatňuje vůči ní svoji moc. V této nadvládě totiž hledá svou oporu, neboť si nechce přiznat, že sám je slabý, nehotový a nechápe ideu demokracie. Možné východisko z tohoto stavu pak vyjádřila povzdechem: „[...] učení pánové musí myslet svým srdcem. Pak teprve bude radostná, normální doba. Není hrozná válka, hrozná je tisíciletá otrokyně [žena – pozn. autorky].“⁵²³ To vše byly myšlenky podobné těm, které už před válkou vyslovil Masaryk. V tomto mu měla být inspirací jeho žena, což měly uveřejněné dopisy učinit evidentním.

Dopisy byly tedy vybírány tak, aby podpořily obraz Charlotty coby dokonalé vlastenky a chytré i emancipované ženy. To dokazuje i fakt, že lístky, které by tento ideál mohly popřít, buď nebyly zahrnuty, nebo byly upraveny. Tato skutečnost vychází najevo, když *Listy* porovnáme s úplným vydáním všech dopisů, jehož editory jsou Dagmara Hájková a Jaroslav Soukup.⁵²⁴

V knize *Listy matky* si tak můžeme povšimnout zkrácení dopisu z 18. dubna 1916. Byla z něj vypuštěna pasáž, kde se Charlotta přiznává, že si nikdy neosvojila český jazyk, shledává ho moc obtížným a že by v řeči i psaní raději upřednostňovala rodnou angličtinu.⁵²⁵ Dále nebyly zařazeny ty lístky, v nichž se dceři zpovídá z vlastní bezradnosti

---

⁵²² „Nebyla jsem spokojena s okolím, ačkoli jsem tak mnoho pěkného a dobrého viděla. [...] Co mi zde vždy nejvíce chybělo, byla schopnost nábožensky myslet. [...] Nábožensky cítit, to ano – nábožensky myslet, ne. A přece je v naší době nezbytně potřebno nábožensky myslet, myslet docela klidně a logicky, jako o každém jiném praktickém problému, neboť náboženství je eminentně praktické, je základem života. [...] Člověk si musí být jasný a musí si umět říci: to vím, to nevím, neboť žít nábožensky neznamená vědět všechno.“ Dopis z 16. 4. 1916. Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*, s. 37–38.

⁵²³ Dopis z 6. 5. 1916. Cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*, s. 48–49. BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 86.

⁵²⁴ HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001.

⁵²⁵ „Celý život jsem Ti psala anglicky. A teď najednou žiji v překladech. Chtěla bych se vrátit k angličtině, je to přece moje mateřština. Česky psát neumím, jde to stále hůře; nikdy se mi čeština nestala běžnou, a teď to již vůbec nejde. Čtu-li nyní česky, musím si stále dávat pozor na koncovky slov, abych pochopila smysl. To je hrozná mluvnice pro Anglosasa. Chtěla bych, abych směla až do konce svého života slyšet, číst a psát jenom anglicky. Bylo by to velké ulehčení pro moji hlavu. Mateřština je přece něco jedinečného. Tu nemusí člověk vůbec myslet, [...] vůbec na nic dávat pozor, a rozumí všemu. Má to něco do sebe, znát vůbec jenom jednu řeč.“ Úplné znění dopisu z 18. 4. 1916 cit. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice*, s. 113. Zkrácená verze cit. In: MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*, s. 41–43.

ve vztahu k jednání s úřady a institucemi. To se týká zejména pozůstalosti po synu Herbertovi a poručnictví jeho dětí. V roce 1916 se v Obecním domě v Praze konala od dubna do května 47. výstava Spolku výtvarných umělců Mánes, kde byla vystavována díla členů, kteří padli ve válce. Bylo zde vystaveno i 22 obrazů Herberta Masaryka. Charlotta hodlala prostřednictvím výtěžku z prodeje jeho obrazů umořit dluhy na výživném pro Herbertovy potomky, neboť sám za ně ručil svými obrazy. Sama však neuměla zařídit, aby peníze putovaly opravdu na splacení těchto dluhů. Alici tak žádala, aby záležitost z vězení vyřizovala písemně ona, což se také stalo.⁵²⁶ S touto záležitostí bylo spjato i poručnictví Herbertových dcer, Anny a Herberty, přičemž od bratrovy smrti v březnu 1915 do doby svého uvěznění byla jejich opatrovnící Alice. Svě matce z Vídně sdělovala, kde se u nich doma v bytě nacházejí potřebné úřední listiny k poručnictví a zároveň ji žádala, aby vyjednala, ať ji po dobu věznění v této věci zastupuje advokát.⁵²⁷ Záležitost se vlekla dlouho. Vzhledem k Alicině nejistému osudu byla nakonec v této věci povolána Charlotta. Na její reakci je evidentní bezmocnost v těchto záležitostech: „Já jsem nebyla, co jsem živa, nikdy v žádném úřadě, nikdy jsem ve svém životě nevykonala žádnou úřední formalitu, nerozumím úřední řeči, ani české ani německé, a nyní bych měla být volána za Herbertovy malé sirotky. Nemám k tomu ani síly ani schopnosti. Ano, jen kdybys tady již byla.“⁵²⁸

Vydání knihy *Listy matky* bylo ovšem určeno výhradně nejbližším přátelům a členům rodiny.⁵²⁹ Mezi tyto známé patřili též autorky a autoři vzpomínkové knihy *Paní Ch. G. Masaryková*. V tomto titulu právě z onoho výběru dopisů hojně citovali. *Listy* byly totiž těmito autory považovány za zachycení obrazu osobnosti paní Masarykové.⁵³⁰ Ve vztahu k dopisům je tak opět zřetelné, že Charlotta byla po válce vnímána jako vzor. Její příklad, zprítomnělý v dopisech, měly české ženy přijmout jako „vzácný odkaz“, že právě Charlotta si byla vědoma právě podstaty mateřství, kterou bylo „vědomí vyššího

---

⁵²⁶ „Milá Alice, napiš, prosím, ihned Suchardovi, prodá-li něco od Herberta, že všechno bude musit jít na Herbertův dluh Míle, dokud nebude dluh splacen do posledního haléře. [...] Já se v těchto věcech dobře nevyznám, zvláště je pro mne velmi těžké něco takového vyřizovat.“ Dopis z 5. 3. 1916 (s. 72). Podobný dopis z 9. 3. 1916 (s. 78). Cit. In: *Tamtéž*.

⁵²⁷ Dopis z 12. 11. 1915. Cit. In: *Tamtéž*, s. 6.

⁵²⁸ Dopis z 11. 5. 1916. Cit. In: *Tamtéž*, s. 132.

⁵²⁹ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A. *U Masarykovcov*, s. 201.

⁵³⁰ „Snad nikde nevystupuje obraz paní Ch. G. Masarykové zřetelněji [...]. V nich září a žije zjev paní Ch. G. Masarykové.“ SEDLMAYEROVÁ, O. *Život vítězný*. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 195–199.

poslání“.⁵³¹ Když tedy na ženách v dobovém nazírání závisela výchova budoucích generací, pak tento úkol spočíval v tom, že mají své potomky po příkladu rodilé Američanky Charlotty vychovávat demokraticky. Jedině tak v nich bude udržen „vzácný dar svobody, získaný minulými generacemi.“⁵³² Také mezi válkami tedy rezonuje typ ženy-matky 19. století, na které záleží zdárná výchova dalších pokolení.⁵³³

Obraz Charlottiny osoby nacházející se v *Listech* však tuto ideální představu přeci jen obohatil o nové prvky: „[...] z dopisů píše Ch. Masarykové rýsuje se typ matky, jejíž přirozená něha srdce je prozářena kulturou ducha, matky stejně pečlivé o zdraví i o vnitřní život dětí, které se jí dorůstající nevzdalují do duševních oblastí jí nedostupných, ale ustavičně vzájemně se sdílejí o bohatství svého nitra.“⁵³⁴

V tomto úryvku se nejspíše skrývá dobová narážka na dřívější nerovnost muže a ženy v manželství, která byla v rakouské monarchii právně stvrzena *Všeobecným občanským zákoníkem* z roku 1811. Konkrétně se jedná o oddíl tohoto zákoníku ošetřující manželské právo, který pojímal rozdílnou roli otce a matky. Muž měl jako otec pečovat o duševní rozvoj a vzdělání dětí, zatímco matce náležela jen péče o jejich tělesnou stránku. To ovlivnilo i právní postup vůči péči dětí v případě, že bylo manželství zrušeno rozvodem či rozlukou; tehdy zůstávali matce jen chlapci do 4 let a děvčata do 7. roku, potom děti připadly otci. Věřilo se totiž, že chlapci dostávají rozum ve zmíněném věku, tedy dříve než děvčata, a proto měli být nadále přenecháváni otcům, kteří je po duševní stránce měli dále rozvíjet. Matka v nich totiž vrozený intelektuální potenciál mohla zanedbat. Na ženy bylo tedy nahlíženo jako na bytosti vůči mužům intelektuálně méněcenné, u kterých spíše dominoval cit; jako na nevyzrálé věčné děti, pro které jsou vhodné jen hospodyňské činnosti v domácnostech.⁵³⁵ Díky Charlottině příkladu si tedy ženy měly uvědomit, že staré předsudky o jejich slabých inteligenčních schopnostech jsou již přežitkem.

---

⁵³¹ HOMOLKOVÁ-KŘÍČKOVÁ, P. Doslov. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelství odboru Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 230.

⁵³² *Tamtéž*.

⁵³³ ŠIMŮNKOVÁ, A. *Statut, odpovědnost a láska*, s. 59, 85–86.

⁵³⁴ *Tamtéž*, s. 229–230.

⁵³⁵ HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 115–116, 127–128.

Listy matky, které poukazovaly na mylnost dřívější podřadné role druhého pohlaví, ale nebyly pokládány jen za přínos ženám.⁵³⁶ Byly též doporučovány všem jako všeobecný příklad správného demokratického života. Reflexe *Listů* pak měla být pro čtenáře cestou ven z chaosu, který v mladém státě nastal v oblastech mravnosti, myšlení a kultury: „Čteny s láskou a porozuměním jsou tyto vzácné *Listy matky* živou učebnicí zdravého učení o kultuře ducha i srdce, učebnicí charakteru, jsou praktickým a ideálním poučením, jak žít, jak myslet, jak pracovat, jak plnit své povinnosti k sobě samému i k ostatním.“⁵³⁷

Z knihy *Listy matky* též citovali autoři oslavných děl věnujících se Charlottě. Dá se říci, že i díky čtenářům těchto děl pronikal patřičný Charlottin portrét, na jehož utváření se podílely i *Listy*, mezi širší veřejnost.⁵³⁸

4.3.1.1 Feministka Charlotta Masaryková a vliv na české ženské hnutí

Je nutno říci, že Charlotta byla ženou, jež měla na svou dobu neobvykle rozsáhlý kulturní rozhled a vzdělání.⁵³⁹ Pro manžela, který z úcty k ní přijal její příjmení Garrigue, ztělesňovala vzor emancipované, moderní a vzdělané ženy. Zároveň měla nesporný vliv na jeho názory, což platí zejména, pokud jde o tzv. „ženskou otázku“, jak se tehdy problém feminismu označoval.⁵⁴⁰ Tu jako podstatnou složku zahrnul také do vlastní filosofie demokracie, již na základě opory v anglické filosofii promýšlel už od 80. let 19. století. Problematiku postavení žen ve společnosti pojímal, ve shodě se svou ženou, jako součást širší sociální i politické otázky. Přitom věřil, že druhořadá role žen je jedním z příznaků krize moderního člověka, čímž je nedůstojná i pro muže. Právě Charlotta ho v této souvislosti přivedla k myšlenkám Johna Stuarta Milla (1806–1873), přičemž Masaryk se

---

⁵³⁶ Pavla Homolková-Kříčková (1889–1972) pedagožka a spisovatelka spojená s brněnskou *Vesnou*, dokonce přímo hovoří o tom, že z hlediska Charlottina živého přínosu v obohacení chápání úlohy žen „její dopisy jsou přímo objevem“. HOMOLKOVÁ-KŘÍČKOVÁ, P. *Doslov*, s. 229.

⁵³⁷ SEDLMAYEROVÁ, O. *Život vítězný*, s. 199.

⁵³⁸ Například FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 44–45; VESELÁ, M. *Charley*, s. 39–40; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 33–34.

⁵³⁹ V letech 1874–1876 studovala hru na klavír a teorii hudby na věhlasné konzervatoři v Lipsku. V roce 1877 se zde při svém druhém studijním pobytu seznámila s Masarykem. SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 17.

⁵⁴⁰ Po letech to přiznal následovně: „Své názory o ženě ustálil jsem si živým vzorem své ženy, jakož vůbec moje žena na vývoj a uzrání všech mých názorů a charakteru měla vliv nejrozhodnější a nejlepší.“ Cit. In: PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 15.

pak stal jeho nejvýznamnějším stoupencem v českých zemích.⁵⁴¹ O Millově významu pro manžele Masarykovi svědčí i fakt, že Charlotta spolu se svou učitelkou češtiny, přeložily jeho stěžejní dílo *The Subjection of Women* (1869).⁵⁴² To v roce 1890 vyšlo v Praze pod názvem *Poddanství žen*.⁵⁴³ Charlotta Milla vnímala jako hlasatele svobody a rovnosti a tuto knihu považovala za základ moderního názoru na ženskou otázku. Ve shodě s Millem pak Masaryk soudil, že obecná svoboda nastane, jen pokud nikdo druhý nebude utlačován. Tím pádem je předpokladem i základem obecné mravnosti, a v Masarykově pojetí i pravé demokracie, právě rovnost obou pohlaví.⁵⁴⁴

K rovnosti žen a tím i k vymýcení obecných společenských nešvarů, které s ženskou otázkou úzce souvisely, jako například prostituce, dvojí morálka nebo nevěra, mělo podle Masaryka dopomoci široce pojaté vzdělání ve spojení s takovou duchovní a mravní perspektivou, které přispějí k překonání hluboce zakořeněných předsudků. Rozdíly mezi pohlavími nadále neměly sloužit jako zdůvodnění nadvlády nad ženami, nýbrž jako podnět ke vzájemnému doplňování a ke spolupráci.⁵⁴⁵ Masaryk sám ostatně zdůrazňoval, že jeho vlastní manželství s Charlottou bylo spoluprací.⁵⁴⁶

Manželé se roku 1882 z Vídně přestěhovali do Prahy, kde Masaryk začal působit jako profesor na české univerzitě. Zde se pustil též do pořádání osvětových přednášek, v nichž byla „ženská otázka“ jedním z ústředních témat.⁵⁴⁷ Na těchto přednáškách, které byly povětšinou záhy publikovány, spolupracoval se Charlottou.⁵⁴⁸ Otevřeně to přiznal u

---

⁵⁴¹ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 53; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 25.

⁵⁴² Tato kniha měla pro Masarykovi i osobní význam. Byla jednou z prvních knih, kterou společně četli v dobách svého seznamování. PRAŽÁK, Přemysl. *Charlotta*, s. 9; BROKLOVÁ, E. Charlotta Garriguová Masaryková: Úvodní slovo. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 16.

⁵⁴³ Překladatelky byly v knize ovšem uvedeny jen pod svými iniciálami. MILL, J. S. *Poddanství žen*. Praha: Časopis českého studentstva, 1890.

⁵⁴⁴ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 86.

⁵⁴⁵ HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 10.

⁵⁴⁶ „Dělali jsme všechno spolu, i Platóna jsme spolu pročitali; celé naše manželství bylo spoluprací.“ ČAPEK, K. *Hovory*, s. 52.

⁵⁴⁷ V jeho osvětových přednáškách patřila k nejdůležitějším problémům „dělnická otázka“, hned za ní pak „ženská otázka“. BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001, s. 179; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 22.

⁵⁴⁸ Můžeme jmenovat například *Moderní názor na ženu* (1904), *Postavení ženy v rodině a ve veřejném životě* (1907) a *Žena u Ježíše a Pavla* (1909). BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení*, s. 178.

přednášky *Mnohoženství a jednoženství* (1899).⁵⁴⁹ Ohledně „ženské otázky“ se podle dobových vzpomínek Masaryk považoval jen za „kolportéra myšlenek své ženy“.⁵⁵⁰

O Masarykově zaujetí pro tuto otázku svědčí i to, že časopis *Naše doba*, který dlouhá léta redigoval, jí od roku 1894, kdy vznikl, věnoval značnou pozornost. Po roce 1904 dokonce obsahoval samostatnou část nazvanou *Ženská otázka*. Rovněž Charlotta sem přispívala mnoha články o postavení žen, nutnosti jejich volebního práva, o ženském hnutí v zahraničí a nepřípustnosti prostituce. Protože se však obávala reakcí, podepisovala se pseudonymem či iniciálami.⁵⁵¹

Masarykovi své názory na rovnost pohlaví a zásadu, že žena „není tu jen pro muže, jako tu muž není jen pro ženu“,⁵⁵² striktně uplatňovali též ve vlastním manželství. Charlotta od Masaryka vyžadovala, aby ji považoval za plnohodnotnou spolupracovnici a respektoval ji. Dokonce jednou přímo řekla: „Na mne kdyby tatínek křikl, tak bych od něho odešla.“⁵⁵³

Rovněž, prozatím ojedinělá, participace žen na veřejném životě byla u Masaryků samozřejmostí. Charlotta byla od roku 1882 členkou Amerického klubu dam, kde se čile zúčastňovala klubové aktivity.⁵⁵⁴ Od roku 1886 byla činná ve spolku Domovina na Žižkově, který se zaměřoval na záchranu svedených děvčat. Od roku 1898 pracovala též v Ústředním spolku českých žen.⁵⁵⁵ V roce 1903 se stala jednou ze zakladatelek a posléze velmi agilní členkou Ženského klubu českého, v němž proslovila i několik feministických

---

⁵⁴⁹ „Přednáška v Domovině [v tomto spolku ji odpřednášel – pozn. autorky] jest vlastně práce mé ženy.“ Cit. In: PLAMÍNKOVÁ, F. F., ed. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T. G. Masaryka*. 1. díl. Praha: Ženská národní rada, 1930, s. 78.

⁵⁵⁰ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 57.

⁵⁵¹ SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 17–18, 22–25; DÍŤOVÁ, R. *Feministický odkaz Charlotty*, s. 202.

⁵⁵² Cit. In: HAJN, A. *Ženská otázka*, s. 9.

⁵⁵³ Cit. In: PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 22–23; BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení*, s. 178.

⁵⁵⁴ Její členství bylo jednou z výjimek, neboť členkou spolku se mohla stát pouze Češka. RYCHLÍKOVÁ, M. Změny v postavení ženy ve společnosti ve 2. polovině 19. století. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 44.

⁵⁵⁵ Byl to integrační spolek, který v oblasti kultury, vzdělávání a charity sjednocoval různorodé proudy ženského emancipačního hnutí. Později byl kritizován za to, že v něm získaly převahu konzervativní měšťanky a spolek tak neplnil, co si předsevzal. V reakci na to byl v roce 1903 založen Ženský klub český. MALÍNSKÁ, J. *Peripetie českého ženského hnutí*, s. 168–169; SOBOTKA, R. *Charlotta*, s. 65.

přednášek. Jako příslušnice klubu se v roce 1905 zúčastnila neúspěšného boje za všeobecné hlasovací právo.⁵⁵⁶

Masaryk, s podporou manželky Charlotty, posiloval ženské hnutí také dalšími viditelnými kroky. V říjnu 1891 vystoupil jako poslanec v parlamentu, kde požadoval reformu středního školství, přičemž vyzvedl zejména potřebu studia žen. Aktivně se zúčastnil i ženských bojů za všeobecné volební právo. Také Masarykem založená pokroková strana připravovala půdu pro činnost žen v politice. Dokazoval to jednak fakt, že do jejího politického programu vložil heslo „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně a politicky“, jednak to, že měla v ústředním výkonném výboru i ve svých organizacích nejvíce politicky aktivních žen. Od roku 1903 podstatně podporoval také pokrokové ženské hnutí na Moravě. Díky výrazné podpoře manželů Masarykových pak první dívčí gymnázia na Moravě vznikla ve Valašském Meziříčí (1907) a v Brně (1908).⁵⁵⁷

Charlotta tedy byla vyzdvižována jako ta, která stála v pozadí Masarykových myšlenek a činnosti. Navíc tím, že mu byla oporou a měla rovnocenné duševní schopnosti, to byla ona, kdo z něj svým blahodárným působením učinil muže ve veřejné sféře silného a nezdolného. Jako žena politicky uvědomělá ho rovněž povzbuzovala k další politické činnosti a bojům. Zdůrazňovalo se, že bez její spolupráce by nikdy nebyl tím, kým se za války pro národ stal.⁵⁵⁸ Bylo ale zároveň ceněno, že sama své znalosti nedávala moc na odív a přes všechnu svou činnost, nebyla příliš vidět. Rozhodujícím způsobem ale působila na veřejnost prostřednictvím svého muže.⁵⁵⁹

Po válce byly ženy, zejména pak aktivistky ženského hnutí, Charlottě vděčné za blahodárný vliv na Masaryka. Oceňovaly, že vlastním příkladem dokázala ve svém muži zlomit předsudky vůči ženám do té míry, že sám aktivně usiloval o změnu jejich

---

⁵⁵⁶ RYCHLÍKOVÁ, M. *Změny v postavení ženy*, s. 44, 46.

⁵⁵⁷ BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení*, s. 177, 184, 187.

⁵⁵⁸ „Pracoval-li prezident Masaryk po celý svůj život pro národ a jeho lepší budoucnost, pracovala s ním zároveň i jeho žena.“ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 45; Sám Masaryk řekl: „Bez ní bych si nebyl ujasnil smysl života a svůj politický úkol – Amerika takto vedle Francie mně a se mnou i národu pomohla k svobodě nejvydatněji [...]“. MASARYK, T. G. *Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Orbis, 1925, s. 396; Podobně: ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 186–187; LEV, V. *Památce*, s. 4.

⁵⁵⁹ „Bylať paní Masaryková žena neobyčejně iniciativní, a třebaže sama jen málo vystupovala zevně činně na veřejnost, působila podnětně ze soukromí do široké veřejnosti především právě prostřednictvím svého chotě [...]“. LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 103–104; LEV, V. *Památce*, s. 4.

společenského postavení.⁵⁶⁰ Za výsledek manželské kooperace byl podle historičky Marie Neudorflové považován §106, který se stal roku 1920 součástí ústavní listiny Československé republiky a který deklaroval, že: „Výsady pohlaví, rodu a povolání se neuznávají.“ V novém státu tak byla zaručena rovnoprávnost obou pohlaví a aktivní i pasivní volební právo pro ženy.⁵⁶¹

Charlotta tedy byla po vzniku státu ctěna i v rámci svého přínosu ženské otázce. Feministky jí pravidelně například zasílaly gratulace k narozeninám.⁵⁶² Po Charlottině smrti pak činovnice pokrokových ženských spolků, zejména pak příslušnice Zemské organizace pokrokových žen moravských a Ženské národní rady, pořádaly v den výročí jejího úmrtí památné akce. Od veřejného připomínání očekávaly, že československé ženy pod vlivem Charlottina vzoru její pokrokové chování přijmou; v tomto ohledu vlastně usilovaly o upevnění demokratického charakteru nového státu. Činovnice posledně jmenovaného spolku každý rok uskutečňovaly u jejího hrobu v Lánech tryznu. Tento spolek od roku 1926 rovněž hostil návštěvy Češek z Ameriky, které se v rámci svých pobytů též připojovaly k účtě prokazované Charlottě Masarykové.⁵⁶³ Poutě k místu Charlottina posledního odpočinku s odkazem na její feministický i vlastenecký přínos od roku 1925 pravidelně pořádala také Československá Ochrana matek a dětí. Tento spolek v upomínce na tyto poutě vždy vydával malý letáček, který na počest Charlotty Masarykové obsahoval oslavnou báseň.⁵⁶⁴

---

⁵⁶⁰ „[...] profesor Masaryk viděl na živém příkladě své ženy, že jest žena schopna pracovati vědecky jako muž, dostane-li se jí k tomu náležité přípravy.“ ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 189.

⁵⁶¹ NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M. Výjimečnost vztahu mezi Charlottou a Tomášem Masarykovými. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 24; LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 464; BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení*, s. 59.

⁵⁶² Třeba v roce 1922 poslal blahopřání Výbor pro volební právo žen. Františka Plamínková a další činovnice ženského hnutí jí zde věnují slova uznání nejen za její feministický odkaz, ale i za to, že svým životem vytvořila následovníhodný příklad pro všechny ženy. Archiv TGM, *Fond ChGM*, karton 3, č. 10.

⁵⁶³ BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení*, s. 82; BUREŠOVÁ, J. Vztah Charlotty a Tomáše Garrigue Masarykových k ženským spolkům. In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 148.

⁵⁶⁴ Takový letáček vydal spolek už u příležitosti první poutě k jejímu hrobu, jež se odehrála dne 10. května 1925. Obsahoval nábožensky laděnou báseň *Pouť* od prozaičky a básnířky Růženy Schwarzové (1892–1973): „Vzorem Jste ženy a matky vždy byla, vlast naši zvala Jste svojí [...]. Slzičky v cestě kvetly Vám rudé, hořem Vám zbělely vlasy, koho Bůh miluje, už to tak bude, bolestí znamená si. Ač děti jsme, cítíme obdiv k

4.4 Poslední tři válečná léta

Alice Masaryková byla 3. července 1916 nečekaně osvobozena. K jejímu propuštění jistě přispěl fakt, že její případ byl mezinárodně medializován. Alicina případná poprava by tak v očích zahraniční veřejnosti rakousko-uherskou monarchii zdiskreditovala coby barbarský režim, což mocnářství nechtělo dopustit.⁵⁶⁵

Vyšetřující soudce Alici požádal, aby nejela rovnou k matce a přespala v hotelu, protože tento šok by Charlottině nemocnému srdci mohl ublížit. Dr. Šámal Charlottu proto na příchod dcery opatrně připravil tak, že jí pobídl, aby pro zítřejšího milého hosta prostřela o jeden talíř navíc. Když se 4. července Alice konečně vrátila domů, našla v předsíni pohublou a smutnou Charlottu. Obě se po měsících znovu objaly.⁵⁶⁶

Charlotta s Alicí se nyní snažily žít ještě více v ústraní. Nacházely se stále pod ostrým policejním dohledem. Nadále byly bombardovány pohlednicemi a anonymními udáními.⁵⁶⁷ Vzhledem k Charlottině těžkým zdravotním obtížím se péče o domácnost opět ujala Alice. Její celková fyzická kondice, jak po návštěvě u těchto žen poznamenal rodinný přítel Josef Laichter, však nebyla vůbec ideální, což muselo tížit i její matku: „Když se Alice navrátila z vězení [...] velmi zubožená [...] bylo až žalno pohledět na ni, kdysi kvetoucí dívku [...].“⁵⁶⁸ Alice přesto sháněla aprovizaci a znovu se ujala poručnictví Herbertových dcer.

Charlottě musela přidělovat starosti i válečná situace syna Jana, který, když se mu podařilo obdržet propustku, přicházel domů na dovolenou. Tehdy měl, podle svědectví Marie Schäferové, ve zvyku nejbližším předčítat ze svých frontových poznámek. Vyprávěl, že ho velitelé naschvál posílali na nejnebezpečnější úseky frontové linie. Podle jeho umístění tak řadoví vojáci věděli, kde je očekávána nejbližší bitva. V atmosféře, kdy byl Jan pro politickou práci a odboj svého otce na vojně neustále šikanován, se vojáci sázeli o to, zda v nastávajícím střetu zemře. Součástí tohoto psychického trýznění

Vám tklivý a srdce nám vděčností plane, jak oltář zdobit chcem hrob, záhon živý, Váš život nám vzorem se stane [...].“ Archiv ÚTGM, *Fond ChGM*, karton 3, č. 12.

⁵⁶⁵ Velkou kampaň za její propuštění rozpoutaly zejména americké ženské spolky. Jejich hlavními mluvčími v této věci byly Jane Addamsová a Mary McDowellová, které Alici znaly z jejího více než ročního pobytu na Chicagské univerzitě. SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 91–92; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 187.

⁵⁶⁶ SOBOTKA, R. *Charlotta*, s. 10, 46.

⁵⁶⁷ Na policejní ředitelství například přišlo lživé obvinění, že skrývají mosazné postele a nádobí. HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 196.

⁵⁶⁸ LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 125.

například také bylo, že v roce 1917 byl i přesto, že se Masaryk tehdy aktivně podílel na formování čs. legií, oceněn stříbrnou medailí za statečnost. To mělo urazit nejen Jana, ale rovněž ironizovat odbojové snahy jeho otce.⁵⁶⁹ Skrze vyprávění svého syna, který přicházel v uniformě a líčil své útrapy, tedy Charlotta zakoušela válku i v její bezprostřední, frontové, podobě.

Problém v tomto období pro Charlottu s Alicí nastával také, pokud se rozhodly cestovat. K tomu musely obdržet nejen povolení, ale následně se ještě v místě pobytu byly nuceny přihlašovat na příslušných okresních hejtmanstvích či policejních stanicích. Charlotta ale na tom už v té době byla zdravotně velice špatně. Aby se její pokročilá arterioskleróza provázená rozšířením srdce dále nezhoršovala, byl nutný pobyt v lázních. V souladu s tímto lékařským verdiktem žádali policejní úřady o schválení pobytu nejen Charlottin lékař Syllaba, ale i Alice, na jejíž prosby však nebylo odpovídáno. Po několika neúspěšných žádostech bylo Charlottě a Alici Masarykovým povoleno odjet na ozdravný lázeňský pobyt v České Kubici na jaře roku 1917.⁵⁷⁰ Ve zdejším penzionu však spolu s dámami byli ubytováni také tajní detektivové, kteří je sledovali. Protože byla majitelka pohostinství, jistá paní Vuršová, zarytou patriotkou sympatizující s Masarykovým úsilím, snažila se detektivy z penzionu poněkud nešťastně vyštvať tím, že jim dávala jíst to nejhorší, co jen bylo k dispozici. I to byl možná důvod, proč byly Alice a Charlotta z ozdravného pobytu předčasně odvolány. Toto opatření lze však také chápat jako další ze série šikanózních taktik policejních úřadů.⁵⁷¹

Charlottin stav se dále zhoršoval i vlivem vnějších událostí, které se týkaly jejího muže. Konec války byl v nedohlednu, čímž se, vzhledem k Masarykově vysokému věku, snižovala šance na opětovné shledání obou manželů. Když Masaryk v roce 1917 odjel do revolučního Ruska, dovídala se o něm už jen zřídka; a to velmi útržkovité a nevěrohodné informace. Navíc se o něm objevovaly negativně laděné zprávy v tisku. Potom, co se Charlottě hodně přitížilo, jí úřady na začátku ledna 1918 povolily odjet na Špičák. Další ozdravné pobyty byly však zkomplikovány rozhodnutím policejního ředitelství z 10. ledna.

---

⁵⁶⁹ AHMP, *Fond Marie Schäferová*, inv. č. 5, kart. 1, *Kronika díl III.: My nikde nebyli (1914–1918)*, s. 53–54; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 140.

⁵⁷⁰ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 195–196; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 92; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 186, 188.

⁵⁷¹ LOVČÍ, R. *Alice*, s. 188–190.

Tehdy jí byl jako místo nuceného pobytu vyhrazen pražský policejní obvod, který mohla opustit jen na základě speciálního povolení.⁵⁷²

Větší nejistota přišla s Masarykovým odchodem z Ruska do Ameriky v březnu 1918; tentokrát už o něm nebyly vůbec žádné zprávy. Zlom nastal tehdy, když Rusko vystoupilo z války. V důsledku toho současníci vyhodnocovali jako vysoce pravděpodobné, že ve válce dojde ke konečnému vítězství Trojspolku, k němuž patřilo i Rakousko-Uhersko. Prohru Dohody si však nepřály Charlotta ani Alice, neboť by to znamenalo, že už Olgu a Masaryka nikdy neuvidí. Jako pozůstalé po hlavním vlastizrádci by navíc upadly do politováníhodného postavení. Tyto hrozby se podepsaly na psychickém stavu Alice, která byla stížena velkými depresiemi; hlavně však ochromily nemocnou Charlottu.⁵⁷³

V květnu 1918 už nikdo nepochyboval, že Dohodové mocnosti zvítězí. Právě tehdy však Charlottiny deprese a nemoc paradoxně dostoupily vrcholu. Rovněž na této skutečnosti autoři dokládali její válečné hrdinství. Pod tíhou všeho utrpení totiž klesla až teprve ve chvíli, kdy jí vlastní zdraví vypovědělo službu: „Balvan bolestí mateřského srdce i úzkostí manželské lásky byl příliš těžký, než aby i tak silná duše nepovolila. [...] teprve tenkrát podlehl ve svém hrdinném boji.“⁵⁷⁴

Musela být hospitalizována v sanatoriu v Praze – Podolí. Její stav byl natolik vážný, že personál nechtěl převzít všechnu odpovědnost za její ošetření. Proto o ni Alice zde pečovala sama. Po třech týdnech se však u Alice dostavilo celkové vyčerpání. Po poradě s lékaři proto matku 10. května 1918 odvezla do odborného sanatoria pro nemoci nervové a duševní na Veleslavíně. Zde Charlottě v zájmu záchrany jejího života podávali umělou výživu.⁵⁷⁵

Teprve 14. května 1918, za podmínky osobního přihlášení se u okresního hejtmána, policejní ředitelství povolilo pobyt v poděbradských lázních. O čtrnáct dní později ale zdejší vrchní lékař nevyklučoval ani to, že by pacientka, která nemluvila a neodpovídala na otázky, mohla spáchat sebevraždu. Až během června 1918 se její stav mírně zlepšil. Velké rozrušení jí ale nadále přinášely i běžné věci. Proto dr. Šámal, který se stal Charlottiným

---

⁵⁷² HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 196.

⁵⁷³ SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 44; LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 125; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 192.

⁵⁷⁴ LEV, V. *Památce*, s. 9; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 186.

⁵⁷⁵ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 197; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 186.

opatrovníkem, nařídil, aby všechna její osobní i úřední korespondence byla předávána jemu. Četnými urgencemi rovněž dosáhl toho, že policejní ředitelství začátkem srpna definitivně schválilo pobyt ve veleslavínském sanatoriu a Alici povolilo zde matku navštěvovat.⁵⁷⁶

Alice se se zdejšími lékaři shodla, že Charlottino zdraví se může zlepšit jedině, pokud bude alespoň zčásti chráněna před neustálými nástrahami a obtěžováním ze strany policie. Proto nejprve veleslavínský lékař okresnímu soudu na Smíchově poslal úředně ověřené lékařské osvědčení nutné k tomu, aby Charlotta mohla být zbavena svéprávnosti. Odebrání svéprávnosti pak bylo oním opatřením, které ji konečně zbavilo přímého dohledu rakouských úřadů. Na Veleslavíně, kde se její zdraví načas zklidnilo, se potom s krátkými přestávkami léčila až do dubna 1919.⁵⁷⁷

4.5 Nový začátek

Jednu z dílčích přestávek ve veleslavínském pobytu trávila Charlotta s Alicí v bytě na Brusce během října 1918. Právě zde dámy zastihl i 28. říjen. Tehdy jim oběma, jako členkám rodiny vrchního představitele protirakouského odporu, přišli studenti osobně oznámit, že je revoluce. Bezprostřední atmosféru okamžiku, kdy se obě ženy dozvěděly, že už jim ze strany policejních úřadů nic nehrozí, zachytila Marie Schäferová, jež k nim jako obvykle zavítala v rámci Aliciných tajných příprav obnovy holešovického lycea: „Zvonek zazněl, ozvaly se kroky. A pak jsem se octla v náruči Dr. Masarykové, která mne mlčky objímala [...]. Obličej měla políty slzami [...]. Vpravo se otevřely dveře a v nich se ukázala štíhlá postava paní Masarykové, s tou nevystihle tragickou tváří ženy-mučednice, s nevyzpytatelnou hloubkou ve zraku, který však přece ukazoval stopy jakéhosi ulehčení. ‚Pojďte,‘ pobídla nás obě Dr. Alice. Smějíc se a plačíc zároveň, rychlým krokem přistoupila ke dveřím, na nichž se kolem dokola bělaly bílé, široké pásy. Byla to zapečetěná knihovna Dra Masaryka. Alice rychlými pohyby strhala pásy a pak dokořán otevřela dveře, dlouhá léta zavřená. Stály jsme na prahu mlčky. Nebylo možno hovořit.

---

⁵⁷⁶ HÁJKOVÁ, D. *Charlotta*, s. 197; ČERVENKOVÁ, K. *Moje vzpomínky*, s. 186; LOVČÍ, R. *Alice*, s. 193.

⁵⁷⁷ SOUBIGOU, A. Klidný život paní Charlotty Masarykové (1918–1923). In: NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed., *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001, s. 210; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 35.

Paní Masaryková vešla dovnitř a sedla si ke stolu, kde tolik práce bylo vykonáno, a podepřela si hlavu rukou. Nechaly jsme ji o samotě.“⁵⁷⁸

Dne 20. prosince 1918 už jako prezident vstoupil Masaryk poprvé na půdu Československa v Horním Dvořišti, kam ho přivezl speciální vlak. Zde se také dozvěděl, že jeho žena je velmi nemocná.⁵⁷⁹ Později na tuto událost vzpomínal v duchu své víry ve výjimečnost vzájemného vztahu s manželkou: „Bylo to tak silné spojení [...]. Za války ochuravěla; já jsem to tam za hranicemi tušil [...]. Když jsem se s tou celou slávou v roce osmnáctém vracel, čekal jsem jen na chvíle, až budu s nemocnou.“⁵⁸⁰

O den později už následoval Masarykův triumfální vjezd do Prahy. Hned večer se odebral do veleslavínského sanatoria, kde se po dlouhém odloučení znovu shledal s Charlottou. Tento moment byl vnímán jako symbolická chvíle setkání dvou sil a osobností, které hlavním dílem přispěli k osvobození: „Sevřela hlavu svého Tomáše opět v loktech a oba radostí nad dovršeným dílem a vzpomínkou na prožitá utrpení hlasitě zaplakali [...].“⁵⁸¹

Bylo tedy opět připomínáno, že jejich spolupráce v jakési podobě duchovního spojení trvala i po dobu války, čímž mohla být Charlotta považována za právoplatnou a hlavní podílnici na vzniku státu: „Bylo to nepochybně i její mravní vítězství, neboť jako všechno v životě podnikali vždy spolu, i ve čtyřletém odloučení trvalo stále jejich spojení a vzájemný vliv.“⁵⁸² Na úlohu obou manželů v osvobozovacím procesu tedy bylo nahlíženo genderovaně. Masaryk tak byl viděn jako aktivní činitel, který osvobození vydobyl na poli vysoké politiky, respektive ve veřejné sféře spojené s muži. Na Charlottu se pak hledělo jako na tu, která se o stát zasloužila v pasivitě domácí sféry, prožívající persekuci a strach o své nejbližší. Přitom bezmezně věřila v oprávněnost manželovy mise a nárok národa na samostatnost.⁵⁸³ V souladu s tímto náhledem byla rovněž považována za „novodobou hrdinku manželské lásky“.⁵⁸⁴

---

⁵⁷⁸ AHMP, *Fond Marie Schäferová*, inv. č. 171, kart. 3, *Kronika díl IV.: Děti metropole (První republika)*, s. 3.

⁵⁷⁹ VESELÁ, M. *Charley*, s. 46.

⁵⁸⁰ ČAPEK, K. *Hovory*, s. 52.

⁵⁸¹ LEV, V. *Památce*, s. 10; Podobně: VESELÁ, M. *Charley*, s. 46.

⁵⁸² NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka*, s. 25; LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 102; CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 44.

⁵⁸³ „Představoval-li dr. Masaryk v rodině a v životě pronikavost a sílu, ona v nich byla světlem.“ FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 61; „Ó paní! Ve dnech utrpení a ponižování zastavovaly se kroky naše zticha

Po vzniku státu se Charlotta kvůli svému špatnému zdraví i hospitalizaci na Veleslavíně nemohla účastnit veřejných aktivit ani činnosti v organizacích, v nichž působila před válkou. Také se nemohla plnohodnotně ujmout role první dámy. Proto ji na přání Masaryka v této funkci nahradila dcera Alice.⁵⁸⁵ Dne 13. května 1923, krátce poté, co ji stihla mozková mrtvice, Charlotta vydechla naposledy. Bylo jí 73 let. V den její smrti byl vyhlášen celonárodní smutek. Pro velký zájem veřejnosti byl pak 15. května uskutečněn státní pohřeb.⁵⁸⁶

4.6 Mučednice a hrdinka

Rovněž Charlottina smrt byla vnímána jako důsledek předchozího válečného utrpení. Marie Schäferová v souvislosti s Charlottou, což bylo zmíněno výše, použila slovní spojení „žena-mučednice“, které vystihuje hlavní charakteristiku, jež jí byla už krátce po válce přisouzena. Její válečná muka byla dokonce srovnávána a, v extrémní formulaci, někdy až vyvyšována nad utrpení ústředních postav Nového zákona, Ježíše Krista a Panny Marie.⁵⁸⁷

Její válečné soužení ale bylo opět spojované s hrdinstvím.⁵⁸⁸ Mimořádnost její statečnosti byla vyjadřována tak, že byla považována dokonce za vojáka.⁵⁸⁹ Tím, že jí byl tímto srovnáním vlastně přisuzován vojenský čili nejvyšší stupeň hrdinství, byla válečná zkušenost Charlotty Masarykové jasně oddělena od válečných prožitků ostatních žen v českých zemích. Společně s Masarykem, který byl někdy považován za prvního

---

u tvých dveří. Spatřovali jsme v tesklivé šepi tvé bolestné samoty, že není větší bolesti než tobě bylo souzeno unést. [...] Odpusť nám pro svého chotě, vlídně na český lid patří! Dnes tě miluje dvojnásob a z celého srdce hloubí: Ne nadarmo jsou Masaryk a Wilson bratři! Ne nadarmo se v tobě Amerika s Čechami snoubí.“ TICHÝ, F. Paní Garrigueová Masaryková. *Ženský obzor: Revue českých žen*. 1919, 17(1), s. 6.

⁵⁸⁴ NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka*, s. 8.

⁵⁸⁵ Na veřejnosti se po boku Masaryka objevovala pouze výjimečně. V roce 1920 se například účastnila voleb a sokolského sletu. SOUBIGOU, A. *Klidný život*, s. 210–211.

⁵⁸⁶ SOBOTKA, R. *Charlotta*, s. 47; SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 11. LOVČÍ, R. *Alice*, s. 207.

⁵⁸⁷ Třeba Vojtěch Lev říká, že její bol byl „[...] utrpením, větším a bolestnějším, než legendární kříž Kristův a rány Matky Dolorosy [...]“. LEV, V. *Památce*, s. 10; Milada Veselá se o Charlottě vyslovuje jako o „Matce bolestné“. VESELÁ, M. *Charley*, s. 39.

⁵⁸⁸ „[...] pro osvobození našeho národa vykonala a vytrpěla více než kdokoli jiný. [...] Heroism této ženy budí úctu a obdiv. A to nejen ve válce. Takovou byla vždy. [...] Hrdinka a trpitelka zároveň.“ LEV, V. *Památce*, s. 6–10; Podobně: CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 45–46; NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka*, s. 23.

⁵⁸⁹ „Od okamžiku, kdy se octla sama tváří v tvář nejrůznějším nebezpečím, jak je přináší nepřítel mocných, proměnila se rázem v bojovníka za svobodu národa, v řadového vojáka, který na svém místě svými osobními vlastnostmi i odhodláním ke každé oběti je spolutvůrcem lepšího příštího celku.“ PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 31.

z legionářů, byla i ona, jako jedna z mála žen, pokládána za „legionářku“. Legionáři stáli čestnou stráž na jejím pohřbu.⁵⁹⁰ Charlottě, a tím i Masarykovi, prokazovali úctu i tak, že se při příležitostech svých sjezdů přicházeli poklonit jejímu hrobu.⁵⁹¹ K tomuto rovu se navíc každoročně v den její smrti konaly pietní poutě legionářských dětí.⁵⁹² Československá obec legionářská také financovala Charlottinu bystu vytvořenou Vojtěchem Suchardou. Bysta, umístěná na zdi domu, kde Charlotta Masaryková za války žila, byla slavnostně odhalena 28. října 1925. Je zde dodnes.⁵⁹³

Uvedené skutečnosti umožňovaly i po letech nejen zpřítomňovat její hrdinský podíl na vzniku státu, ale také upozorňovat na hodnoty, které vnášela do představy o správném demokratickém státu.⁵⁹⁴ Tím, že nebyla přerušena návaznost na její válečné utrpení, bylo rovněž upozorňováno, že svobodu národu Charlotta vykoupila vlastním utrpením, což dodávalo demokratickým hodnotám na závaznosti: „[...] teprve při smrti paní Masarykové mnozí z nás si uvědomili, jakou oběť přinesla ona za nás všechny. Ona platila nejen krví svého srdce, ale vlastním životem. [...] Musila podstoupiti nesmírné utrpení a svou smrtí vykoupiti naši svobodu. Největší oběť, jakou president Masaryk mohl dáti a dal svému národu, byl zajisté život jeho ženy.“⁵⁹⁵

---

⁵⁹⁰ „Stáli čestnou stráž u rakve s tělesnými pozůstatky vzácné ženy, choti prvního z legionářů, svého vůdce, o níž všichni věděli, že svým duchem, statečností a láskou k národní věci patřila do jejich řad.“ SEDLMAYEROVÁ, O. *Život vítězný*, s. 219.

⁵⁹¹ GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A. *U Masarykovcov*, s. 248–249.

⁵⁹² FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 89; VESELÁ, M. *Charley*, s. 33.

⁵⁹³ V dolní části bystu doplňuje nápis: „Zde žila a trpěla velká žena, Charlotta Garrigue Masaryková, Američanka rodem, Češka duchem, oddaná spolupracovnice našeho Osvoboditele.“ SKILLING, H. G. *Matka a dcera*, s. 53.

⁵⁹⁴ Například Vojtěch Lev konstatoval, že Charlotta i díky svému přínosu a působení „zemřela jako choť presidenta nejdemokratičtější republiky světa“. LEV, V. *Památce*, s. 29. Podobně: NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka*, s. 28–29.

⁵⁹⁵ CHÝNOVÁ, M. *Karla*, s. 45–46. „[...] myšlenky a vzor paní Ch. G. Masarykové stoupají před zrak doby jako zjev ideálu ženy a matky;“ SEDLMAYEROVÁ, O. *Život vítězný*, s. 219–220; „Život Tvůj nechť je příkladem všem českým ženám od pokolení do pokolení [...]“; LEV, V. *Památce*, s. 30; LAICHTER, J. T. G. *Masaryk doma*, s. 103; Podobně: FISCHEROVÁ, I. J. *Charley*, s. 85; PRAŽÁK, P. *Charlotta*, s. 36.

5 Feministická pacifistka Pavla Moudrá

V posledním desetiletí 19. století, období zvýšeného mezinárodního napětí, se v českých zemích jako součást feministické politické aktivity zrodilo ženské mírové hnutí. Podíl na tom měl také věhlas slavné pražské rodačky a pacifistky Berty von Suttnerové (1843–1914), která v roce 1891 založila Rakouskou společnost přátel míru, první organizovaný pacifistický spolek v monarchii. Berta Suttnerová také napsala jednu z nejúspěšnějších knih 19. století, román *Die Waffen nieder!* (1889). Prostřednictvím této knihy veřejnost seznámila s myšlenkou, že existence válek obecně je nejvyšším možným a naprosto odsouzeníhodným zlem. To bylo v době, kdy militarismus v evropských společnostech zaujímal výsadní postavení, velmi odvážné a novátorské tvrzení. Berta Suttnerová byla rovněž první ženou, která za svou pacifistickou aktivitu obdržela Nobelovu cenu míru (1905).⁵⁹⁶ V českém překladu pak zmiňované dílo vyšlo roku 1896 pod názvem *Odzbrojte!* Právě pod jeho vlivem v českých zemích došlo jednak k vyprofilování významných mírových pracovníků, jednak k ustavení prvních pacifistických spolků.⁵⁹⁷

V evropském měřítku se však Rakousko-Uhersko v pacifistickém hnutí angažovalo ze všech států nejméně.⁵⁹⁸ Rakouské prostředí totiž nebylo politicky liberální; z tohoto důvodu byla i uvedená kniha Berty Suttnerové vydána v německých Drážďanech.⁵⁹⁹ V mocnářství se navíc militarismus nacházel ve velmi vážené pozici. Vždyť třeba učitelé se zde představovali jako záložní důstojníci a také císař František Josef I. se na veřejnosti objevoval oblečen výhradně ve vojenské uniformě.⁶⁰⁰ Ve společnosti převažovaly, tak jako ostatně ve většině evropských států, romantizující představy o válce; navíc se věřilo, že případný konflikt by byl očištným prostředkem vedoucím k míru a pokroku.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁶ NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 294–295; NEUDORFLOVÁ, M. Sdílené názory českého ženského hnutí s Bertou Suttnerovou. In: ŠIMEK, E., ed. *Berta Suttnerová: Život pro mír*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2007, s. 19.

⁵⁹⁷ První mírový spolek v českých zemích založil František Barvič (1838–1922); stalo se tak roku 1896 ve Vizovicích. MOUDRÁ, P. *Válka a mír*. Praha: F. Svoboda, 1920, s. 34–35; KOŘALKA, J. Mezinárodní napětí v době působení Berty Suttnerové. In: ŠIMEK, E., ed. *Berta Suttnerová: Život pro mír*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2007, s. 13, 16.

⁵⁹⁸ MOUDRÁ, P. Válka a hnutí mírové. In: *Ženský obzor*, 16(10), 1918, s. 295.

⁵⁹⁹ KOŘALKA, J. *Mezinárodní napětí*, s. 13, 16; VANČURA, J. *Einsteinovo řešení světa bez válek*. Brno: Doplněk, 2001, s. 18.

⁶⁰⁰ VANČURA, J. *Einsteinovo řešení světa bez válek*, s. 18–19.

⁶⁰¹ Pokud tedy hovořím o případu rakouské monarchie, tak ke zmíněným představám o válce, odrážejícím se i v četných básních a písních, přispěla skutečnost, že zdejší obyvatelstvo již dlouho nepoznalo válku (od roku

Do této doby spadaly i počátky mírové práce Pavly Moudré (1861–1940). Její pacifistické názory byly nejen kosmopolitní, neboť hojně čerpala z mezinárodního mírového hnutí, ale také všelidsky orientované. Pacifistické zaměření například prokázala v roce 1909, kdy v tisku několikrát vystoupila proti nařízení o zavedení střeleckých cvičení na střední a odborné školy.⁶⁰² V českých zemích, vedle Pavly Moudré, nejaktivněji vystupovaly ještě dvě významné pacifistky – totiž Jindřiška Wurmová (1863–1953) a Eliška z Purkyňů (1868–1933).⁶⁰³

Práce pacifistů, která se zpočátku potýkala s velkou skepsí ze strany společnosti, začala v českých zemích pomalu nabírat na síle i vážnosti v době dvou balkánských válek (1912–1913). První válku veřejnost ještě přijímala se sympatiemi. S bojem jižních Slovanů proti tureckému útlaku se totiž národy monarchie, které se cítily neplnoprávními, ztotožňovaly. Následné vměšování velmocí, které rozdělilo Balkán na dva nepřátelské bloky, vyústilo do mnohem krvavější druhé války, v níž už byl spatřován bratrovražedný boj. Objevila se rovněž všeobecná obava z možného evropského konfliktu.⁶⁰⁴

V obavě o mír byl v rámci Svazu českých spolků ženských⁶⁰⁵ na podzim roku 1912 založen *Mírový odbor* (celým názvem Ústřední sdružení mírové žen českých), jehož předsedkyní byla zvolena Pavla Moudrá. Týž rok v Brně pacifistka Jindřiška Wurmová založila *Jednotu mírovou*, první organizovanou pacifistickou společnost v českých zemích. Prostřednictvím přednášek a článků v ženském tisku se pacifistky sdružené ve jmenovaných útvarech snažily veřejnost až do začátku konfliktu poučovat o pravé tváři

---

1866). Navíc od doby zavedení všeobecné vojenské služby (1868) nebylo moc přímých svědků válek, neboť vojáci byli případně nasazováni jen do lokálních konfliktů zasahujících malá území. PERSCHÉ, W. Berta Suttnerová. In: ŠIMEK, E., ed. *Berta Suttnerová: Život pro mír*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2007, s. 10; VANČURA, J. *Einsteinovo řešení světa bez válek*, s. 18, 19–20.

⁶⁰² Přitom vyzývala učitele, žáky i rodiče, aby se proti tomuto ministerskému nařízení vzepřeli. PÁNEK, J. Pavla Moudrá: poznámky k životu, působení a pozůstalosti české spisovatelky a bojovnice za mír. In: *Středočeský sborník historický* 9, 1974, s. 220; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 235.

⁶⁰³ Jindřiška Wurmová byla názoru, že uskutečnění plánu sjednocené Evropy v intencích vize krále Jiřího z Poděbrad jakož i odstranění hranic mezi státy, by vedlo k ukončení všeho zbrojení. Tím by všechny finance mohly být investovány do rozvoje všech aspektů lidské činnosti. Eliška z Purkyňů před válkou hlavně varovala před brannou povinností žen, která v té době byla projednávána. Dle ní by totiž byla zátěží pro rodiny, děti i celou společnost. NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 295; NEUDORFLOVÁ, M. *Sdílené názory*, s. 21, 24.

⁶⁰⁴ PÁNEK, J. Ohlas balkánských válek 1912–1913 na Benešovsku. In: *Středočeský sborník historický* 7, 1972, s. 20–22, 30; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 297.

⁶⁰⁵ Svaz českých spolků ženských byl založen v roce 1911 jako koordinační a zastřešující organizace pro všechny ženské občanské spolky. MALÍNSKÁ, J. *Peripetie českého ženského hnutí*, s. 170.

válek. Začaly rovněž pořádat velké protiválečné protestní schůze; věřily totiž, že pro udržení stávajícího míru je nutné získat všeobecnou podporu veřejnosti.⁶⁰⁶

Pavla Moudrá v roce 1914 varovala před celoevropským konfliktem, k čemuž dle ní směřovaly tajné válečné přípravy i horečnaté zbrojení ze strany jednotlivých států starého kontinentu. Jako výstražnou předzvěst konflagrace označila balkánské války, kdy zejména z druhého střetu na Balkáně nezakrytě obvinila evropské velmoci. Válka hrozila podle Pavly Moudré i proto, že balkánské události utlumily veškeré pacifistické snahy, neboť se ve společnosti prosadilo rezignované přesvědčení, že konference mírového hnutí nedokáží ničemu zabránit. To viděla také jako jeden z důvodů, proč bylo pacifistické hnutí vysmíváno. Pavla Moudrá ale namítala, že konference mařil hlavně fakt, že mezi lidmi panoval silný tisíciletý předsudek o nutnosti a neodstranitelnosti válek.⁶⁰⁷ Také kritizovala, že část evropské společnosti nekriticky konzumovala štvavá tvrzení proválečně naladěných vojenských kruhů, které válku naprosto cynicky považovaly za vhodný prostředek proti přelidnění.⁶⁰⁸ Stávající stav národů podle Pavly Moudré znemožňoval uskutečnit ideu světového míru; proto jej spisovatelka nazývala „barbarským“ a zároveň nehodným označení „civilizace“.⁶⁰⁹

Pavla Moudrá zdůrazňovala, že podoba válek není závislá na jejich cíli, ať už by byl jakýkoliv. Jejich „přínosem“ bylo pokaždé jen bezuzdné vraždění, hlad, hospodářské škody, stagnace kultury a vědy i úpadek všeho vznešeného. Války byly zároveň popřením křesťanské lásky k bližnímu. Jako jeden z největších zločinů válek pak pacifistka označila to, že stratégové zacházeli s muži-vojáky jako s pouhými figurkami, které nutili, aby pro prázdné politické cíle obětovali vlastní životy.⁶¹⁰ Předsudky o nutnosti válek a zbytečnosti pacifistických aktivit bylo dle Pavly Moudré možné překonat jedině tak, že se všichni lidé spojí v jedno masové mírové hnutí; jedině tak by bylo reálné zabránit válkám. Pro větší

---

⁶⁰⁶ NEUDORFLOVÁ, M. *Sdílené názory*, s. 21, 25; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 295.

⁶⁰⁷ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*. In: MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. [online]. Praha: Městská knihovna, 2011 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/58/20/33/vybor_prednasek.pdf, s. 12–15, 16.

⁶⁰⁸ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové*. In: *Ženský obzor*, 13(4), 1914, s. 97, 99, 100.

⁶⁰⁹ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1914), s. 97.

⁶¹⁰ MOUDRÁ, P. *Protiválečná*. In: MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. [online]. Praha: Městská knihovna, 2011 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/58/20/33/vybor_prednasek.pdf, s. 5–6, 8; MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 11.

efekt mírového hnutí zároveň, ve shodě s evropskými pacifistkami, požadovala, aby spory mezi státy řešily rozhodčí soudy.⁶¹¹

Pavla Moudrá rovněž v periodiku *Ženský svět*, nejrozšířenějším ženském časopise, založila pravidelnou rubriku nazvanou *Mírová hlídka*. Zde v roce 1913 po částech uveřejňovala vlastní překlad studie od Bertý Suttnerové *Barbarizace vzduchu*, kde se nachází varování před masivním využíváním letadel k bombardování.⁶¹² Pavla Moudrá totiž sdílela přesvědčení Bertý Suttnerové, že kvůli vysoké úrovni soudobé techniky, by případná válka byla destruktivnější než všechny předchozí.⁶¹³

Navzdory pesimistickým tvrzením Pavly Moudré ve skutečnosti podstatná část společnosti sdílela obavy pacifistů. V té době byli lidé totiž již dostatečně poučeni nejen o tom, že finance na zbrojení pocházejí z jejich daní, ale také lépe věděli o přesných výdajích na vojsko, loďstvo a další. Rovněž si byli vědomi, že tehdejší mezinárodní napětí by mohlo vést k válce, ze které měli strach.⁶¹⁴

Velký společenský rozruch v této době vyvolala vzpoura vojáků v Pardubicích. Ti se dne 28. listopadu 1912 při dlouhém čekání na vlakový transport mířící do bojů v Srbsku, vzbouřili, a přitom provolávali nacionalistická hesla. Zatčeno bylo 100 vojáků, kteří pak v haličské Jaroslavi čekali na soudní proces. Hrozil jim trest smrti či v „lepší“ případě mnohaleté věznění. V reakci na to Pavla Moudrá, jako ředitelka *Mírového odboru*, na počátku dubna 1913 iniciovala protestní petici českých žen. Během dvou dní bylo pro omilostnění vojinů získáno 125 000 podpisů. Dne 18. dubna 1913 pak Pavla Moudrá tuto petici osobně dopravila do vídeňské císařské kanceláře.⁶¹⁵ Na konci června jí však bylo okresním hejtmanstvím v Benešově oznámeno, že „c. a k. ministerstvo války ve věci žádného opatření nenařídilo“.⁶¹⁶ Petice ale i přesto přispěla k tomu, že předtím, v červnu

---

⁶¹¹ To byl obecně první z hlavních bodů předválečného mírového hnutí. Dále k němu patřil požadavek ukončení zbrojení a vznik evropského státního svazu, který by plnil funkci kontinentální mírové aliance. MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 7–8; MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1918), s. 295.

⁶¹² NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 297.

⁶¹³ MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 5–6, 8; MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 11.

⁶¹⁴ PÁNEK, J. *Ohlas balkánských válek*, s. 20–22, 30; NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 297.

⁶¹⁵ PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 220.

⁶¹⁶ OAB, OÚ Benešov, kart. 30, č. 354/1913 pres. spisy.

1913, byly vzbouřencům tresty zmírněny.⁶¹⁷ Důležité však je, že touto akcí na sebe Pavla Moudrá strhla zvýšenou pozornost úřadů. Odjezd do Vídně jakož i její návrat na konci dubna 1913 byly úřady sledovány. Okresní hejtman dokonce informoval místodržitelské prezidium o tom, že spisovatelka před svým odjezdem vyvíjela v Neveklově u Benešova, kde bydlela, čilou propetiční agitaci. Dodal, že vedle místních pošťáků, jí byl „nejhorlivěji“ nápomocen její manžel Antonín Karel Mrha (1875–1947).⁶¹⁸

Pavla Moudrá oceňovala skutečnost, že čím bylo nebezpečí evropského konfliktu reálnější, tím přibývalo protiválečných akcí a lidé tak dle jejího mínění konečně ve válkách nespatořovali nutnost. Proto směrem k jednotlivým evropským mocenským blokům vnesla varování, že pokud by nepřihlédly k tomuto vzestupu protiválečné nevole, veřejně by prokázaly svoji nejvyšší nedbalost.⁶¹⁹ Jako největší pokrok ale hodnotila fakt, že se poprvé v dějinách začaly vůči válce hromadně a kriticky vymezovat také uvědomělé ženy. Kolektivní protiválečné vystoupení žen z českých zemí se poprvé uskutečnilo na ženské protestní schůzi v Praze v prosinci 1913.⁶²⁰ Akce se zúčastnila i Pavla Moudrá, která ve svém projevu tuto skutečnost vyzdvihla: „To je hlas ve staletých vřavách válečných naprosto nový. Tak zvolati neodvážila se nikdy žena v minulosti! To je hlas nové ženy, ženy budoucnosti, která takto volá.“⁶²¹

V červnu 1914 byla iniciativou Pavly Moudré, ve spolupráci s Ústředním spolkem českých žen a Svazem spolků ženských, ustavena česká *Chelčického mírová společnost*. Tato společnost, která se stala prvním českým organizovaným pacifistickým sdružením, měla tvořit protiváhu již existující moravské *Jednotě mírové*. Cílem obou spolků byla vzájemná kooperace. První spolupráci pak předcházelo vydání dvousvazkové *Mírové čítanky*, kterou redigovaly Pavla Moudrá a Jindřiška Wurmová, předsedkyně jmenovaných

---

⁶¹⁷ PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 220; Pavla Moudrá petici za úplné omilostnění vojnů podávala znovu ještě na začátku prosince 1913 a také v únoru roku 1914. OAB, OÚ Benešov, kart. 3, 723/1913–1914, *Moudrá P.: dopis císaři Františku Josefovi I.*

⁶¹⁸ OAB, OÚ Benešov, kart. 30, č. 233/1913 pres. spisy.

⁶¹⁹ „Lid si nepřije války, nejeví ochotu jíti na smrt pro čísi politický zájem nebo z povinnosti, jež navzájem spolu váže brannou moc trojspolku neb trojdohody. Lid, tento hromadný pojem pro množství lidských bytostí, nadaných vyspělým rozumem i cítíc srdcem, vzpírá se a protestuje proti tomu [...]“ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 12; MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 8.

⁶²⁰ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 10, 16.

⁶²¹ *Tamtéž*, s. 16.

společností. V té době totiž byly obdobné čítanky vydávány mírovými hnutími po celé Evropě.⁶²²

Obrovským šokem pro evropské mírové hnutí bylo, když krátce před začátkem války, dne 21. června 1914, zemřela nekompromisní obrádkyně pacifismu a do jisté míry i jeho symbol, Berta Suttnerová. Pavla Moudrá v úmrtí své kolegyně, kterou znala i osobně, spatřovala předzvěst nadcházející války.⁶²³ Naděje, že konflikt bude zažehnán, vzbuzoval pouze plánovaný Mírový kongres, který se měl uskutečnit v září 1914 ve Vídni. Byla na něj pozvána i Pavla Moudrá. Rakouská vláda událost povolila, i když už se v kuloárech vědělo, že dojde k válce; dne 31. července 1914 jej odvolala.⁶²⁴ Poslední šanci na mír podle Pavly Moudré zklamali němečtí sociální demokraté, kteří předtím, v roce 1913 v Basileji, vehementně protestovali proti válce. Nejen tito, ale i rakouští, francouzští a další dělníci se nechali ovládnout nacionalismem a podvolili se heslům vyzývajícím k „obraně vlasti“.⁶²⁵

5.1 Pavla Moudrá a počátek války

Na začátku války rakouská vláda zakázala veškerou pacifistickou činnost a rozpustila všechny mírové spolky v monarchii; rovněž tedy *Chelčického mírovou společnost* a *Jednotu mírovou*. Oběma společnostem také byly zabaveny zmíněné čítanky.⁶²⁶ Pavla Moudrá už v *Ženském obzoru* nemohla vydat druhou část svého, nyní již velezrádného, článku *Válka a hnutí mírové*, neboť by jí po jeho uveřejnění hrozila smrt oběšením.⁶²⁷ Ještě na konci září se Jindřiška Wurmová pokusila válečný konflikt zvrátit. Tajně napsala Rakouské společnosti přátel míru. Spolek měl využít své autority a svolat, ovšem za koordinace se všemi rakouskými pacifistickými společnostmi, evropskou akci matek. Pavla Moudrá se k plánu uskutečnění této velké mírové manifestace také připojila; na *Bernské mírové bureau* se písemně obrátila s prosbou, jestli by se pod jeho patronací akce

---

⁶²² Z nich byly pro uvedenou čítanku přeloženy i některé texty – například článek *Láska mateřská* pocházel z německé čítanky mírové pro mládež A Müllera. MOUDRÁ, P., WURMOVÁ, J., ed. *Mírová čítanka pro mládež*. Jihlava: Nákladem O. Kypra, 1913, s. 44; NEUDORFLOVÁ, M. *Sdílené názory*, s. 23.

⁶²³ MOUDRÁ, P. Berta ze Suttnerů mrtva! In: *Ženský obzor*, 13(5), 1914, s. 158.

⁶²⁴ NEUDORFLOVÁ, M. *Sdílené názory*, s. 24.

⁶²⁵ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1918), s. 296.

⁶²⁶ MOUDRÁ, P. Několik slov úvodem. In: *Ženský svět*, 23(1–2), 1919, s. 20.

⁶²⁷ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1918), s. 291.

mohla uskutečnit na neutrální švýcarské půdě.⁶²⁸ K tomu, jak byly záměry obou pacifistek zmiňovanými společnostmi přijaty, jsem nenalezla žádné prameny. Faktem ale je, že se tento plán neuskutečnil.

Mírová aktivita Pavly Moudré tak v prvním válečném roce ustala. Jedinou pacifistickou vyhlídkou pro ni prozatím zůstalo vlastní mínění, že již pouhá existence světového mírového hnutí je znakem, že duch lidstva s jistotou dospívá k vyšší vývojové fázi.⁶²⁹ Co se týká jejího soukromí, tak po svém manželovi, Antonínu Karlu Mrhovi, který byl až do konce války mobilizován, musela převzít starost o chod neveklovského obchodu se smíšeným zbožím. Za války moc nestrádala. Měla vlastní zahradu a navíc vždy, když její muž přijel na dovolenou, obstaral všechnu potřebnou aprovizaci na dlouhou dobu dopředu.⁶³⁰

Po kratší přestávce na začátku války Pavla Moudrá začala být na veřejnosti opět aktivní; až do roku 1917 se ale povětšinou zaměřovala na psaní příspěvků do ženských časopisů. Mezi její první válečné články patřila stat' s přiléhavým názvem *Žena budoucna*.⁶³¹ Tento článek, který vyšel v únoru 1915, předznamenal to, čemu se pacifistka ve svých člancích v době konfliktu věnovala především. V textu vyjádřila pohoršení nad tím, že na ženy bylo, hlavně kvůli románové literární produkci rozšířené na přelomu století, zkresleně hleděno pouze jako na bytosti pohlavní. To mělo vliv i na to, že boj žen za společenská práva byl mylně chápán jako boj za vlastní sexuální vyžití. Ženy, které pracovaly ve veřejné sféře, proto budily odpor, neboť byly podezřívány z mravní korupce; konkrétně byly obviňovány z prostituce, cizoložství či, v případě učitelek žijících v celibátu, z lesbismu. Zkarikovaný románový pohled na vztahy s muži rovněž ústil v misogynii, což se projevovalo zejména v případě mladých chlapců; u mladých dívek se pak objevoval sklon k napodobování hrdinek těchto románů.⁶³² Pavla Moudrá podtrhla, že

---

⁶²⁸ SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 1224, kart. 14, dopis Jindřišky Wurmové Pavle Moudré, 26. 9. 1914.

⁶²⁹ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 15.

⁶³⁰ JELÍNKOVÁ, L. *Zapomenutá aktivistka Pavla Moudrá*. Pardubice, 2009. Diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická, s. 31; SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 730, kart. 8, dopis A. K. Mrhy Pavle Moudré, 23. 2. 1918.

⁶³¹ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*. In: *Ženský svět*, 19(3), 1915, s. 37–39.

⁶³² *Tamtéž*, s. 37.

poměr žen k mužům naopak správně vykreslovala například Ellen Keyová (1849–1926),⁶³³ jejíž hrdinky si uvědomovaly vlastní rovnocennost s muži a mnohdy i vlastní duševní převahu. Jako důležité také hodnotila, že ženy vyobrazila jako bytosti hlásící se o svá lidská práva. Pavla Moudrá tedy byla názoru, že postavení žen má být zlepšeno. Navíc dle ní měly zástupkyně druhého pohlaví na světě vyšší úkol, který stručně shrnula větou: „Ženiným posláním je mravní obroda lidstva.“⁶³⁴ Tuto myšlenku pak pacifistka během války, jak ještě uvidíme, propracovala a konkretizovala.

5.2 Pojetí dějin u Pavly Moudré

Pavla Moudrá ve válce, kterou samozřejmě považovala za největší zkázu a zlo, spatřovala krizi předchozích desetiletí, která se teprve prostřednictvím konfliktu naplno projevila. Pavla Moudrá ale na dějiny nahlížela velice specificky. V nejširších souvislostech je totiž přirovnávala ke kyvadlu, přičemž se dle ní vždy, podle odvěkého kosmického zákona, pravidelně střídal ženský a mužský princip. Nadvláda ženského principu, jež byla pokaždé jen krátká a nesla se ve znamení míru, vždy přivodila rozmach citu, duchovní kultury a mystiky. Převaha mužského principu naopak znamenala rozkvět racionalismu a hmotné kultury. Přinesla rovněž významné vědecké objevy, stávající státní útvary, ale také válečné výboje.⁶³⁵

Rozvinutí mužského principu v předchozích staletích vyústilo v materialismus 19. století. Pavla Moudrá pak materialismus, který podle ní přinesl jen negativní společenské jevy, jako byly alkoholismus, prostituce, vivisekce, rostoucí počet sebevražd, branná

---

⁶³³ Ellen Keyová byla významnou švédskou spisovatelkou, pedagožkou a feministkou. Důraz kladla na rozvíjení přirozené podstaty člověka, kterou dle ní byla silná individuální svoboda a která byla zanedbána především u žen. Žena pro ni byla bytostí, která má v transcendentálním smyslu vrozenou intuitivní schopnost k vycítění samé podstaty existence. S tím souvisí i její koncept matky jako pedagoga, který je schopen při výchově vštěpovat dětem etické hodnoty. V těchto bodech z ní Pavla Moudrá vycházela. BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 67; SŁOWIK, O. *Feministická a literární publicistika Pavly Moudré*. Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická, s. 58–59.

⁶³⁴ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna* (1915), s. 37–38; Podobně: MOUDRÁ, P. *Zvítězí?* In: *Ženský obzor*, 16(1), 1918, s. 3.

⁶³⁵ Podle Pavly Moudré bylo střídání těchto principů božským kosmickým zákonem, který zajišťoval dějinnou rovnováhu. Jako doby s převahou ženského principu uváděla třeba mystický křesťanský středověk, míruplný rodinný život babiček a svých současnic. Mužský princip dominoval v době římské říše, období napoleonských válek a podobně. MOUDRÁ, P. *Zvítězí*, s. 1–3; MOUDRÁ, P. *Otázky*. In: *Ženský svět*, 21(7–8), 1917, s. 125–126.

povinnost, inferiorita žen, kapitalismus a další, velmi odsuzovala.⁶³⁶ Materialistické nahlížení na svět totiž v pojetí Pavly Moudré opomíjelo příčinu všech jevů, kterou nacházela ve stavu lidského ducha. Za fundamentální důvod všeho zla, které v konečném důsledku vedlo až ke světové válce, jež byla rovněž vrcholem mužského principu, tedy považovala skutečnost, že právě materialismus člověka obecně oddálil náboženskému uvědomění. Když materialismus ve společnosti uměle udusil toto uvědomění, lidstvo jednak ztratilo pocit vzájemného bratrství, což znemožňovalo snahy pacifistů, jednak bez pevného morálního centra neumělo čelit krizím bez toho, aby morálně nekleslo. Tím mimo jiné vysvětlovala úpadek mravů u dětí, mládeže i dospělých nejen před válkou, ale hlavně za války.⁶³⁷

Prožívání hrůz světové války pak Pavla Moudrá pokládala za rozhodující moment, který vyvolá potřebné hnutí mysli a způsobí, že lidstvo definitivně odsune materialistické smýšlení. Všem totiž bude jasné, že materialismus problémy lidstva neodstraní. Byla přesvědčena, že válečnou lekcí lidstvo nejenže mentálně dozraje ke změně. Pavla Moudrá rovněž věřila, že paradoxně až „díky“ válce mohli příslušníci všech společenských vrstev pochopit význam a nutnost mírového hnutí.⁶³⁸

Jako východisko ze světa válek, patologických sociálních jevů a společenských rozdílů proto navrhovala duchovní proměnu myšlení lidstva. Věřila, že jí lze dosáhnout skrze nové pojetí výchovy dětí, zástupců budoucí generace, jejímž středobodem bude náboženské uvědomění. Jedině tato výchova by vedla k převaze mravních zásad v životě; předpokládala totiž přijetí myšlenky bratrství všech bytostí a mravní zodpovědnosti jednoho za všechny.⁶³⁹ Pavla Moudrá byla přesvědčena, že takto by nastal i obecný

---

⁶³⁶ MOUDRÁ, P. *Otázky*, s. 126.

⁶³⁷ „Příčina všeho zla v dnešním lidstvu kotví v tom, že duch stůně; spása je závislá od vyléčení ducha [pasáž psána v roce 1915 – pozn. autorky].“ MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1920, s. 13, 12–14.

⁶³⁸ „Lidstvo bylo vůči pacifistům nevěřícím Tomášem. Nuže, nyní vložilo prst do rány Spasitelovy; má, co chtělo; vidí krev a vidí ohavnost zpuštění. A teď konečně věří.“ MOUDRÁ, P. K třetímu výročí smrti Bertý Suttnerové. In: *Ženský svět*, 21(11–12), 1917, s. 179; Podobně: MOUDRÁ, P. Mlhy. In: *Ženský svět*, 21(1), 1917, s. 10–11.

⁶³⁹ MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*, s. 13–15; MOUDRÁ, P. Výchovou ku povznesení národa. In: MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. [online]. Praha: Městská knihovna, 2011 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/58/20/33/vybor_prednasek.pdf, s. 54.

pacifismus, jehož podmínkou byl, vedle výchovy, i předpoklad, že „musí vzklíčiti v nás samotných, ve vlastních srdcích našich“.⁶⁴⁰

Pavla Moudrá tvrdila, že každý jedinec se skrze výchovu k niterné práci vlastního ducha měl stát střediskem míru. Než by tedy lidstvo dospělo ke světovému míru, mělo, slovy Pavly Moudré, projít touto stupnicí: „Mír v srdci, mír v rodině, mír v národě, mír mezi národy!“⁶⁴¹ Za účelem uskutečnění světového míru bylo také nutné dospět k poznání Jednoty, ze které všechno vyšlo a opět se k ní vrací. Pacifistka věřila, že konečným ideálním cílem bude: „[...] jediný Národ [...] Lidstvo, sjednocené v míruplné společné práci.“⁶⁴²

Takto obrozené lidstvo by pak vytvořilo vyšší kulturu, jejímž předpokladem by byla orientace na cit. Protože ale dospělí, kteří měli vliv na výchovu dětí, trpěli stejnými nemocemi duše jako děti, byla podle Pavly Moudré nejdříve nutná převýchova, přesněji řečeno sebevýchova vychovatelů. Ta tedy měla být základem proměny jich samotných.⁶⁴³ Pavla Moudrá tvrdila, že je výlučně v povaze ženy, že má k mystice blíže než muž, a tak instinktivně především ona cítila potřebu uvědomit si vlastní duchovní život.⁶⁴⁴ Proto bylo nutné, aby duchovně-náboženskou a mravní obnovou, která by v konečném důsledku znamenala návrat ke kořenům lidské i národní bytosti, prošla jako první. Takto se ženy měly také připravit na nadvládu ženského principu, který v pojetí Pavly Moudré s jistotou nastával.⁶⁴⁵

5.2.1 Teosofie u Pavly Moudré

Na nejhlubší úrovni bylo jedním ze základních východisek myšlenkových úvah Pavly Moudré teosofické učení. Do Theosofické společnosti,⁶⁴⁶ kde byla velmi aktivní členkou,

---

⁶⁴⁰ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1918), s. 297.

⁶⁴¹ *Tamtéž*.

⁶⁴² MOUDRÁ, P. *Mlhy*, s. 11.

⁶⁴³ MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*, s. 11, 13.

⁶⁴⁴ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy ve světle teosofie*. Praha: Sfinx, 1922, s. 23–25 [psáno v roce 1915 – pozn. autorky].

⁶⁴⁵ Jako první měly být v pojetí myslitelky obrozeny ženy i proto, že jsou matkami budoucích generací. MOUDRÁ, P. Slova matkám. In: *Ženský svět*, 22(4), 1918, s. 108–109; MOUDRÁ, P. Obnova. In: *Ženský obzor*, roč. 16(5–6), 1918, s. 129–131.

⁶⁴⁶ Zakladatelkou Theosofické společnosti, ustavené roku 1875 v New Yorku, byla Ruska Helena Petrovna Blavatská (1831–1891). Teosofie znamená doslova „božskou moudrost“, neboli božské sebepoznání. To bylo chápáno tak, že když člověk bude znalý učení velkých duchovních mistrů, dospěje k poznání svého božského původu. Tak bude v lásce pociťovat svou totožnost s Veškerenstvem i všemi spolutvory. Z filosofického

vstoupila už v roce 1904.⁶⁴⁷ Agilní činovníci organizace zůstávala i po dobu války, neboť každý rok proslovila na půdě společnosti alespoň jednu přednášku.⁶⁴⁸

V případě výše uvedených názorů Pavly Moudré je patrná inspirace teosofií. Základ pro utváření celkové povahy doby i potenciál pro změnu podoby společnosti totiž, v souladu s imanentními představami teosofie, nacházela v lidském duchu. Podle teosofie se člověk skládal ze tří složek: těla, duše a z ducha, o němž nyní hovořím.⁶⁴⁹ Teosofisté byli přesvědčeni, že duch stál nad předchozími jmenovanými složkami, protože skrze něj se vnější svět jedinci zjevoval vyšším způsobem. Proto jen rozvinutím ducha vystupuje člověk ze sebe, přičemž k němu vše kolem něj začíná promlouvat o svém skutečném významu.⁶⁵⁰ Právě tím, že při tom čerpá podněty z věčnosti, směřuje ke skutečné svobodě.⁶⁵¹ Svobodný člověk pak směřuje kupředu v duchovním poznání a tím i k vyššímu mravnímu životu a k faktickému poznání smyslového bytí. S tím nakonec souvisí i to, že je pak schopen se na duchovní úrovni se vším propojit a dospět k poznání Jednoty.⁶⁵²

Co se týká Jednoty, tak teosofisté byli v intencích svého holistického nazírání přesvědčeni, že tělo jednotlivců je neviditelně spojeno, a to i na vyšších úrovních (astrálních, mentálních a duchovních, potažmo náboženských), s těly ostatních. Pro toto tvrzení našli „vědecký“ podklad v analogii s fungováním elektřiny či magnetismu. Oddělenost tedy dle nich byla klamem. Vesmír byl jedním organismem a ve skutečnosti tak existovala jen Jednota všeho života. Z toho vyvozovali, že neexistuje ani hranice mezi světským a duchovním, veřejným a soukromým. Ani stát pak nechápali jako sdružení

---

hlediska se teosofická nauka opírala o evoluční a monistickou teorii; obě samozřejmě chápala duchovně. Teosofie také vyznávala třeba náboženský synkretismus. SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, Plakáty (č. 1), inv. č. 1836, Stanovy České Společnosti theosofické.

⁶⁴⁷ SANITRÁK, J. *Dějiny české mystiky 3: Kořeny, aneb, Galerie osobností spiritismu, teozofie, mystiky a okultních nauk*. Praha: Eminent, 2010, s. 200.

⁶⁴⁸ V době konfliktu Theosofická společnost své programy pořádala v restauraci *U Vejvodů* v pražské Jilské ulici. Pro ilustraci uvádím, že Pavla Moudrá zde například 5. prosince 1915 pronesla přednášku, kterou nazvala *Utrpení a zlo*. SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, Plakáty (č. 9, 8, 10), inv. č. 1836.

⁶⁴⁹ Tělem je člověk dle teosofie vnořen do světa a vnímá; duše vytváří jeho vlastní svět. STEINER, R. *Theosofie: úvod do nadsmyslového poznání světa a určení člověka*. Hranice: Fabula, 2010, s. 21.

⁶⁵⁰ *Tamtéž*, s. 21.

⁶⁵¹ *Tamtéž*, s. 107.

⁶⁵² *Tamtéž*, s. 107–108.

autonomních individualit, ale organicky, přičemž setřeli bariéru mezi jednotlivcem a společností.⁶⁵³

V teosofickém pojetí se skrývala kritika liberálního individualismu, který si od 17. století činil nárok být společensky univerzální. Jako jeho velký nedostatek totiž působil fakt, že zatímco považoval všechny lidské bytosti za svobodné, rozumné a vzájemně si rovné, vykazoval určité konkrétní společenské skupiny do sféry nesvobody, iracionality a nerovnosti, čímž je vylučoval z plné účasti na veřejném životě (například ženy, nemajetné občany a kolonizované národy). Zároveň byl popřen i liberální náhled na tělo, coby označení zevních hranic zcela svrchovaného a nezávislého „já“.⁶⁵⁴

Imanentní myšlení a pojetí těla poskytovaly aktivním členům Theosofické společnosti nárok hovořit o znalostech, které by jinak byly znehodnoceny – například o ženskosti, což činila i Pavla Moudrá. Podle historičky Joy Dixonové teosofie poskytovala rozmanitou škálu možností k vyjádření různých feministických iniciativ či politických cílů.⁶⁵⁵

5.3 Duchovní a náboženská obroda žen

Náboženské uvědomění bylo v chápání Pavly Moudré volné spojení s Bohem, volný poměr k nadmyslnu.⁶⁵⁶ Z pokřiveného pohledu na tento poměr i ze špatného pojetí Boha obviňovala katolickou církev. Už roku 1907 proslovala četné přednášky na Benešovsku, které se týkaly jejího požadavku na odstranění výuky náboženství ze škol, což podle ní vedlo ke klerikalismu.⁶⁵⁷ V polovině roku 1915 proto, v souladu se svými názory, vystoupila z katolické církve.⁶⁵⁸ Na konci války, kdy už jí nehrozil postih, pak konkretizovala svůj negativní postoj k této instituci. Zkreslené katolické pojetí Boha, u kterého se dle spisovatelky vždy muselo dbát na dogmatismus, nucenou zpověď a chození do kostela, který navíc v probíhající válce prostřednictvím kněží žehnal zbraním a nemilosrdně hrozil nepřátelům, se jí jevilo jako relikv středověku.⁶⁵⁹ Pacifistka také

---

⁶⁵³ DIXON, J. *Divine feminine: theosophy and feminism in England*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001, s. 123.

⁶⁵⁴ *Tamtéž*, s. 123–124.

⁶⁵⁵ *Tamtéž*.

⁶⁵⁶ MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*, s. 15.

⁶⁵⁷ NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 234–235, 294–295; NEUDORFLOVÁ, M. *Sdílené názory*, s. 19.

⁶⁵⁸ PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 223.

⁶⁵⁹ MOUDRÁ, P. Soumrak bohů. In: *Ženský svět*, 22(10), 1918, s. 306.

kritizovala klerikalismus, kvůli kterému církev i přes hodnoty, které formálně vyznávala, podporovala třeba právě militarismus. Stav církve podle ní znemožňoval nejen duchovní proměnu jednotlivce, ale i veškeré pacifistické snahy; v tomto smyslu Pavla Moudrá na sklonku války ironicky poznamenala: „Naše pseudokřesťanství a válka se zcela dobře slučují [...].“⁶⁶⁰ Myslitelka proto byla názoru, že stávající stav církve a pojetí Boha již nepatří do moderní civilizace.⁶⁶¹

Myšlenky Pavly Moudré byly v době konfliktu aktuální. Mnoho věřících totiž skutečně negativně pociťovalo to, že byli kněžími při kázáních nabádáni k darování kovů a upisování válečných půjček. Stále více věřících proto přestávalo navštěvovat kostely, a někteří dokonce ztratili i víru.⁶⁶²

Některé feministky, mezi nimi i Pavla Moudrá, si všimly, že tyto okolnosti vedly mnoho žen k tomu, že náhradu víry i církve začaly nalézat v jiných formách duchovnosti. Zejména v druhé polovině války u nich v masivním měřítku vzrostl především zájem o spiritismus. V komunikaci s domnělými duchy totiž nacházely možnost, jak se spojit se svými zemřelými blízkými, kterých bylo více než dříve, či jak v této nejisté době získat odpovědi na otázky vlastní budoucnosti. Ve vzrůstající míře též vyhledávaly různé věštkyňe a kartářky.⁶⁶³

Pavla Moudrá považovala spiritismus za nebezpečný a jeho rozmach vnímala neblaze. Sama se klonila ke spiritualismu, který byl českou verzí spiritismu. Opírala se o mysticismus a vyšší duchovní manifestace, které údajně povznášely a produchovovaly život.⁶⁶⁴ Přesto Pavla Moudrá ve válečném příklonu žen ke spiritismu nacházela důkaz, že stávající, dle ní, nesprávné pojetí náboženské pravdy a katolický klerikalismus, začínají být překonané. V potřebě žen vyhledávat nové alternativy duchovního života pak spatřovala

---

⁶⁶⁰ MOUDRÁ, P. Válka a nauka Buddhova. In: *Ženská revue*, 13(8), 1918, s. 174; PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 223.

⁶⁶¹ MOUDRÁ, P. *Válka a nauka Buddhova*, s. 174.

⁶⁶² PFEIFEROVÁ, K. *Paměti*, s. 33; BÍLÁ, M. *Z mobilisace 1914*, s. 5.

⁶⁶³ Tento trend v roce 1917 zaznamenala také feministka Olga Stránská-Absolonová (1873–1927): „Ženy, známé jako vážné a opatrné, objevují se jako pěstitelky spiritismu.“ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, O. *Za novou ženou*. Praha: B. Kočí, 1920, s. 290–291.

⁶⁶⁴ Kvůli propagaci tohoto životního názoru jí po válce bylo přezdíváno „bábuška českého spiritualismu“. NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století*, s. 234; SANITRÁK, J. *Dějiny české mystiky 3*, s. 198.

nejen potvrzení teze, že ženy měly k nadmyslnu blíže než muži, ale také důkaz blížícího se pádu materialismu, na který ženy intuitivně reagovaly.⁶⁶⁵

Vystoupením z katolické církve Pavla Moudrá riskovala, neboť jím demonstrovala svůj pacifismus a vlastní přezíravý vztah k rakouské monarchii, která podle ní spolu s církví trvala na militaristickém stanovisku. Po svém odchodu z instituce navíc v červnu roku 1915 do *Ženského obzoru* provokativně napsala text připomínající první výročí smrti pacifistky Bertý Suttnerové; cenzura ale tento článek vyběhla i s titulem a autorčiným jménem.⁶⁶⁶ V souvislosti s těmito „provokacemi“ byl Pavle Moudré na konci října 1915 nařízen nucený pobyt v Neveklově. Byla podrobena policejnímu dozoru a pod hrozbou vazby jí bylo zakázáno bez povolení opustit místo bydliště. Každou neděli dopoledne se pak musela hlásit na místní četnické stanici. Internace pravděpodobně přetrvávala až do roku 1917.⁶⁶⁷ Vojenské velitelství rovněž u Pavly Moudré v polovině října 1915 provedlo první domovní prohlídku, při které byly zkonfiskovány nalezená korespondence, písemnosti a knihy.⁶⁶⁸ Dne 1. prosince 1915 pak byly další prohlídkou zabaveny jakési vojenské trofeje.⁶⁶⁹

Pavla Moudrá svůj náboženský postoj za války demonstrovala ještě v roce 1916. V textu pro *Ženský svět* vyjádřila kritiku vůči universalismu křesťanství. Vadilo jí, že se křesťanství prezentovalo jako jediné pravdivé a pravé náboženství. Toto jednostranné pojetí náboženství a boží pravdy podle myslitelky vytvářelo spory a hranice mezi lidmi; proto bylo podle pacifistky jednou z příčin všech válek.⁶⁷⁰ Pavla Moudrá totiž byla ve shodě s teosofií zastánkyní náboženského synkretismu, což vyjádřila třeba tvrzením, že „není uloženo slovo boží jen v jediné knize světa“, tedy Bibli.⁶⁷¹ V roce 1917 se v jiném textu vyjádřila, že soudobá katolická církev pro ni byla jen směsicí falešných představ o

---

⁶⁶⁵ Podobně: STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, O. *Za novou ženou*, s. 288–289 [psáno v roce 1917 – pozn. autorky].

⁶⁶⁶ MOUDRÁ, P. *Válka a hnutí mírové* (1918), s. 292; PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 223.

⁶⁶⁷ SOKA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 7; JELÍNKOVÁ, L. *Zapomenutá aktivistka*, s. 97.

⁶⁶⁸ SOKA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 7, Bestätigung č. 2.

⁶⁶⁹ OAB, OÚ Benešov, kart. 37, č. 658/1916 pres. spisy.

⁶⁷⁰ „Jednoho se varujme a bojme: upadnutí v jednostrannost. Neulpěti na jedné formě, na jedné sektě, na jedné z frakcí lidských systémů a sdružení [...] Jednostrannost je omezený lidský výmysl a jeho plodem jsou spory, války, národnostní a náboženská zášť a pronásledování.“ MOUDRÁ, P. Slovo boží. In: *Ženský svět*, 20(19–20), 1916, s. 408.

⁶⁷¹ *Tamtéž*.

Bohu a prázdných tradic, kterým se věřící klaněli.⁶⁷² Tato církevní tradice byla dle Pavly Moudré odpovědná i za podřízené společenské postavení žen, neboť ve vztahu k nim se opírala o listy apoštola Pavla, následkem čehož byla ženám přisouzena role svůdnic a původkyň hříchu. To byl podle myslitelky také důvod vyloučení žen z kněžského působení. Kvůli tomu všemu bylo dle názoru Pavly Moudré žádoucí vytvořit novou moderní církev.⁶⁷³

Pavla Moudrá svůj problém s katolickou církví, zejména co se týká pojetí Boha, chápala i v národnostní dimenzi. Byla názoru, že rakouská katolická církev, která sdílela militarismus rakouské vlády, vnuknula Čechům mylnou představu svého agresivního militaristického německého Boha.⁶⁷⁴ Při obhajobě názoru spisovatelka využila mýtu o holubičí povaze Slovanů. Vyzdvihovala totiž, že Češi jsou Slované, kteří podle ní měli velmi blízko k demokratismu a jejichž posláním v dějinách lidstva bylo, slovy pacifistky, „uskutečňovati království boží na zemi, ne násilným výbojem, nýbrž prací ducha, v míru a lásce“.⁶⁷⁵ Podle spisovatelčiny specifikace mýtu navíc byla v základu české duše zakódována uvědomělá zbožnost. Ta spočívala v prvotní ideji demokratismu cyrilometodějské církve, která spočívala v minimalizaci obřadnosti. Uvědomělá zbožnost nakonec přes ideu táboritskou vyústila v českobratrský pacifismus, který stanovil jako jediný možný boj pouze boj duchovní. Ideu pacifismu, podle Pavly Moudré, vnesli do světa právě Češi, a proto mírová práce byla pro Čechy povinností, národním údělem.⁶⁷⁶ V této souvislosti upozorňovala, že bylo třeba, aby Češi byli opravdoví Kristovi učedníci,

---

⁶⁷² „Ke starým oltářům utíkáme se již jen z tradice, uchylujeme-li se k nim vůbec, a nových jsme si dosud neuměli zbudovat.“ MOUDRÁ, P. *V čem je spása?* In: *Ženský svět*, 20(1), 1916, s. 11.

⁶⁷³ *Tamtéž*; MOUDRÁ, P. Muž a žena ve vzájemném boji. In: MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. [online]. Praha: Městská knihovna, 2011 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/58/20/33/vybor_prednasek.pdf, s. 69.

⁶⁷⁴ MOUDRÁ, P. Soumrak bohů. In: *Ženský svět*, 22(10), 1918, s. 305–307.

⁶⁷⁵ MOUDRÁ, P. Projev k washingtonské konferenci. In: *Ženský svět*, 26(3), 1922, s. 36; Podobně: MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 24.

⁶⁷⁶ Zdůrazňovala, že Češi měli zachovávat pacifistický odkaz hlavně vzhledem k tomu, že byli potomky Petra Chelického a Jana A. Komenského, dle ní „největších pacifistů celého světa“. Mírové působení Čechů udusila doba pobělohorská. Myšlenky českobratrství ale byly exulanty zaneseny za oceán a přejala je sekta kvakerů, která myšlenku pacifismu v 18. a 19. století rozšířila po celém světě. Vrcholem mírových snah těchto českobratrských následovníků bylo založení prvního mírového spolku v New Yorku. To, že zdroj mírové ideje vyvěrl z české duše, po válce dokládá i příkladem amerického prezidenta W. Wilsona, který podle ní byl hlavním architektem poválečného míru. Podtrhovala, že v jeho 14 mírových bodech, skrze možné kvakerské předky, „přímo promlouval duch českobratrských vystěhovalců!“ MOUDRÁ, P. *Obnova*, s. 129–130; MOUDRÁ, P. Česká idea mírová. In: *Ženský svět*, 23(9–10), 1919, s. 146–147.

aby byla vytvořena nová církev a mohli si tak o sobě říci, že jsou „národ Husův a Komenského“, myslitelů, kteří podle ní opravdoví křesťané byli.⁶⁷⁷

České ženy si dle Pavly Moudré měly uvědomit, že jejich posláním bylo hlavně rozjímat, uchovat a předávat tento český národní a náboženský charakter. Aby svůj úkol správně uchopily, měla pro ně být hlavním pramenem uvědomění znalost nezkreslené národní historie. Jedině tak by své děti, na které měly jako matky největší vliv, vychovávaly k pravému vlastenectví, zahrnujícímu tedy jak uvědomělou zbožnost, tak s ní související pacifismus. V tomto požadavku Pavly Moudré se mimo jiné skrývala i její podpora zrovnoprávnění žen jako předpokladu k dostupnému vzdělání.⁶⁷⁸

Výše uvedené bylo podle Pavly Moudré předpokladem nejen pro to, aby každé dítě bylo velkým krokem kupředu, ale také, aby český národ, jenž cizí nadvládou pozbyl své rázovitosti, byl povznesen a jako svébytný se zařadil po bok ostatních národů. Pavla Moudrá byla přesvědčena, že za součinnosti všech ctností jednotlivých národů pak bude vytvořen jednotný a mravný celek lidstva; v něm už války budou minulostí.⁶⁷⁹

5.4 Příprava žen na nadvládu ženského principu

Podle Pavly Moudré se kvůli válce pomyslné kyvadlo dějin vychýlilo až za normál. Pacifistka věřila, že proto, aby byla zachována kosmická rovnováha, s matematickou určitostí nastane pozvolný návrat k ženskému principu. Znamením toho byl dle myslitelky rovněž rozmach pacifismu v posledních desetiletích před válkou. Pavla Moudrá konstatovala, že bylo již v době války nutné vyvinout přípravu na to, aby žena „ujala se vlády citu“ a „aby na zříceninách mužova hmotářství dala vykvést zas krásným vonným květům mystiky“.⁶⁸⁰

Pavla Moudrá mínila, že předpokladem přípravy na nadvládu ženského principu, byla nejen duchovní obroda žen, což jsem naznačila výše, ale také to, že ženy se měly stát ztělesněním pravého lidství, dle slov spisovatelky „chrámem ducha“.⁶⁸¹ Pavla Moudrá duchovní obrodu žen spojovala s vlastním pojetím principu tzv. *věčného ženství* (die ewige

⁶⁷⁷ MOUDRÁ, P. Jezu Kriste, štědrý kněze...“ In: *Ženská revue*, 11(8), 1916, s. 172.

⁶⁷⁸ „Posláním ženy české bylo, aby nám dochovala naše tradice národní i náboženské. [...] Náš vzrůst jako národa vděčí za to v prvé řadě ženám, plnícím své poslání.“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 19–20. Podobně: MOUDRÁ, P. *V čem je spása*, s. 10–12.

⁶⁷⁹ MOUDRÁ, P. *Výchovou ku povznesení národa*, s. 62.

⁶⁸⁰ MOUDRÁ, P. *Otázky*, s. 126.

⁶⁸¹ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 12.

Weiblichkeit),⁶⁸² který měl být nadvládou ženského principu naplněn. Chápala jej jako spásonosné poslání druhého pohlaví ve společnosti, jejímž předpokladem bylo dosažení pravého ženství, které tkvělo v mravním zdokonalení žen.⁶⁸³ Tohoto zdokonalení bylo možné dosáhnout, jen pokud by si ženy uvědomily, že nejsou jen pouhou tělesností, na kterou byly dosud redukovány, ale lidskou bytostí. Žena tedy, slovy Pavly Moudré, měla dojít k závěru, že „Věčně ženské“ to je Ona, ne tělesný obal její“.⁶⁸⁴ Spisovatelka soudila, že aby ženy obecně mohly naplnit princip „věčně ženského“, měla přestat „degradace lásky“. Tím Pavla Moudrá rozuměla navazování volných mileneckých vztahů, jejichž vzrůstající počet za války byl symptomem doby; v pojetí myslitelky s tím šla ruku v ruce nutnost odstranění prostituce.⁶⁸⁵

Co se týká prostituce, tak tu bylo možné dle Pavly Moudré vymýtit jen za předpokladu, že by ve společnosti přestala existovat dvojí morálka. Za hlavního viníka dvojí morálky pak označila muže, kteří vyhledávali prostituci. Pacifistce vadilo, že při sebemenším sexuálnímu prohřešku šlo o pověst pouze ženě. Zároveň ji pohoršovalo, že kvůli existenci dvojí morálky společnost nijak nehodnotila či se vůbec nezajímala o to, jak v pohlavním ohledu žili muži. Naproti tomu v případě nevěst byla pohlavní čistota a dobrá pověst mnohdy kritériem pro úspěch na sňatkovém trhu.⁶⁸⁶

Východisko z nešvarů dvojí morálky Pavla Moudrá spatřovala v „ukázněné morálce“, která by také po muži požadovala pohlavní zdrženlivost až do sňatku. Předpoklad pro její dodržování pak nacházela ve zpochybnění tehdejší pověry, že pohlavní styky jsou pro zachování zdraví mladých mužů nutností, třebaže by probíhaly před svatbou; dále pak odkazovala především na sebekázeň a přísnou výchovu. Tím by bylo

---

⁶⁸² Tzv. věčným ženstvím bylo na přelomu 19. a 20. století mezi filosofy, umělci, spisovateli i feministkami velmi populární vyjadřovat spásný princip ženské lásky a úlohy. Tato představa odkazovala na dílo Johanna W. Goetha, *Faust*, ve kterém se v souvislosti se sebeobětováním hrdinky Markétky objevuje myšlenka, že „věčným ženstvím jsme nesení výš“. Tento princip však nebyl nikdy pevně definován, tudíž s ním jednotlivé osobnosti nakládaly volně. BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 18, 47, 73.

⁶⁸³ „Celé národy klesají a stoupají ženou. [...] Nesmírná jest proto zodpovědnost ženina za vše, co koná. [...] Poslání ženy tkví v jejím ženství, v správném pochopení, co pro ni znamená býti ženou.“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 20.

⁶⁸⁴ MOUDRÁ, P. *V čem je spása*, s. 12.

⁶⁸⁵ „Lze zvátí láskou veškeré ty cizoložné poměry, které dnes dávno již přestaly se označovati jako hřích? [...] Smí se odvážiti nésti jméno lásky všechen ten shon po vyžití [...] Degradovali jsme Lásku, která pro minulou generaci byla božstvím.“ *Tamtěž*.

⁶⁸⁶ MOUDRÁ, P. Otázka stejné morálky. In: *Ženský svět*, 18(4), 1914, s. 97–98.

dosaženo toho, že by nebyla poptávka po nevěstkách a prostituce by díky tomu přirozeně zmizela.⁶⁸⁷

V myšlení Pavly Moudré však „ukázněné morálky“ měly dosáhnout i ženy, aby se mohly zhostit své budoucí spásonosné úlohy ve společnosti. Slovy spisovatelky, ale bylo podstatné, aby žena „pohlavnost, svou i mužovu, ovládala rozumem i vůlí“.⁶⁸⁸ Jedině tak ženy mohly morální chování vyžadovat nejen od sebe, ale i od mužů.⁶⁸⁹ Ženy se za tímto účelem měly dle myslitelky niterně zduchovnit, čehož by dosáhly jedině pochopením učení pravého křesťanství. Podle Pavly Moudré to byl totiž hlavně Kristus, kdo chtěl v ženách porazit tělesnost tak, že je vyzýval k probuzení duše. Díky obrozené duši pak v sobě žena mohla probudit stvořitelský princip pravé Lásky. Tato pravá Láska se dle Pavly Moudré kryla s pojmem ženství. Pacifistka věřila, že uctívání duše by pak bylo kultem pravé Lásky, které v poválečné společnosti díky ženě překoná materialismus a také pozvedne mravnost mužů. Čtenářky vyzývala: „V pravé Lásce je spása. V očištěné, smyslnosti zbavené lásce je spása lidí. Nechte lásce Duši zvítěziti nad láskou Těl [...]“.⁶⁹⁰

Pavla Moudrá rovněž apelovala na to, aby si ženy byly vědomy svých lidských práv a byly sebevědomé. Jejím slovy bylo nutné, aby žena doslova „zvítězila“ nad svou předešlou inferiorní společenskou úlohou, která měla být vládou ženského principu překonána.⁶⁹¹ Ženy měly napříště překonat stereotypy vztahující se k jejich domnělé slabosti, nervové nestálosti a nedostatku síly. Myslitelka dále požadovala, aby se ženy celkově osamostatnily a myslely samy za sebe. Vdaným ženám přitom připomínala myšlenku tzv. antievaismu, jež pocházela od feministky, spisovatelky, filosofky a její blízké přítelkyně Anny Pammrové (1860–1945). Jádrem této představy, se kterou se Pavla Moudrá ztotožňovala, tkvělo v poukazu na to, aby ženy již nadále nevěřily, že jsou biblickými Evami, čili že byly stvořeny pouze pro muže.⁶⁹²

---

⁶⁸⁷ MOUDRÁ, P. *V čem je spása*, s. 11–12.

⁶⁸⁸ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*, s. 38.

⁶⁸⁹ Jak Moudrá doslova říká: „[...] vztýčiti vysoko svůj čistý štít a žádati na muži totéž.“ MOUDRÁ, P. *Otázka stejné morálky*, s. 98.

⁶⁹⁰ MOUDRÁ, P. *V čem je spása*, s. 11–12; MOUDRÁ, P. *Mlhy*, s. 10–11; MOUDRÁ, P. *Otázky*, s. 126.

⁶⁹¹ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*, s. 39.

⁶⁹² *Tamtéž*; PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 225.

5.4.1 Ukončení boje pohlaví

Pokud si ale ženy, podle Pavly Moudré, měly svou vyšší morálku udržet, a tuto pak v rámci svého spásonosného údělu přenést i na muže, bylo třeba ukončit především „odvěký boj mezi oběma pohlavími“.⁶⁹³ Je nutné říci, že od konce 19. století bylo ve feministickém prostředí úsloví „boj, či válka, mezi pohlavími“ běžnou metaforou pro označení tehdejších společenských vztahů mezi muži a ženami.⁶⁹⁴

Pavla Moudrá s touto metaforou „operovala“, aby předešla své mínění, že boj pohlaví se v dějinách rozvinul s počátkem vlády mužského principu. V této souvislosti konstatovala, že ženy měly nejlepší postavení v době prvotního rodinného zřízení, tedy v období matriarchátu. Spisovatelka jej také spojovala s dominancí ženského principu. O zmíněném období hovořila také jako o čase „mateřského práva;“⁶⁹⁵ což prozrazuje, že čerpala z myšlenek švýcarského mytologa, historika a právníka Johannese Jakoba Bachofena (1815–1887). Ten ve své knize *Mateřské právo* (1861), která byla mezi feministkami z českých zemí hojně diskutována, vytvořil spekulativní mýtus starověké gynaikokratie, jež byl jeho vlastní archaicko-mytickou představou ženy-matky. Pacifistka pak ve shodě s myslitelem tvrdila, že v době matriarchátu vládly ženy a majetek se dědil v mateřské linii; panoval také všeobecný mír a neexistovalo otroctví.⁶⁹⁶

Teorie Johannese Jakoba Bachofena, kterou sdílela i Pavla Moudrá, svébytným způsobem přispěla k jedné z novodobých úvah o ženách a jejich místě ve společnosti. Tyto romantické úvahy, jež i ve feministickém hnutí obecně sílily zejména od 2. poloviny 19. století, idealizovaly ženy skrze jejich dispozici k mateřství. Proto byly alegoricky spojovány s přírodou a tím pádem i s původní přirozeností člověka. Navíc tím, že neměly, jak upozorňují současné české autorky odborné knihy *Iluze spásy*, společenská práva, čímž se nepodílely na vytvoření modernity, měly zůstat netknuty všech jejích negativních jevů. Z toho důvodu byly ženy vnímány jako vykupitelské bytosti, které ve světě utváří harmonii. Feminita se tak stala synonymem nezkaženého, rajského období dějin. V rámci

---

⁶⁹³ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 65.

⁶⁹⁴ HECZKOVÁ, L. Zneužitá ženská síla: poznámky k textům Laury Marholmové a Ellen Keyové v časopise *Die Zeit* a některým souvislostem s českým prostředím. *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, 2010, 2(1), s. 78.

⁶⁹⁵ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 67.

⁶⁹⁶ *Tamtéž*, s. 66–67.

tohoto utopického náhledu na druhé pohlaví, který vyznávaly hlavně feministky, se věřilo, že ženy jednou lidstvu pomohou se k tomuto údobí vrátit.⁶⁹⁷

Dobu matriarchátu podle Pavly Moudré vystřídala epocha vzniku řemesel, obchodu a rolnictví. S touto dobou byl spjat vznik patriarchátu, který vnesl do vývoje lidstva negativní vlivy jako třeba dvojí morálku. Žena musela ustoupit do domácnosti, pozbyla rovnoprávnosti i významu a byla redukována na vlastnictví muže. Aby ženy ze své pozice mohly ovlivnit veřejný život, bojovaly proti mužům inteligencí. Na poli věd ale byly brány vážně, jen pokud se nevдалy. Tím však dle Pavly Moudré ztrácely ženskost a nemohly být matkami. V jiném případě proti mužům bojovaly pohlavností, kdy se stávaly milenkami mocných mužů, kteří potom byli loutkami v jejich rukou. Tento boj, který stále trval, Pavla Moudrá hodnotila jako nejhorší, neboť muže zbavoval tvůrčí síly. Za tento lstivý boj se muži mstili ženám tím, že nejdůležitějším aspektem pro posuzování kvalit žen se stala líbivost a ženy tím byly redukovány na pouhou tělesnost. Klesly tak na úroveň koket, metres nebo souložnic.⁶⁹⁸

Nový boj mezi pohlavími pak nastal nástupem tzv. emancipační horečky v polovině 19. století, kdy ženy vyhlásily mužům boj tak, že na sebe braly jejich vlastnosti, čímž je chtěly pokořit. Některé ženy přitom, podle Pavly Moudré, zašly tak daleko, že si upřely mateřství.⁶⁹⁹

Východisko z boje mezi pohlavími a počátek spolupráce obou Pavla Moudrá spatřovala ve společenském zrovnoprávnění žen. Příslušnice druhého pohlaví také již neměly přebírat mužské vlastnosti, což mělo být „jištěno“ tím, že specifické vlastnosti žen neměly být nadále považovány za inferiorní v poměru k mužům.⁷⁰⁰ Za účelem stvrzení vzájemného přátelství si ale muž i žena měli zvnitřnit pravé křesťanství. To by napříště způsobilo, že muži nebudou utlačovat ženy a upírat jim rozvoj, ženy již nebudou jejich svůdkyně. Podle Pavly Moudré pak tento stav ženám umožní, čímž se myslitelka opět vrací k Johannesovi Bachofenovi, využít vlastní spasitelský potenciál.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁷ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 58–61.

⁶⁹⁸ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 66, 74–75.

⁶⁹⁹ *Tamtéž*, s. 65, 71–72, 75; Podobně: MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 20.

⁷⁰⁰ MOUDRÁ, P. *O přátelství*, s. 61; MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 22–23.

⁷⁰¹ Aby Pavla Moudrá podpořila svou tezi, tak jako příklad prostředí bez boje mezi pohlavími uvedla třeba obce prvotních křesťanů nebo éru husitských válek. Dle pacifistky tehdy ženy zažívaly rovnoprávné postavení. MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 76–78.

5.5 Nový feministický pacifismus v Evropě

Pacifistické síly obecně byly se začátkem konfliktu poraženy a míroví pracovníci ochromeni. Menšina absolutních pacifistů přesto, a to v evropském měřítku, usilovala o udržení internacionálních pacifistických aspirací. Vzhledem k činnosti žen působících v mírovém hnutí se od počátku konfliktu začal rodit nový feministický pacifismus, který se pak projevoval i v meziválečném období. Jeho jádrem byla víra, že ženy měly skrze své dispozice k mateřství právo a povinnost protestovat proti válkám obecně. Vycházely z premisy, že všichni muži, kteří ve válkách kdy padli, byli syny některé z matek. Feministické pacifistky usilovaly o to, aby hněv nad ztrátami synů, který byl společný matkám ve všech zemích, sjednotil ženy v akcích odporu proti válce. Ženy-matky pak měly nenávist vůči válčení transformovat do boje vedoucího k vymýcení principu hrubé síly ve společnosti, politice i mezinárodních vztazích.⁷⁰²

Hlavním kanálem pro šíření ducha tohoto nového feministického pacifismu a jeho kultivování se stal evropský ženský tisk. Důležitou úlohu při tom sehrály ženské časopisy vydávané v neutrálním Švýcarsku, prostřednictvím kterých mohly být navazovány vzájemné kontakty s feministkami pocházejícími ze zemí válečného protivníka.⁷⁰³

Tento nový feministický pacifismus směřovaný k mezinárodní ženské solidaritě byl ale podněcován hlavně konferencemi, které se ostře vymezovaly proti mlčení a netečnosti mírových společností vedených muži, které byly rozpuštěny v roce 1914. V tomto ohledu byl nejdůležitější mezinárodní mírový kongres v Haagu, který zasedal 28.–30. dubna 1915. Feministky zde odkazovaly na událost, kdy si muži z nepřátelských zákopů během vánočních svátků v roce 1914 podali ruce v „zemi nikoho“, a prohlašovaly, že ženy by, stejně jako tito muži, měly vyjádřit pocit sesterství, což se pak projeví na celém světě. Delegátky kongresu pak položily základy pro první mezinárodní ženskou mírovou organizaci známou jako *Mezinárodní liga žen pro mír a svobodu* (Women's International

---

⁷⁰² BIANCHI, B. Towards a New Internationalism: Pacifist Journals Edited by Women, 1914–1919. In: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014, s. 176–177, 186.

⁷⁰³ *Tamtéž*, s. 178–179.

League for Peace and Freedom).⁷⁰⁴ Světový věhlas konference zasáhl i české země, ačkoliv žádné ženě odsud nebylo povoleno se jí zúčastnit.⁷⁰⁵

5.5.1 Nový feministický pacifismus a Pavla Moudrá

Domnívám se, že Pavla Moudrá v části svých názorů, které od roku 1915 prezentovala ve svých člancích a otisknutých přednáškách, čerpala právě z myšlenek nového feministického pacifismu; tímto způsobem také manifestovala své připojení se k mezinárodnímu ženskému mírovému hnutí. V alegorickém článku z roku 1917 o nemocné Matce-Zemi, která trpí dělením na národy, morálními prohřešky i válkou, Pavla Moudrá zdůrazňovala rozhodující úlohu žen při budoucí transformaci: „Rozptýlíme mlhy, uklidníme dech Matčin, dáme zas zazářit na ní zlatému Slunku, skrytému za dým děl a požárů. Ošetříme si Matičku v chorobě, my, rozené ošetřovatelky nemocných, my, věrné dcery její! [...] Syn matce způsobil bolest, zůstala dcera, aby těšila a léčila.“⁷⁰⁶

Zmiňovaný článek je nápadně podobný hojně citované stati Ellen Keyové, která vyšla v únoru 1915 pod názvem *Svatá vzpoura*. Právě tato stat', řadící se k novému pacifismu, dílem ovlivněná i teosofií, byla jedním z textů, které byly prostřednictvím neutrálního Švýcarska šířeny mezi evropskými ženami sympatizujícími s feministickým mírovým internacionalismem.⁷⁰⁷ Skutečnost, že Pavla Moudrá čerpala z tohoto článku, možná naznačuje i fakt, že do jejího textu zasáhl cenzor.⁷⁰⁸

5.5.1.1 Militarismus a ponížení žen

Přihlédneme-li k dobovým genderovým stereotypům, lze říci, že v rámci ženského internacionálního pacifismu byla existence militarismu přímo spojena se společenskou degradací žen.⁷⁰⁹ Oslava principu moci a hrubé síly, která šla ruku v ruce se znevažováním fyzické slabosti a citovosti, totiž v pojetí feministek nezbytně vedla k pohrdání ženskostí.

---

⁷⁰⁴ Z konference vzešel i dokument navrhuující způsoby, jak řešením sporů mírovou cestou zabránit válce. Tento pak ovlivnil čtrnáct bodů, které později navrhl americký prezident Woodrow Wilson. *Tamtéž*, s. 177–179, 182; TAYLOR, *Women*, s. 10–11.

⁷⁰⁵ Zúčastnit se kongresu se podařilo jen malým skupinkám žen z Německa, Itálie, Belgie a Velké Británie, jakož i těm z neutrálních zemí jako bylo Švédsko, Nizozemsko, Spojené státy a Kanada. Celkem tak dorazilo přes 1 000 delegátek z různých zemí. BIANCHI, B. *Towards a New Internationalism*, s. 177–178; Rozpory v nazírání na mírové snahy. *Ženská revue*, 10(8–10), 1915, s. 159–160.

⁷⁰⁶ MOUDRÁ, P. *Mlhy*. In: *Ženský svět*, 21(1), 1917, s. 10–11.

⁷⁰⁷ BIANCHI, B. *Towards a New Internationalism*, s. 179.

⁷⁰⁸ MOUDRÁ, P. *Mlhy*, s. 10.

⁷⁰⁹ BIANCHI, B. *Towards a New Internationalism*, s. 180.

Militaristické hledisko ženy navíc hodnotilo jako užitečné jen skrze jejich dispozice k mateřství. Militarismus byl tak chápán jako extrémní projev mužské nadvlády a jeho existence byla, pokud ženy ve společnosti měly požívat důstojného a plnoprávného postavení, nadále nemožná.⁷¹⁰

Pavla Moudrá tyto myšlenky sdílela. Zároveň však tyto názory konkretizovala, prohloubila a zařadila do historického kontextu. Tvrdila, že obdiv žen k mužům, kteří vládli zbraní, dokázali vítězit a tím ubránit společenství, vznikl již v předhistorické době. Přemoženy mužským předsudkem o nutnosti válek byly ženy neschopny oponovat; proto považovaly války za nevyhnutelné zlo, kterému se mohly vzepřít stejně málo jako nemoci či smrti. To byl původ přehnané úcty k mužům, která přetrvala a pronikla celou společností. Hlavně skrze fascinaci mužem, který bojuje, pak ženy demonstrovaly svou domnělou druhotnost a slabost.⁷¹¹ Pavla Moudrá přitom vzpomínala na své mládí, kdy nekriticky obdivovala Napoleona a jeho vojenskou moc. Svou modlu ale opustila, když v roce 1885 prostřednictvím pražské výstavy obrazů ruského umělce Vasilije Věreščagina (1842–1904), vykreslující hrůzy napoleonských válek, prozřela. Naznačovala tak, že k jejímu mládí, stejně tak jako k mládí lidstva patřily tyto prázdné idoly.⁷¹²

5.5.1.2 Militarismus a mateřství

Pavla Moudrá se v duchu kosmopolitních názorů evropského pacifistického ženského hnutí přikláněla i k mínění, že negativními důsledky válek a utrpením, které přináší, vždy trpěly více ženy než muži. Jednak byly ženy pasivními oběťmi, jednak, a to zejména, nebylo nikdy respektováno jejich mateřské právo; válka jim totiž bez souhlasu brala vlastní syny.⁷¹³ Pacifistka však o představě války jako největší urážky mateřství přemýšlela již v době před konfliktem.⁷¹⁴ Z toho tedy můžeme usoudit, že tato idea byla mezi pacifistkami rozšířena již před válkou. V době konfliktu však byla zdůrazňována, neboť válka dala feministickému pacifismu přesvědčovací moc silnější než kdy předtím.⁷¹⁵

---

⁷¹⁰ *Tamtéž*, s. 184.

⁷¹¹ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 12–13.

⁷¹² MOUDRÁ, P. Napoleon. In: *Ženský svět*, 20(17–18), 1916, s. 377.

⁷¹³ „Běs války dýchá svým otravným dechem z bezprostřední vaší blízkosti. [...] Jste to Vy v první řadě, které ho cítíte ve svých útrokách.“ LA PNP, *Fond Moudrá Pavla, Sestrám, ženám českým! Výzva proti válce*, rkp, 2 11, fo.

⁷¹⁴ Třeba: MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 12–14, 16; MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 7.

⁷¹⁵ BIANCHI, B. *Towards a New Internationalism*, s. 189.

V nevydaném dopise z léta roku 1917, adresovaném *Sestrám, ženám českým*,⁷¹⁶ byla patrná snaha Pavly Moudré obrátit tradiční ženské role, jako výchovu a péči, do nezbytné mateřské síly, která byla jediná schopna čelit nejvýraznějším destruktivním účinkům mužského „umělého světa“. Zvláště ještě v době konfliktu, kdy všichni na sobě pociťovali, kam válka vede, se dle ní ženy měly zhostit protiválečné výchovy svých dětí. V potomkovi tak matka měla vyvolat odpor ke všemu, co s militarismem souviselo: „Teď, dnes, je na čase výchova protiválečná, teď, kdy je provázena tak hrůzně názornými obrazy! Podaří-li se Vám zaseti v těchto dnech símě odporu do srdcí dítek Vašich, bude to znamenati, že budoucí věk bude míti méně plačících žen, matek, milenek a sester. Ve vašich rukách je dnes tato možnost. [...] Ženy matky jsou nad jiné povolány k tomuto působení.“⁷¹⁷ Zatímco tedy matky byly vnímány jako ty, co se mají starat jen o materiální potřeby svých dětí, Pavla Moudrá naopak ženám při výchově potomků přiznávala aktivní a rozhodující roli.

5.5.1.3 Ženské volební právo

Během války nastalo v novém feministickém mírovém hnutí obecně též sblížení mezi pacifismem, antimilitarismem a ženským nárokem na volební právo.⁷¹⁸ Pavla Moudrá velmi kritizovala, že rozhodovací pravomoci za války byly téměř výhradně v rukou mužů. Pacifistka přitom hovořila o tom, že vše, co bylo ženám ze strany mužů do války umožněno, bylo jejími slovy „jaksi jen „,parádní““; k čemuž dodala, že „chtěly-li by prakticky uplatňovati své vědomosti, házejí se jim klacky pod nohy. Za svou poctivou práci jsou ženy všude méně placenými silami při stejné výkonnosti s muži“.⁷¹⁹ Zároveň negativně hodnotila skutečnost, že pokud šlo o odpovědnost za stabilitu společnosti sužované válkou, ženy nijak šetřeny nebyly.⁷²⁰ Skrze vše, co ženy pro přežití národa v době konfliktu učinily, podle Pavly Moudré prokázaly, že jsou rovnocennou součástí společnosti, která musí být napříště brána v potaz. Toto své mínění formulovala na jedné ze ženských schůzí v roce 1918 následovně: „[...] nejsme zde proto, abychom si stěžovaly

---

⁷¹⁶ LA PNP, *Fond Moudrá Pavla*, *Sestrám, ženám českým! Výzva proti válce*, rkp, 2 11, fo.

⁷¹⁷ *Tamtéž*.

⁷¹⁸ BIANCHI, B. *Towards a New Internationalism*, s. 184.

⁷¹⁹ MOUDRÁ, P. *Zvítězí*, s. 1, 2.

⁷²⁰ „[...] co se v dnešní válce klade na bedra žen, přesahuje koňské síly. Kůň, cenná jednotka, padá vysílením, ale žena – co těch, pane bože, dnes je! – vydrží všechno, při neustálém důtklivém napomínání se strany mužských vlád a úřadů, ona jediná je zodpovědná za všechnu fysickou i mravní degeneraci zítřka!“ *Tamtéž*, s. 2.

od zkoušek, v nichž po většině jsme obstály s vyznamenáním. Naše *signum laudis* neskvěje se sice ani železem ani zlatem na žádné naší uniformě, ale je zapsáno ve vlastních srdcích našich jako hrdé sebevědomí, které nás zároveň opravňuje k tomu, abychom volaly po svém právu na díle kulturní i mravní obrody, již si všichni slibujeme po válce!“⁷²¹ Pavla Moudrá tak zdůrazňovala, že k napravení všeobecného postavení žen i k obnově společnosti bylo nutné, aby ženě byla po válce přiznána rovná práva a možnost práce ve veřejné správě.⁷²²

Pacifistka však nutnost společenského zrovnoprávnění žen a potřebu volebního práva pro ně odůvodňovala obsáhleji. Pavla Moudrá již dříve vyjádřila myšlenku, že jen ženy si prostřednictvím dispozice k mateřství intuitivně uvědomovaly zlo války, celou osobností tíhnuly k míru a tím i nejlépe věděly, co je pro člověka nejdůstojnější. Projevem této skutečnosti v jejím pojetí bylo, že ženy se ve všech válkách zhostily úlohy mírnit bědy, ošetřovat raněné a podobně.⁷²³ Pavla Moudrá také přednášela o tom, že ženy dle ní nikdy nepochopily nutnost válek a hrdinné vzrušení z nich, které bylo charakteristické jen pro muže, jakožto reprezentanty slabého soucitu.⁷²⁴ Zdůrazňovala, že samy ženy se ve válkách chopily zbraně pouze výjimečně; buď v náboženské exaltaci, nebo v boji za národní ideu. Stejně tak dokázaly mateřské city válce obětovat jen v případě, že byl jejich syn bojovníkem za vyšší cíle.⁷²⁵

Současně to byly po dobu trvání lidské historie ženy, které, podle Pavly Moudré, měly vždy odhad na velké reformní myšlenky mužů, a to, ať už šlo o ideje náboženské, či sociální povahy. Proto se záhy stávaly jejich horlivými vyznavačkami, přičemž tyto velké ideje učinily nejen přijatelnějšími, ale zároveň byly hlavně jejich zásluhou postupně uváděny do praxe. Pro Pavlu Moudrou bylo příkladem této skutečnosti třeba to, že když ženy před válkou získaly jen trochu samostatnosti, mohly se vzdělávat, psát a řečnit, intuitivně se zúčastnily všech obrodných prací v etických hnutích; bojovaly například proti alkoholismu, prostituci a také to byly ženy, které dle myslitelky tvořily většinu mírových

---

⁷²¹ MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 22.

⁷²² MOUDRÁ, P. *Zvítězí*, s. 2.

⁷²³ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 13–14; MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 8.

⁷²⁴ MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 5, 12–14, 16.

⁷²⁵ Jako příklad prvního případu jmenovala například Janu z Arku. V druhém případě měla na mysli třeba husitské války. MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 13.

pracovníků.⁷²⁶ Pacifistka tedy už před začátkem konfliktu požadovala, aby ženy získaly občanská i politická práva; nejen proto, aby se rozvíjel pacifismus, který je ženám vrozen, ale aby se zástupkyně druhého pohlaví mohly na veřejné tribuně zastat svého mateřství a zabránit tak válkám.⁷²⁷

Je nutné poznamenat, že pojetí *mírová žena* a *válečný muž*, jaké vidíme u Pavly Moudré, které bylo charakteristické také pro některé předválečné aktivistky mírového hnutí a typické pro nový feministický pacifismus, velmi kritizovala třeba Berta Suttnerová. Ta se sice konfliktu nedožila, ale už předtím striktně vystupovala proti tomu, aby ženám byly připisovány některé výlučné kvality, které pak umožňují tvrdit, že lépe chápou myšlenku míru. Pacifismus tedy nepovažovala za ryze ženské hnutí, neboť zdůrazňovala fakt, že zastoupení obou pohlaví v mírovém hnutí bylo početně vyrovnané; sympatie k válčení navíc projevovaly ženy stejně jako muži. Rovněž nesouhlasila s argumentem, že ženy byly k pacifismu povolány, protože jsou matkami. Místo této omezující redukce pro ni bylo cennější poukazovat, což sama i činila, že ženy se připojovaly k pacifismu, protože i ony pochopily, že válka je zlem pro celé lidstvo.⁷²⁸

Pavla Moudrá tedy ve válce spatřovala problém, který nemusel nastat, kdyby ženy byly plně zrovnoprávněny již před rokem 1914. Ze vzniku konfliktu obviňovala výhradně muže, kteří si bez oprávnění žen k hlasování schválili brannou povinnost.⁷²⁹ Zároveň zdůrazňovala, že ženy podíl na vypuknutí světové války neměly, neboť postrádaly předsudek o její nutnosti.⁷³⁰

Ženy dle Pavly Moudré potřebovaly aktivní i pasivní volební právo proto, aby překonaly nešvary společnosti, které přinesla jednostranná vláda mužů. Teprve skrze plné zrovnoprávnění by pak, ve spolupráci s muži, využily potenciál svého citu a do parlamentů přinesly cit pro ušlechtilé myšlenky; přitom by se i aktivně zasadily o to, aby tyto ideje

---

⁷²⁶ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*, s. 38; MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 72, 77; MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 8; MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 10–12.

⁷²⁷ MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 8–9.

⁷²⁸ HAMANN, B. *Bertha von Suttner: život pro mír*. Praha: One Woman Press, 2006, s. 443–445.

⁷²⁹ „Dnes je jim jen jako divákům zoufale přihlížeti k šílenství, k němuž vedla jednostranná nadvláda výbojného mužství a chladné vypočítavosti mužského rozumu. Cit, něha, milosrdenství, nesobecké obětování – to vše byly prvky, jichž zamítal pyšný nadčlověk.“ MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 21; „[...] my dnes z plného přesvědčení a za souhlasu milionů musíme zvolati: Šílenství, tvé jméno je muž!“ MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 20–21.

⁷³⁰ MOUDRÁ, P. *Zvítězí*, s. 1; Podobně: MOUDRÁ, P. *Protiválečná*, s. 8.

byly relativně rychle uskutečněny. Hlavně by však pracovaly na odstranění předsudku o nutnosti válek. Pavla Moudrá přitom zdůrazňovala, že muži by bez spolupráce se ženami militarismus neodstranili, neboť neměli mateřskou zkušenost. Poté, co by byl předsudek války, coby přežitek barbarských časů, odbourán, by ženy proti případným válkám protestovaly silou své mateřské lásky a napříště už by žádný konflikt nedovolily.⁷³¹

Pavla Moudrá ale na tuto problematiku hleděla i prizmatem teosofické nauky; společenskou rovnoprávností žen by také došlo k tomu, co spisovatelka označovala jako „vtělení ženského principu“,⁷³² který povede k nadvládě zmíněného principu. Tím by nastal obrat k vyšším a abstraktním věcem, což by přineslo mír, altruismus, něhu, soucit i čistotu. Pacifistka tvrdila, že díky sebevědomým ženám vědomým si svých lidských práv a současně plnícím své poslání, bude na světě postupně utvořena opravdu vyzrálá civilizace založená „na společné práci a lásce“⁷³³ vyznačující se světovým mírem, jednotou a bratrstvím.⁷³⁴ Tento příslib by byl, formulací Pavly Moudré, naplněn za té podmínky „bude-li chtít [žena – pozn. autorky] býti ženou“.⁷³⁵

Pavla Moudrá také věřila, že díky všem kvalitativním změnám v postavení žen, které jsem dosud v této kapitole popisovala, by reprezentantky druhého pohlaví ve společnosti opět nabyly svého prvotního mateřského práva; přitom by na světě opět zavládlo vše, čím se vyznačoval původní matriarchát.⁷³⁶

Teosofií ovlivněná Pavla Moudrá ale zdůrazňovala, že pokud by ženy byly společensky zrovnoprávněny, neměly se ve veřejném ani politickém životě uplatňovat jako osobnosti. Měly se prosazovat jako individuality, neboť jen takto by dokázaly stát nad svou osobností a udržet si mravnost. Pavla Moudrá přitom varovala, že kdyby ženy chtěly

---

⁷³¹ Pavla Moudrá za války s nadějí konstatovala: „Svítá jí zoře a nastane den, kdy žena dočká se úplného společenského zrovnoprávnění. Promluví své rozhodné slovo při utváření nových poměrů. Kdo umlčí šílenství války? Jen žena svým slovem míru a lásky [...] Láska vítězí nad Nenávistí!“ MOUDRÁ, P. *Otázky*, s. 126.

⁷³² MOUDRÁ, P. *Zvítězí*, s. 2.

⁷³³ *Tamtéž*; MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*, s. 12.

⁷³⁴ „O budoucím světovém míru nerozhodnou žádné mírové konference mužů. Rozhodne v něm vítězství myšlenky bratrské lásky, myšlenky sbratření lidstva na základě teosofických nauk o Jednotě, o mnohosti životů [...], až tyto myšlenky stanou se duchovním majetkem žen a matek. Nebude pak jediné z těchto, která by obětovala svého syna něčemu, co se tak přičí i vlastnímu jejímu poslání.“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 12; MOUDRÁ, P. *Ženy proti válce*, s. 16.

⁷³⁵ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*, s. 39.

⁷³⁶ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 74.

uplatňovat svou osobnost, opět by zabředly do nečestného boje s muži, braly by na sebe jejich vlastnosti a bojovaly by proti nim pohlavností; tím by je strhávaly s sebou.⁷³⁷ Zdůrazňovala, že prosazovat svou osobnost mohli jen muži, kterým dle teosofického vesmírného zákona rovněž náleželo tvořit ideje a vynalézat. Ženy, kterým nebyla vrozena tvůrčí síla, měly výdobytky mužů upravovat, zjemňovat a pomáhat jim je prakticky uskutečňovat.⁷³⁸ Kromě toho bylo dle Pavly Moudré posláním žen naplňujících princip věčného ženství uchovat mravnost společnosti, připravit lidstvo na celkovou obrodu a pozvednout jej na vyšší duchovní úroveň.⁷³⁹ Navíc měly mravnost zajišťovat jednak u svých potomků, jednak ji přenášet na muže. Proto pacifistka po válce zdůrazňovala, že i když ženy byly zrovnoprávněny, neměly zapomínat na své nitro a zejména pak na fakt, že mají být především matkami.⁷⁴⁰

5.6 Pavla Moudrá a eugenika

V době konfliktu vyvolaly masové fenomény, jako byly například úbytek porodů, zvýšení úmrtnosti, mohutné sociální i demografické změny, velké obavy z vylidnění. Z tohoto důvodu se za války ve velkém měřítku rozvíjela eugenika.⁷⁴¹ Jedni přitom eugeniku v tomto čase pojímali jako přímou aplikaci biologických poznatků na lidskou

---

⁷³⁷ „Ženě, u vyšší míře než muži, je třeba, aby v bytosti své dala prozařovati aspektům božství, a aby nikdy v ní nebrala převahu nižší osobnost pudová. Kde se tak děje, kde tato nižší osobnost nabývá u ženy převahy, tam žena všude stává se překážkou mužova rozvoje, brzdou jeho schopností a tím i největší jeho nepřítelkou.“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 15.

⁷³⁸ Společné působení obou principů tedy bylo, podle teosofií ovlivněné Pavly Moudré, vesmírným zákonem: „[...] mužského, jenž aktivně sílu, sémě vysílá a ženského, jenž passivně je přijímá k dalšímu vytváření a zpodobnění. Mužství uplatňuje se na venek, práce ženství je skryta v taji a klidu.“ MOUDRÁ, P. *Žena budoucna*, s. 39.

⁷³⁹ „Toto hledání cesty k vyléčení lidských bolestí, hříchů a béd jest beze sporu nejkrásnějším posláním žen. Tj. v pravdě pak ono ‚věčně ženské‘, které nejen muže, ale veškeré lidstvo na dráze jeho nekonečného vývoje nese vzhůru!“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 21.

⁷⁴⁰ „Bylo-li jí dopřáno obohatiti se vědomostmi, rozšířil-li se její okruh činnosti, nejsa již omezen jen na rodinu, nesmí žena nikdy zapomínati, že se širší činností roste i její zodpovědnost, a že pro ni jako pro ženu kulturně rovnocennou s mužem tím více musí platit to, co je charakteristické pro ni od věků věkův [...]“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 20–21.

⁷⁴¹ Eugenika, jež vznikla na konci 19. století, byla původně vědeckou teorií, podle které bylo především možné vědeckou cestou zasahovat do rozmnožování člověka tak, aby byly posíleny kvality potomstva. Eugenika pak nechvalně proslula zejména v období druhé světové války. Heslo „Eugenika“ in: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Eugenika> [cit. 2021-03-19].

společnost,⁷⁴² jiní, zejména pak feministky, kladli důraz na pozitivní socio-hygienické důsledky této vědy.⁷⁴³

V myšlenkách Pavly Moudré lze postřehnout, že eugenicky hleděla třeba na problematiku mateřství. Byla totiž názoru, že ženám „připadá veliký úkol zušlechtění celé rasy hned takřka od chvíle početí“.⁷⁴⁴ V jejím pojetí měly ženy dosáhnout „ukázněné morálky“, o které jsem již hovořila výše, i proto, že jejich hlavním údělem byl dle spisovatelčiných slov „vznešený úkol mateřství“.⁷⁴⁵ Vědomí nutné mravní čistoty před manželstvím a mateřstvím pak Pavla Moudrá nazývala „důstojnost mateřství“.⁷⁴⁶ Pavla Moudrá věřila, že matky již v prenatálním období na plod přenášely své vlastnosti. Jedině tehdy, když by byly mravně silné a vyrovnané, by takové bylo i dítě, které by i snadněji přijalo výchovu obrozené matky; díky tomu by se pak lidstvo rychleji přetransformovalo na vyšší mravní úroveň.⁷⁴⁷ Pokud by podle Pavly Moudré nadále existovala ženská prostituce a předmanželská nezdrženlivost, kazila by „důstojnost mateřství“; případné děti, potažmo generace, vzešlé z matek oddávajících se jmenovaným „nešvarům“. Takové děti nemohly být podle pacifistky mravné.⁷⁴⁸

K eugenice se Pavla Moudrá svérázným způsobem vyjádřila také v článku *Dvojenství*.⁷⁴⁹ Zde reagovala na eugenický názor Němce Herrmanna Torgese, o kterém nemám k dispozici bližší informace. Z článku Pavly Moudré vyplývá, že Herrmann Torges

---

⁷⁴² Například lékař František Lašek (1872–1947). BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 81, 83

⁷⁴³ Zejména některé feministky věřily, že by eugenika mohla zlepšit společenské postavení žen. Třeba Olga Stránská-Absolonová byla přesvědčena, že ústředním požadavkem eugeniky by mělo být heslo: „[...] zušlechtíte muže a ženy vnitřně, zušlechtíte životní názory a podmínky a bude zušlechtění lidstva samo sebou dosaženo.“ STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, O. *Za novou ženou*, s. 258–259 [psáno v roce 1916 – pozn. autorky].

⁷⁴⁴ MOUDRÁ, P. *Slova matkám*, s. 109.

⁷⁴⁵ *Tamtéž*.

⁷⁴⁶ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 14.

⁷⁴⁷ „V rukách matek spočívá osud národů. [...] V pocitu veliké své zodpovědnosti dá uvědomělá žena výhost všem myšlenkám zlosti, netrpělivosti, nedůtklivosti a neutěšitelného zármutku, a dovede si každým okamžikem říci: ‚Tím vším trpělo by i moje dítě – já nesmím podléhati ničemu, co by kalilo jas budoucích jeho dnů!‘ [...] V naší rozhárané, neklidné, nervosně chvatné době je nanejvýš nutno, aby ženy pochopily, jak veliký podíl mají na tom, aby příští generace rodily se klidné, harmonicky vyrovnané, mravně silné. To budou, budou-li takovými jejich matky již před jejich zrozením.“ MOUDRÁ, P. *Slova matkám*, s. 108–109.

⁷⁴⁸ „Vrátit ženu k vědomí důstojnosti mateřství znamená povznést mravně celý svět.“ MOUDRÁ, P. *Poslání ženy*, s. 14.

⁷⁴⁹ MOUDRÁ, P. *Dvojenství*. In: *Ženská revue*, 12(10), 1917, s. 229–231.

v eugenickém duchu navrhl, že válečné demografické ztráty by bylo možné překonat a vyrovnat tím, že by byl zaveden systém dvou manželek; jedné starší „řádné“, která by už neměla moc šancí otěhotnět, a jedné mladé „vedlejší“. Systém by byl vlastně vyjádřením vlastenecké povinnosti, kterou by aktéři tohoto vztahu dobrovolně vykonali v zájmu rozrodu vlastního národa.⁷⁵⁰ Pavla Moudrá tento návrh odsoudila jako nemravný z hlediska toho, že by muž měl s oběma ženami sexuální poměr. Bylo by to v podstatě zákonným povolením cizoložství, které by využívali jen lidé uvolněné morálky.⁷⁵¹ Pavla Moudrá proto načrtla vlastní „mravnou“ alternativu k tomuto návrhu, eugenickou bigamii, která předpokládala „lidi čestné a mravné“. Spočívala v tom, že, kdyby starší žena měla mladého manžela, který by se zamiloval do mladé ženy, měla starší uznat, že je v „odkvětu“ a mladší ženě dobrovolně ustoupit. Nadále by však měli všichni tři aktéři vztahu žít spolu; starší žena by přitom už vystupovala jen v roli mužovy kamarádky a současně mateřské přítelkyně i rádkyně nové mužovy partnerky.⁷⁵² Podmínkou „ideálního dvojženství“ tedy bylo hrdinství starší ženy, která se slovy Pavly Moudré „obětuje se ve prospěch blaha druhých“.⁷⁵³

Článek Pavly Moudré vyvolal řadu nesouhlasných či dokonce pobouřených reakcí. Třeba František Lanc varoval, že uskutečnění návrhu Pavly Moudré by ve společnosti odstranilo pojem rodiny. Při jeho jednostrannosti by navíc porušoval rovnost pohlaví, a proto by se ve stejném případě musel totožně zachovat i neplodný starý muž, který má mladou manželku.⁷⁵⁴ Posledním příspěvkem v diskusi byl článek od Růženy Vackové. Ta návrh Pavly Moudré definitivně strhala tím, že by byl porušením jednoženství, které považovala za jedno „z málo mravně-kulturních vymožeností“. Návrh rovněž považovala za urážku žen, které by rodily jen „zas nový materiál k vedení války“, čímž by byly poníženy na úroveň živočicha a pouhého nástroje k rození dětí.⁷⁵⁵

Vzhledem k drtivé většině představ stoupenců eugeniky nebyla Růžena Vacková daleko od pravdy. Eugenika v jádru odnímalá ženám právo na vlastní tělo, na mateřství jako volbu a skrývala v sobě nebezpečí toho, že žena bude ve společnosti redukována jen

---

⁷⁵⁰ *Tamtéž*, s. 229.

⁷⁵¹ *Tamtéž*, s. 229–230.

⁷⁵² *Tamtéž*, s. 231.

⁷⁵³ *Tamtéž*, s. 230.

⁷⁵⁴ GRIMMICOVÁ, M., LANC, F. Dvojženství. In: *Ženská revue*, 13(2), 1918, s. 28–31.

⁷⁵⁵ VACKOVÁ, R. Ještě poznámka ku článku „Dvojženství.“ In: *Ženská revue*, 13(7), 1918, s. 152–153.

na matku.⁷⁵⁶ Pavla Moudrá však ve svém názoru vycházela z vlastní, v tehdejší době velmi nestandardní, životní situace, kterou prostřednictvím zmíněného článku „skrytě“ obhajovala.⁷⁵⁷ Její manžel Antonín K. Mrha totiž v roce 1917, v době své vojenské služby, navázal milenecký vztah s Růženou Kulíkovou. Pavla Moudrá milence ustoupila. Svou sokyni jednak litovala, neboť Růžena Kulíková žila s tyranským manželem, jednak usoudila, že by její manžel měl mít mladší ženu úměrnou svému věku; Pavla Moudrá totiž byla o 14 let starší než Antonín K. Mrha. Myslitelka pak nadále působila jako důvěrnice Růženy Kulíkové a nově vzniklému páru se také, vzhledem k tomu, že se jim v květnu roku 1918 narodil syn Jaromír, snažila všemožně pomáhat.⁷⁵⁸

5.7 Politický rozměr myšlenek Pavly Moudré

Ve svých článcích nebo přednáškách se Pavla Moudrá začala k politickým a společenským poměrům v českých zemích za války jasněji vyjadřovat až od doby vlády nového císaře Karla I. Tehdy už zřejmě skončila její internace v Neveklově, a navíc zřejmě předpokládala, že případný trest by již nebyl fatální.⁷⁵⁹

V článku *Smutné výročí*⁷⁶⁰ z roku 1917 Pavla Moudrá explicitně obvinila z prodlužování válečného konfliktu lichváře, válečné spekulanty a všechny, kteří se na válce obohacovali. Podívovala se, že lid proti těmto „škůdcům lidstva“, jak zmiňované označila, spontánně nepovstal. V této souvislosti ocenila statečnost lidí v minulosti. Hlavně však vyzdvihla události únorové revoluce v Rusku, přičemž nezakrytě vyzvala společnost v českých zemích k tomu, aby se po jejím vzoru zbavila monarchie: „Kdykoli v dějinách lidstva seděl na trůně král nehodný, seděl na něm jen tak dlouho, dokud si lid neuvědomil jeho špatnosti a nesvrhl ho i s trůnem jako hračku. I dnes ještě dovedl se lid ruský zbavit

---

⁷⁵⁶ BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy*, s. 83.

⁷⁵⁷ SOKA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 587, kart. 6, dopis Růženy Kulíkové Pavle Moudré, 20. 3. 1918.

⁷⁵⁸ Antonín K. Mrha a Pavla Moudrá se nakonec rozvedli, ale až v roce 1928. JELÍNKOVÁ, L. *Zapomenutá aktivistka*, s. 31–32, 35–37, 46.

⁷⁵⁹ SOKA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 57, kart. 2, dopis A. Bayerové Pavle Moudré, 31. 3. 1917.

⁷⁶⁰ MOUDRÁ, P. *Smutné výročí*. In: *Ženský svět*, 21(15–16), 1917, s. 251–252.

carismu.“⁷⁶¹ Proto také volala po, jak přímo napsala, „hlasu sjednoceného lidstva“, aby společně odsoudil a zúčtoval se všemi, kdo mu ukládali o svobodu.⁷⁶²

Jak už jsem zmínila, Pavla Moudrá byla přesvědčena, že ženy podíl na vypuknutí světové války neměly. V posledním roce konfliktu však varovala, že by ženy mohly získat odpovědnost za trvání války, kdyby se dobrovolně podílely na jejím průtahu, čímž by také kazily svou mravnost tak důležitou k budoucí transformaci světa. V následujícím prohlášení ale rovněž ženy vyzvala k neposlušnosti vůči monarchii: „Vy nesmíte se státi náhradnicemi mužů ve vnitrozemí, ne se hlásit do služeb za muže! Vždyť probůh, za každou z vás je takto poslán jeden otec, jeden syn, jeden bratr do fronty! Protestujeme pak ze všech sil proti tomu, aby ženy dokonce byly verbovány k válečným úkonům!“⁷⁶³

K eventuálnímu nastolení míru však Pavla Moudrá důrazně poznamenala, že budoucnost se skrývala v demokracii, nikoliv v monarchii, která dle ní utiskovala „malé“ (například ženy a národy).⁷⁶⁴ Je ale zajímavé, že když pacifistka uvažovala o režimu, který by byl, vzhledem k rychlému naplnění autentického matriarchátu, pro ženy nejvhodnější, nacházela jej v komunismu.⁷⁶⁵ Je ovšem třeba říci, že Pavla Moudrá sice uznávala myšlenku komunismu, avšak chápala ji tak, že se v hloubi této ideje skrývá pravá demokratizace společnosti. Byla tedy spíše příznivkyní demokracie a komunismus dávala za příklad pouze teoreticky. Sama také později zdůrazňovala, že bolševický teror v Rusku jako násilnou cestu k uskutečnění komunismu neuznávala a vnímala jej jako budoucí možné ohrožení evropského míru.⁷⁶⁶

Pavla Moudrá se od poloviny roku 1917 rovněž podílela na významných akcích znovuoobnoveného ženského hnutí. Dne 1. srpna 1917 nechaly některé české ženy v tisku publikovat vlastní veřejné prohlášení adresované českým poslancům. Byla to vlastně jedna

---

⁷⁶¹ *Tamtéž*, s. 251.

⁷⁶² „Je třeba zmohutnění jednotlivých hlasů tak, aby křik jejich přehlušil i bubnovou palbu, je třeba Hlasu sjednoceného lidstva, který by volal na soud boží všechny spoluvíníky války i všechny ty, kdo ukládali o svobodu bližních, je třeba Hlasu, který by chtěl s nimi účtovat. Ne až po válce, ne až paže trpitelů budou tak sesláblé, že ani stéblem nepohnou, ne až hlasy hořekujících seslábnou na pouhý sten, nýbrž dnes, kdy ještě je zbytek síly!“ MOUDRÁ, P. *Smutné výročí*, s. 252.

⁷⁶³ MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 21.

⁷⁶⁴ *Tamtéž*, s. 25.

⁷⁶⁵ „Zřízení komunistické je vůbec nejpříznivější společenské zařízení pro ženu. Absolutism a kapitalism ji ubíjely.“ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 74.

⁷⁶⁶ MOUDRÁ, P. Oběti světové války. In: *Ženský svět*, 23(15–16), 1919, s. 249.

z mála uskutečněných akcí odporu, jež se v Čechách k tomuto datu připravovaly.⁷⁶⁷ Dokument, který byl výzvou ke zrovnoprávnění žen v politickém životě i v úsilí o vytvoření samostatného československého státu, koncipovalo a podepsalo 14 významných českých žen; mezi nimi i Pavla Moudrá.⁷⁶⁸ Na začátku dokumentu podepsané ženy s rozhořčením poukazovaly na to, že nemají politická práva, kvůli čemuž se i přesto, že se za války ve všech oblastech vyrovnaly mužům, nemohou vyjádřit k nejbližšímu rozhodování o budoucnosti národa. Přitom ale podtrhovaly, že jsou politicky uvědomělé a jejich nejvyšším cílem, což sdílají s muži, je samostatný stát, pro nějž jsou ochotny přinést největší oběti. Hlavním požadavkem tedy bylo, aby se čeští poslanci na nejbližším zasedání Říšské rady přičinili o zrovnoprávnění žen ve veřejném životě i o to, aby jim bylo co nejdříve přiznáno volební právo. V prohlášení je velmi patrný vliv pacifistických myšlenek Pavly Moudré čerpajících z nového feministického mírového internacionalismu. Ten byl evidentní zejména v následující pasáži textu: „Domáháme se práv politických u vědomí, že účast žen v rozhodování o státních záležitostech je neomylným prostředkem k nejžárnějšímu cíli lidstva, k míru na základě mezinárodních dohod, jimiž by navždy znemožněna byla válka. Mír je povoláním ženy, bez vlivu ženina po svém boku muži války nikdy neodstraní.“⁷⁶⁹

Dne 17. února 1918 se Pavla Moudrá zúčastnila veřejné manifestační schůze žen, odehrávající se v místnostech pražské Měšťanské besedy, kde zejména významné ženy diskutovaly o možné podobě přijatelného míru. Tato schůze se sešla, aby skrze ni ženy z českých zemí demonstrovaly své připojení se k Tříkrálové deklaraci. Manifestace, na kterou přišly ženy bez rozdílu politického přesvědčení a sociálního postavení, byla v době války prvním velkolepým projevem masivně demonstrujícím jednotu žen i jejich odhodlanost v boji za samostatný a demokratický československý stát. Hlavní řečnicí zde byla poslankyně Božena Viková-Kunětická (1862–1934), která zdůraznila, že „pilíři

---

⁷⁶⁷ Je ale nutné říci, že ženy z Čech byly předběhnuty českými ženami z Moravy, které svou proklamaci českým poslancům Konečnému a Staňkovi poslaly již dne 15. července 1917. Poslanci ale bylo zveřejněno až na zasedání Říšské rady dne 25. září 1917. Mírový projev českých žen z Moravy. *Ženský obzor*, 15(7), 1917, s. 216; Českým poslancům. *Národní listy*, 57(209), 1917, s. 3.

⁷⁶⁸ Dokument třeba podepsaly významná přírodovědkyně Věra Babáková, druhá česká lékařka Anna Bayerová, spisovatelka Gabriela Preissová, básnířka Růžena Jesenská a další. Českým poslancům. *Národní listy*, 57(209), 1917, s. 3.

⁷⁶⁹ *Tamtéž*.

světové demokracie“⁷⁷⁰ byli Hus a Komenský. Současně byla vypracována rezoluce, která zdůrazňovala nadšení a souhlas žen se splněním požadavku na sebeurčení všech národů. Zároveň zde byla vyjádřena nejen kýžená podoba procesu vedoucího k ukončení války, ale i odhodlanost českých žen vytrvat do pokojného uzavření konečného demokratického míru, který mimo jiné učiní český národ svobodný.

V textu rezoluce stálo: „[...] pouze takový mír zabezpečí pokojný a svobodný vývoj našeho národa a všeho lidstva, který nebude uzavřen ve znamení násilí a moci, ale pod praporem svobody a bratrství, starých to ideálů, za které český národ od věků bil se i krvácel. Prohlašujeme, že jsme ochotny a připraveny cokoliv podstoupiti, jakékoli oběti ještě přinést, dokud nebude dosaženo míru, jakého si žádáme: Míru všeobecného, který odstraní křivdy a bezpráví a který dá svobodu, rovnost i spravedlnost všem národům.“⁷⁷¹

Současně se v dokumentu například objevily požadavky na úplnou rovnoprávnost žen s muži v soukromém i veřejném životě, úplnou náboženskou nezávislost jednotlivce v životě i ve škole, na sociální péči o matky a ženy pracující mimo domov a na zavedení osmihodinové pracovní doby dělnictva. Vysoce vlastenecký a protimonarchistický ráz schůze potvrdilo i slavnostní zakončení doprovázené zpěvem národní hymny. Vzhledem k tomu pak úřady příští naplánovanou schůzi žen na Žofíně i manifestační průvod Prahou zakázaly.⁷⁷²

Při příležitosti 50. výročí položení základního kamene Národního divadla proběhl dne 17. května 1918 v Obecním domě *První kongres slovanských žen*. Akce, na které byly hojně zastoupeny také příslušnice všech „ujařmených“ národů monarchie (například Polky a Jihoslovanky), se opět nesla ve znamení připravenosti vést boj za vlastní samostatnost. Také Pavla Moudrá zde pronesla jednu z vlasteneckých řečí, některými účastnicemi hodnocenou jako nejvýraznější.⁷⁷³ Ve svém projevu vyzdvihla své idealistické pojetí jedinečnosti poslání českého národa, kterému jsem se věnovala již výše. Tento náhled byl mezi ostatními feministkami z českých zemí velmi populární právě ke konci konfliktu: „Jsme národ, jehož úkolem v lidstvu, a v první řadě ve Slovanstvu, je roditi a pěstovati

⁷⁷⁰ Manifestační schůze českých žen v Praze. *Ženský obzor*, 16(3), 1918, s. 93.

⁷⁷¹ *Tamtéž*, s. 93–94.

⁷⁷² *Tamtéž*; MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 26.

⁷⁷³ I. Kongres slovanských žen. *Ženský svět*, 18(5), 1918, s. 145–146; SOkA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 57, kart. 2, dopis A. Bayerové Pavle Moudré, 21. 5. 1918.

myšlenky duchovní Pravdy a Svobody, a za tyto myšlenky a šíření jich odnášeti si korunu mučednickou.“⁷⁷⁴

Ve víru vlasteneckého očekávání rovněž ožívaly národní mýty, které byly opatřovány novým významem. V tomto duchu se Pavla Moudrá ve své řeči zmínila, že archetypem duše české ženy byl mytický zjev kněžny Libuše. Ta byla jejími slovy nejen „moudrá vládkyně, strážkyně národního ohně“, ale také pravzor jediného správného postavení české ženy, která je oprávněna nést vlastní díl odpovědnosti za splnění výše zmíněného vyššího národního úkolu.⁷⁷⁵ Pavla Moudrá dále připomínala svou několikrát opakovanou tezi, že v období české reformace, éře husitské a českobratrské, zažívaly zdejší ženy svobodu, mír a rovnoprávné postavení s muži.⁷⁷⁶

Feministka Pavla Moudrá se ve své řeči tedy s kolegyněmi shodovala v mínění, že období ztráty české státní suverenity, vedle útlačku národa, přineslo také útlak žen.⁷⁷⁷ Také podtrhla, že, navzdory útisku žen, snahy národního ducha i ona Libušina moudrost a mravní čistota přežívaly „ve všech těch neznámých matkách českých, které nám přes útisk nepřátelské církve a státu dochovaly naše náboženské tradice a dochovaly naši zvučnou, sladkou, čistou řeč“.⁷⁷⁸ Zmiňovaný kongres byl pochopitelně následující den z úřední moci rozpuštěn.⁷⁷⁹

Zdá se tedy, že v prostředí ženských aktivistek pocházejících z českých zemí došlo ke konci války ke sdílení některých myšlenek nového feministického pacifismu. Navrchu tak nabyly zvláště představy o ženách jako o bytostech od přirozenosti povolaných k mírové práci, jejichž účast je nutná k celkové pozitivní obrodě lidstva. Právě pomocí těchto idejí pak feministky obhajovaly akutní potřebu politických práv pro ženy hlavně proto, že válka těmto myšlenkám poskytla silnou přesvědčovací moc.

---

⁷⁷⁴ *I. Kongres slovanských žen*, s. 148.

⁷⁷⁵ *Tamtéž*.

⁷⁷⁶ Pavla Moudrá tuto tezi připomněla například v roce 1917: „Žena ve hnutí husitském zaujímá své čestné stanovisko vedle muže jako úplně zrovnoprávněná spolubojovnice za pravdu boží [...]. Rovněž v obci českobratrské a ve všech zřízeních, této podobných, utuchá boj pohlavní.“ MOUDRÁ, P. *Muž a žena ve vzájemném boji*, s. 77.

⁷⁷⁷ *Tamtéž*.

⁷⁷⁸ *I. Kongres slovanských žen*, s. 149.

⁷⁷⁹ *Tamtéž*, s. 150.

Ačkoliv Pavla Moudrá vycházela z myšlenek nového feministického pacifismu, který byl po vzoru Bertu Suttnerové silně internacionální,⁷⁸⁰ svými vizemi se odchýlila v tom, že měly i silný národní důraz, což jsme mohli vidět výše. Pavla Moudrá v tomto ohledu vyzdvihovala mínění, že český národ je sám o sobě nositelem mírové ideje a demokracie ve světě. Tím by i případná svoboda národa přispěla ke světovému míru a byla by dílem i jeho garancí. Také tento pohled se stal na konci války pro prostředí feministek z českých zemí dominantní. Pavla Moudrá však navíc podtrhovala, že pro předávání a udržování oné mírové ideje, která byla s českým národem bytostně spjata, jsou skrze svou mateřskou, a tím i národní úlohu, odpovědny české ženy.⁷⁸¹

Feministky z českých zemí, jako i Pavla Moudrá, také aktualizovaly jeden z náhledů na úlohu žen pocházející z 19. století, který poukazoval na ženy jako přechovávatelky národní rázovitosti a tradic. Toto pojetí ale v době válečného konfliktu nabylo trochu odlišného významu. Byly to totiž právě ženy, které byly vnímány jako ty, jež svou všeobecnou usilovnou prací v zázemí udržely národ naživu a pomohly mu tak přežít těžké období války. Podle feministek obecně si také tímto zasloužily společenskou rovnoprávnost.

5.8 Poválečná činnost Pavly Moudré

Pavla Moudrá se po válce plně soustředila na činnost v obnoveném pacifistickém hnutí, kdy se stala nejznámější československou pacifistkou.⁷⁸² Za jejího předsednictví obnovila, v době zahájení pařížských mírových porad (1919), svou činnost jí založená *Chelčického mírová společnost*.⁷⁸³ Společnost mimo jiné ihned připravila petici k ministerstvu vyučování vyzývající k potřebné reformě školní výuky mající napříště směřovat k pacifismu.⁷⁸⁴ Rozhodla také o opětovém vydání zabavené dvousvazkové *Mírové čítanky*, která vyšla v květnu 1919. Měla to být „kniha nad jiné památná“⁷⁸⁵, rozšířená o příspěvky vykreslující válečné zkušenosti obyčejných lidí, jakožto nejlepší memento k podnícení

---

⁷⁸⁰ HAMANN, B. *Bertha von Suttner*, s. 456–457.

⁷⁸¹ „Čechové byli již jednou v oblasti volnosti myšlenky a svobody svědomí vzorem světa – byli jím za nadšené součinnosti českých žen, budou jimi zas, pochopí-li naše ženy svůj úkol světový. Lidstvo je takové, jaké má matky.“ MOUDRÁ, P. *Ženám českým ve čtvrtém roce války*, s. 24–25.

⁷⁸² KOVÁŘ, K. *Pavla Moudrá: život a působení vzácné a ušlechtilé ženy*. Praha: Sdružení Swetta Mardena, 1934, s. 27.

⁷⁸³ MOUDRÁ, P. Drobné zprávy. In: *Ženský svět*, 23(1–2), 1919, s. 21.

⁷⁸⁴ *Tamtéž*.

⁷⁸⁵ *Tamtéž*, s. 22.

budování státního, potažmo světového míru. Proto byla tentokrát adresovaná lidem všech věkových kategorií.⁷⁸⁶

Za Československo se pak jako představitelka výše jmenované společnosti Pavla Moudrá zúčastnila například mezinárodního mírového kongresu v Londýně (1922), mírové konference v holandském Lunterenu (1938), nebo řídila veřejné zasedání *Mezinárodní ligy žen pro mír a svobodu* v Praze (1929).⁷⁸⁷

V únoru 1919 otiskem veřejné přednášky *Mírová hlídka* obnovila stejnojmennou rubriku v časopise *Ženský svět*, vedoucí k osvětě v oblasti mírového hnutí.⁷⁸⁸ Kromě mnoha přednášek bojovala za mír i spoluprací s mezinárodními odzbrojovacími organizacemi. Stala se i podporovatelkou pacifisty a pedagoga Přemysla Pittera (1895–1976), jednoho z čelných představitelů československého křesťanského komunismu, se kterým se od roku 1924 podílela i na vydávání jeho výchovně a pacifisticky orientovaného časopisu *Sbratření*.⁷⁸⁹

Pro své striktní pacifistické názory a zásluhy byla Pavla Moudrá v meziválečné době označována jako „apoštolka mírového hnutí“ v českých zemích a považována za zdejší ekvivalent Bertu Suttnerové.⁷⁹⁰ Její jméno bylo také již v roce 1922 zapsáno na seznam světových pacifistů.⁷⁹¹ K obdivovatelům mírové aktivistky patřil i prezident Tomáš Garrigue Masaryk.⁷⁹² Všeobecnou oblíbenost Pavly Moudré, která se vztahovala nejen k pacifistické aktivitě, ale i k její rozsáhlé spisovatelské činnosti, lze potvrdit i tím, že její knihu *Obrození duše* si v roce 1919 zakoupilo 12 000 lidí.⁷⁹³

---

⁷⁸⁶ První díl nesl podtitul *Válka* a redigovala ho Pavla Moudrá, druhý díl pak podnázev *Mír* a vyšel redakcí Jindřišky Wurmové. URBAN, J. F. *České ženy*. Nymburk: Svatopluk Hrnčíř, 1922, s. 18.

⁷⁸⁷ PROCHÁZKOVÁ, E. Pavla Moudrá (1861–1940). In: *Křesťanská revue*, 77(6), 2010, s. 18–21.

⁷⁸⁸ MOUDRÁ, P. Valná schůze Chelčického mírové společnosti. In: *Ženský svět*, 23(5–6), 1919, s. 86–87.

⁷⁸⁹ PÁNEK, J. *Pavla Moudrá*, s. 221, 236.

⁷⁹⁰ URBAN, J. F. *České ženy*, s. 16.

⁷⁹¹ SOKA Benešov, *Osobní fond Pavly Moudré*, inv. č. 1224, kart. 14, dopis Jindřišky Wurmové Pavle Moudré, 15. 5. 1922.

⁷⁹² Prezidentská kancelář jí ke konci života, kdy se potýkala s nedostatkem financí, na živobytí přispívala 500 korun ročně (od roku 1934). KOVÁŘ, K. *Pavla Moudrá*, s. 27.

⁷⁹³ JELÍNKOVÁ, L. *Zapomenutá aktivistka*, s. 110.

Závěr

Dichotomický model řádu pohlaví uplatňovaný po dobu první světové války připustil nové, byť jen velmi omezené, formy ženskosti. Důležité však je, že v kontextu totální války, kdy ženy tvořily v zázemí většinu, bylo jejich chování zčásti jiné než v 19. století. Najednou mohlo být naprosto ženské, když třeba dělnice v muničních továrnách nebo průvodčí vykonávaly práci, která byla tradičně nahlížena jako „mužská“. Kvůli náhradě značné části výpadku mužských pracovních sil bylo dosud nevídané masivní zaměstnávání žen v těchto profesích. Bylo však jen dočasným opatřením, jež mělo za účel podpořit válečné úsilí i hospodářství a předpokládalo se, že z vlastní vůle žen nevyplývalo. To byl jeden z mála případů, kdy válečný model genderového chování ženám oficiálně dovolil vykonávat aktivitu, jež nebyla spojena s domovem.

Prostor byl za války rozdělen na *bojovou frontu*, která byla spojena s aktivními muži-vojáky, a zázemí čili *domácí frontu*, jež byla propagandisticky prezentována jako ženská sféra. Zde vojenské úřady cílily na ženy a na podobu vedení domácnosti, jež s nimi byla tradičně spojována. Intervencemi těchto úřadů se domácnost stala veřejnou sférou, kde byla subjektem vládní regulace spotřeba i reprodukce. Ženy byly odpovědné za stravování v době válečného nedostatku, čímž měly v kruhu rodiny zachovávat nejen iluzi normality, ale i zdraví příbuzných; hlavně však byly povinné udržet v dobré kondici pracovní síly důležité pro válečné hospodářství. Za tímto účelem jim byly adresovány různé recepty otiskované v ženských časopisech, ale také knihy či brožury psané odborným jazykem. Tyto je měly naučit vydatně vařit i ve ztížených podmínkách, a přitom ještě neplýtvat potravinami. Zároveň je v této odpovědnosti udržovaly i oficiální výzvy.

Protože válečný konflikt aktualizoval demografické otázky, byl na ženy rovněž vyvíjen tlak, aby se stávaly matkami. Z tohoto důvodu byla součástí válečné politiky podpora porodnosti. Mateřství tak bylo považováno za přední vlastenecký úkol žen a systém podpor pro matky, který měl odejmout strach žen z těhotenství, navíc cílil na posílení bojovosti armády.

Ženy byly také vybrány jako ty, jejichž mínění bylo rozhodující pro stav nálady obyvatelstva i bojujících mužů. Proto jim propaganda svěřovala morální podporu vojáků, kdy jim udělila povinnost psát svým blízkým mužům nacházejícím se v poli dopisy a předávat jim jen pozitivní emoce. Smutek ze ztráty těchto mužů pak musely nést důstojně, čímž měly podpořit význam smrti blízkého pro válčící vlast. Za nejvyšší válečnou

sebeobět' žen přitom byla považována ztráta syna. Vlastenectví ale měly ženy, zvláště pak manželky, dokazovat také dobrými mravy, což rovněž sloužilo k podpoře bojeschopnosti armád.

Rozvíjející se mnohotvárnost každodenního života v zázemí spojená se ztíženými podmínkami plynoucími z reality globálního konfliktu však způsobila, že celkové jednání žen během první světové války nemohlo zapadnout do představy o jejich úloze, kterou jim pro tuto dobu určily válečné úřady. Tento fakt ukázaly kapitoly *Ženy v domácnosti* a *Ženy pracující*. Ženy totiž v rámci toho, aby válku vůbec přežily, musely překračovat své genderové role a angažovat se ve všech oblastech života tak jako nikdy předtím. Po dobu trvání konfliktu byly často nuceny převzít práci svých manželů. Ve vztahu ke svým dětem musely zastat otcovskou autoritu. Za každého počasí stály denně ve frontách před aprovizačními prodejny, aby sobě i svým rodinám zajistily přiděl potravin, přičemž je často musely velmi tvrdě vybojovávat. Kvůli nedostačujícímu válečnému zásobování se vydávaly za aprovizací na venkov. Byly také nuceny vymýšlet různé podvratné strategie bránící tomu, aby ukořistěné potraviny zabavila kontrola na nádražích či aby je uchránily před nečekanými domácími prohlídkami ze strany aprovizační komise. V dosud nebyvalé míře se často, především z hladu, uchýlovaly k trestné činnosti. K tomu všemu žily v neustálém strachu a stresu, přičemž byly konfrontovány se všudypřítomnou smrtí. Přicházely o své nejbližší, kteří jako vojáci umírali na frontách, či i o své příbuzné v zázemí, kteří podléhali zejména epidemiím nemocí či hladu.

Různé povinnosti, rozhodovací pravomoci a odpovědnost, které na ně byly kladeny a které byly obvykle spojeny spíše s muži, na druhou stranu paradoxně způsobily, že se ženy najednou cítily důležité, potřebné a nikým neomezované. O čase podávání, podobě a skladbě jídla již nerozhodovali muži, ale ženy, které jediné měly vědomosti o krizovém racionálním stravování. Role hospodyně se stala veřejným tématem, kdy je ve zmíněných dovednostech vyučovaly recepty v ženských časopisech či jim adresované knihy psané vědeckým jazykem. Skrze svou informovanost po dobu konfliktu ženy vystupovaly jako reprezentantky racionality. Mnohé dokonce své vědomosti týkající se vhodné válečné stravy uplatnily ve veřejné sféře; z pozice autorit tyto znalosti předávaly společnosti.

Navzdory ponoukání ze strany oficiálních míst to byly opět ženy, kdo ve skutečnosti rozhodoval, jestli do těžkých válečných podmínek přivede na svět děti. K poklesu porodnosti přispěly znalosti antikoncepčních metod, které se mezi ženami za

války masově rozšířily. První světová válka proto stojí na počátku výrazného omezování velikosti rodin, kdy již ženy nerodily po celé své fertilní období; tím se zlepšilo i jejich zdraví. Rozhodnutí nestát se matkami za války vyústilo ke zvýšení počtu umělých potratů. Jejich vysoká míra přetrvala i v novém státě. To v době první republiky vedlo k agitaci za legalizaci interrupce, která byla z náboženských a morálních důvodů neúspěšná.⁷⁹⁴ Též velký počet nemanželských dětí, které přišly na svět za války, vedl k tomu, že v době světového konfliktu byla zlepšována jejich práva, což přetrvalo i v Československu; předsudky vůči nim a svobodným matkám se však nadále vyskytovaly. Do období války také spadá fakt, že matky začaly kojit své děti samy, což zůstalo zachováno i v poválečných časech a mělo podíl na lepším fyzickém stavu následujících generací.

Všeobecná nejistota spjatá se životem za války vedla ke zdrsňení mravů, které mimo jiné vedlo k rozmachu promiskuity i prostituce. Ženy začaly aktivně vyhledávat sexuální vztahy a z jejich strany přibývalo také nevěr. Bylo tak popřeno spojení žen s jejich údajnou submisivitou. Rapidně poklesl počet uzavřených sňatků a svázanost sexu pouze s manželstvím začala být ojedinělou. Hojný počet nemanželských vztahů pak za války vedl k jejich právní legalizaci.

První světová válka se ale pojí rovněž se zvýšenou a výraznou zaměstnaností žen, které se mnohdy ocitly na místech, která pro ně podle dosavadního genderového řádu nebyla určena. Destabilizace mužské společenské role byla spojena třeba s novou pozicí konduktérek, řidiček tramvají, muničních i jiných továrních dělnic či, dobově nejcitlivěji posuzovanou, službou žen v rakouské armádě. Do té doby totiž tyto práce byly spjaté s maskulinní identitou, autoritou ve veřejném prostoru, mužskou kvalifikací, počty i výsadami; za války ale tato privilegia začala náležet i ženám. Představitelkami mužské pravomoci se však při své práci stávaly dokonce i ošetrovatelky, jejichž oceňované válečné dobrovolnictví bylo hodnoceno jako ekvivalent k mužské vojenské službě. Některé ženy se však začaly mužům přímo podobat; a to nejen oblečením přizpůsobeným válečné práci, ale mnohé v důsledku těžké práce také fyzicky. Ženy však díky vykonávání válečného zaměstnání, ke kterému je často vedla finanční nouze, musely poprvé v masovém měřítku opustit střežený prostor svého domova a vstoupit do mužského světa veřejné sféry.

Trvalý vliv měla válka na život všech dělnic, neboť od této doby byly jako plnoprávné členky masově přijímány do odborových organizací. Dělnice se najednou

---

⁷⁹⁴ LENDEROVÁ, M., ed. *Žena*, s. 576–578.

mohly rovnoprávně s muži zúčastnit organizovaných dělnických nepokojů a stávek. Tím byly odbourány některé genderové stereotypy týkající se ženské iracionality a přílišné emotivnosti. Poválečná organizovaná dělnická třída tak už byla genderově rozrůzněna.

Změny tradičního genderového řádu i jeho rozvrat, které jsou s první světovou válkou spojeny, ve své době vyvolaly obavy z pádu patriarchálního systému i krizi maskulinity. Zjevná ženská emancipace proto ve společnosti vyvolávala kritické i smířlivé reakce, které však ve svém jádru bránily staré genderové role. Negativní hlasy se vyjadřovaly hlavně k úpadku mravního a sexuálního chování žen, ať už skutečnému či domnělému, které dle nich mělo rozšíření ženských rolí vyvolat.

Ženy poprvé rozhodovaly o rodinném rozpočtu, kdy hospodařily s válečnými podporami či v mnoha případech i s vlastní mzdou. V této souvislosti, kdy zpochybnily roli mužů coby živitelů rodin, byly třeba obviňovány z toho, že peníze utrácí za hýření s vojáky, a přitom se nestarají o své děti. Rovněž některými vyjádřeními, která měla často sexuální podtext, byla zesměšňována činnost žen zaměstnaných v dosud mužských povoláních. Zároveň bylo tvrzeno, že ženy v profesích, které jim nebyly určeny, ztratily své citové založení, což se podepisovalo na celkové morálce společnosti.

Dobovým symbolem úpadku tradičních rolí a ženské mravnosti se staly tovární dělnice. Jejich chování proto bylo disciplinováno například kázeňským systémem v dělnických koloniích. Ukázňováno bylo dokonce i chování dobrovolných ošetřovatelek, jejichž pozice byla nahlížena jako hodna „správné“ ženy. Když už byly kritizovány, dělo se tak opět kvůli uvolněným mravům. Nejhorším prohřeškem z hlediska věrnosti vlasti byly intimní vztahy navazované s válečnými nepřáteli.

Negativně byla hodnocena i manželská nevěra žen. Ta byla dle některých názorů způsobena absencí mužů, s nimiž měly odejít všechny jistoty, což v sobě skrývalo mínění o celkové závislosti žen na svých manželech.

Ženy se ale také aktivně, zejména na stránkách ženských časopisů, vyjadřovaly k válečné situaci; kvůli represím však volily opatrné formulace, případně jejich články mohly vyjít až v době míru. Jednou z nich byla pacifistická feministka a všestranná činovnice Pavla Moudrá, jež těsně před začátkem konfliktu založila *Chelčického mírovou společnost* (1914), první organizovanou českou pacifistickou instituci. Prostřednictvím přednášek, novinových článků a protiválečných schůzí se snažila veřejnost poučit o povaze všech válek a napříště tak zabránit všem ozbrojeným konfliktům. I když se mír zachránit

nepodařilo, oceňovala, že mírových manifestací se poprvé v masovém měřítku zúčastňovaly ženy. Během války pak rozpracovala myšlenku potřebné obrody lidstva směřující k možnému definitivnímu světovému míru, za jehož garantky určila právě ženy.

Jako teosofka Pavla Moudrá věřila, že po válce, která vyvolá potřebný šok ústící v pozitivní obrat, s jistotou nastane nadvláda ženského principu. Rozvoj citu, morálky a duchovních záležitostí tak měly vystřídat vládu mužského principu, jež přinesla racionalitu, materialismus a války. Právě materialismus Pavla Moudrá vinila z barbarského stavu civilizace, který vedl až k válce. Ovlivněná teosofií totiž byla přesvědčena o propojenosti lidstva na vyšších duchovních úrovních, což v sobě skrývalo kritiku liberalismu. Jen změna charakteru ducha mohla změnit povahu společnosti. Pro cíl převýchovy ducha lidstva tedy měly nejprve ženy, mající k duchovnu blíže než muži, začít se sebevýchovou. Dle Pavly Moudré jim byla rovněž určena spásonosná úloha spočívající v moci změnit ostatní, což ve svém pojetí označovala principem *Věčného ženství*. Aby ženy princip naplnily, měly se mravně zdokonalit, což spočívalo v niterném odvrhnutí všech pověr a starých předsudků vůči nim. Musely pochopit, že jsou hlavně lidskými bytostmi, uznat vlastní rovnocennost s muži a překonat v sobě dosavadní inferiorní společenskou úlohu.

Mateřství Pavla Moudrá považovala za hlavní úkol žen, kterému přikládala i eugenický význam. Aby nebyla pokažena tzv. „důstojnost mateřství“, která ovlivňovala mravnost budoucích generací, požadovala zrušení dvojí morálky i prostituce. Východiskem bylo nastolit jakousi „ukázněnou morálku“ spočívající v sebekázní, zdrženlivosti a přísné mravní výchově platící pro obě pohlaví. Dodržet tyto požadavky ale lidé mohli jen skrze pochopení pravého křesťanství. Dle Pavly Moudré tomu ale bránily dobový katolický klerikalismus a také tehdejší pojetí církevní tradice, které myslitelka vinila z podřadné role žen a z universalismu; tyto podle ní bránily rovněž všeobecnému pacifismu. Předválečná i válečná církevní podpora militarismu rakouské vlády podle ní vrhala zkreslený pohled na Boha. Přitom věřila, že český národ vnesl ideu míru do světa, mírová práce pro něj byla národním údělem a jeho úlohou ve Slovanstvu bylo za tuto ideu trpět, což dokládala příkladem Jana Husa či Jana A. Komenského. Proto českému národu nemohlo být nadále vlastní habsburské ani německé, vcelku militaristické, pojetí Boha. Proto vyzdvíhovala potřebu vytvoření nové církve i to, aby ženy v české představě o Bohu i pacifismu vychovávaly své potomky a tím také obrodily národ. Pavla Moudrá po ženách

požadovala znalost národní historie, v čemž se skrývala podpora jejich vzdělanosti; posun vůči minulosti je také v tom, že ženám přiznávala aktivní roli při výchově. K tomu, aby se ženy staly středisky míru, bylo podle pacifistky nutné ukončit boj pohlaví, respektive zavést spolupráci obou a společensky zrovnoprávnit ženy. Vlastní pacifismus i odpor k monarchii demonstrovala Pavla Moudrá v roce 1915 vystoupením z katolické církve. V důsledku toho jí byl nařízen nejen nucený pobyt v místě bydliště, ale ocitla se i pod policejním dozorem.

Pavla Moudrá byla rovněž ovlivněna myšlenkami nového evropského feministického pacifismu. Existence militarismu pro ni v souladu s nimi představovala nejen největší urážku mateřství, ale také vrcholný projev mužské nadvlády. Ve shodě s tímto mezinárodním hnutím také spatřovala souvislost mezi pacifismem, antimilitarismem a ženským nárokem na volební právo. Tvrdila, že jen ženám je skrze dispozice k mateřství vrozen pacifismus. Ženy zároveň alegoricky spojovala s přírodou a původní přirozeností člověka spjatou s nezkažeností údajného prvotního matriarchátu, ke kterému ženy jednou lidstvo měly opět navrátit. Ze vzniku války pak obviňovala výhradně muže. Proto apelovala na nutnost přiznat ženám všechna občanská i politická práva. Jedině tak by mužům, reprezentantům slabého soucitu, pomohly jejich reformní ideje zjemňovat a uvádět do praxe. Jen za spolupráce se ženami by byl odstraněn militarismus a války, jež byly svázány s pohrdáním ženami. Pavla Moudrá v rámci svých utopických názorů soudila, že pouze díky zrovnoprávnění žen budou překonány nejvýraznější destruktivní účinky jednostranné vlády mužského „umělého světa“. Díky tomu postupně nastane vyvrátá civilizace. Zároveň by došlo k nadvládě ženského principu, kdy by se ve společnosti prosadily původní autenticita matriarchátu, vyšší duchovnost, světový mír, jednota i bratrství.

Od počátku vlády nového císaře Karla I. se Pavla Moudrá začala otevřeně vyjadřovat k politické situaci. Vyzývala, aby lidé po vzoru událostí v Rusku svrhli monarchii. Zdůrazňovala, že jediný správný politický režim je demokracie. Také na ženy apelovala, aby se nepodílely na činnostech prodlužujících válku, neboť tak ztrácejí svou morální bezúhonnost i možnost ujmout se své spásné úlohy. Od roku 1917 se aktivně účastnila významných akcí obnoveného feministického hnutí.

Zdá se, že také díky působení Pavly Moudré ke konci války mezi feministkami v českých zemích rezonovaly myšlenky nového ženského pacifistického internacionalismu.

Hlavně se odrazily na odůvodnění potřeby úplné společenské rovnoprávnosti žen; zejména pak na přesvědčení, že jen ženy jsou povolány k uskutečnění obecného míru a celkové obnově společnosti.

Avšak myšlení Pavly Moudré i dalších aktivistek z českých zemí se od idejí nového feministického pacifismu lišilo výrazným národním akcentem. České myslitelky zdůrazňovaly, že ženy by měly dostat možnost vyjádřit se k budoucí podobě národa, pro jehož přežití učinily za války mnoho a přitom se mužům ve všem vyrovnaly. Navíc podtrhovaly své mínění, že v dobách nesvobody národa, které se dle nich vždy pojily s nesvobodou druhého pohlaví, ženy v rámci své přirozené úlohy národu pomáhaly uchovávat jeho náboženské tradice a řeč. V této souvislosti pak připomínaly i zmíněné přesvědčení Pavly Moudré o jedinečnosti českého národa, kdy by jeho svoboda přispěla ke světovému míru a byla by i jeho garancí. Vyzdvihovaly, že za předávání mírové ideje, která byla národním údělem, by nesly jako matky odpovědnost ženy. Také takto odůvodněným nárokem žen na nesení vlastního dílu odpovědnosti za splnění výše zmíněného vyššího národního úkolu, obhajovaly feministky akutní potřebu politických i občanských práv pro ženy.

Ženou, která nejen z feministického a národního hlediska za války morálně obstála, byla Charlotta Masaryková, která pro potřebu této bakalářské práce reprezentovala ženu vystavenou politickým represím. Způsobeny byly tím, že se její manžel za války stal hlavou zahraničního odboje proti Habsburkům. Její příběh byl prezentován s ohledem na obraz této osobnosti, který byl idealizován četnými poválečnými knihami i dalšími prameny, které jí byly věnovány. Bylo oceňováno, že svému muži nebránila jít na nejistou politickou misi, protože věřila, že tato přinese porobenému národu samostatnost. V tomto ohledu bylo po válce zdůrazňováno, že jejich manželství mělo výrazný duchovní akcent spojený se vzájemnou spoluprací. Tento důraz pak umožňoval udržovat jistou kontinuitu v jejich válečném příběhu, neboť bylo tvrzeno, že na duchovní úrovni se Charlotta Masaryková podílela přímo na zahraničních krocích svého manžela.

Po vystoupení Tomáše G. Masaryka v Ženevě byla Charlotta Masaryková vystavena zákrokům policejních úřadů. Mezi první patřily domovní prohlídky a výslechy. Ve vzpomínkových textech bylo pomocí genderovaného jazyka vykreslováno velmi netaktní a urážlivé chování jednoho z auditorů, kterého se dopouštěl vůči Charlottě Masarykové: „Bezohledná“ rakouská moc ze své hrubosti neslevila ani, když šlo

o důstojnou dámu. Byl také tradován nekompromisní postoj Charlotty Masarykové při výsleších. Na otázky, zda něco o politické misi svého manžela věděla, odpovídala zásadně: „Nepovím.“ Připomínání jejího lpění na pravdě lze do jisté míry chápat jako způsob, jak z rodilé Američanky „ideologicky“ učinit Češku. Hlavně skrze své unitářství se Charlotta Masaryková ztotožnila s češtvím, především s ohledem na českou reformaci a osobnosti s ní spojené (zejména Jan Hus). Bylo podtrhováno, že proto studovala fakta týkající se českého národa, měla pro vše české mimořádné pochopení (viz vztah k Bedřichu Smetanovi) a prohlašovala o sobě, že je Češka. Proto se vyzdvihovalo, že její podpora a oběť, se kterou manžela vyprovázela do exilu, pocházela z přirozeně osvojené národní identity i vlastenecké touhy po svobodě utlačovaného národa. Na těchto jejích postojích byly po válce také ilustrovány její oddanost manželovi i inteligence. Vzor Charlotty Masarykové ohledně citu ke „správné“ víře sloužil jako stabilizační prvek protestantské ideje nového státu, založeného zejména na husitské tradici.

V souvislosti s tzv. knoflíkovou aférou pak byla zatčena Alice Masaryková, jež byla následně ve Vídni uvězněna za údajné uschování otcových vědeckých knih a spisů. Místo Charlotty Masarykové tak hrozba popravy visela nad její dcerou, což mělo sloužit k nátlaku na jejího otce, který měl být donucen k návratu z exilu. Charlotta Masaryková se ocitla v zázemí úplně sama bez manžela i dalších dětí – Olga Masaryková byla s otcem v exilu, Herbert Masaryk zemřel a Jan Masaryk byl v armádě, kde prožíval šikanu. Charlotta Masaryková byla podrobena stálému policejnímu dohledu, kontrole návštěv, neohlašovaným domovním prohlídkám a výslechům, kdy jí bylo vyhrožováno obviněním z velezrady. Nesměla také opustit Prahu. Byla rovněž zahlcována urážlivými anonymními dopisy i jinými osobními útoky. Její finanční situace, kdy jí byly zadržovány dopisy s penězi, byla také špatná. Po válce ale byla líčena vcelku přehnaně, neboť tato žena měla k dispozici několik finančních zdrojů i pomoc mnoha přátel. V tomto ohledu ale bylo vyzdvihoováno, že svou situaci přijímala s neochvějným klidem a že rovněž omezila kontakty s okolím jen proto, aby své přátele nevystavila persekuci.

Zvláštní pozornost byla po válce věnována dopisům Charlotty Masarykové, které psala své vězněné dceři. Poprvé vyšly u příležitosti desátého výročí jejího skonu pod názvem *Listy matky*. Pečlivý výběr dopisů byl nakonec schválen Alicí Masarykovou i Tomášem G. Masarykem. V práci bylo ukázáno, že do *Listů* byly zahrnuty jen dopisy, které podporovaly vlastenecký obraz Charlotty Masarykové coby vzor „nové“ a „správné“

poválečné ženy i matky. Ty dopisy, které dojem vzdělané vlastenky a emancipované ženy narušovaly, byly buď upraveny, nebo úplně opomenuty. Z tohoto výběru ale čerpali četní autoři poválečných spisů, které byly věnovány Charlottě Masarykové, což je dokladem, že byla považována za vzor. Tyto knihy pak konzumovala i široká veřejnost. Z dopisů hojně citovaly například autorky knihy *Paní Ch. G. Masaryková*. Zdůrazňovaly zde, že Charlotta Masaryková respektovala poslání českých žen tkvící ve výchově budoucích generací. Příklad této ženy však ideál obohatil o nutnost při výchově předávat nejen ideu demokracie, čímž měl být udržován dar svobody národa, ale také pečovat o intelekt dětí, čímž byl popírán předsudek o nižších duševních schopnostech žen. Obraz osobnosti Charlotty Masarykové měl ale sloužit i jako příklad správného demokratického života.

Charlotta Masaryková byla po válce také ctěna za mnohostranný přínos tzv. ženské otázky, neboť stála v pozadí názorů Tomáše G. Masaryka, jež se týkaly této oblasti. Feministky si vážily zejména toho, že pro svého manžela ztělesňovala vzor emancipované a veřejně aktivní ženy až do té míry, že se Tomáš G. Masaryk rozhodl osobně se zasadit o rovnoprávné společenské postavení žen. Manželé Masarykovi byli také vzorem příkladné spolupráce obou pohlaví, za jejíž plod byl považován i §106 první československé ústavy zaručující rovnoprávnost obou pohlaví a aktivní i pasivní volební právo pro ženy. Z oné kooperace ze strany Charlotty Masarykové plynula i celoživotní podpora národních zásluh jejího muže; tím se přímo podílela na tom, čím se za války pro národ stal. Přesto se zvyrazňovalo, že na veřejnost působila hlavně pasivně, a to skrze svého manžela.

Rozebírané dopisy s dcerou také podaly svědectví o rapidně se zhoršujícím zdravotním stavu Charlotty Masarykové, na němž se podepsaly strach o rodinu i neustálá nejistota. Po návratu z vězení se péče o vážně nemocnou matku, jejíž stav si žádal ozdravné pobyty, ujala Alice Masaryková. Kvůli zákazu cestovat musela dcera o povolení těchto pobytů složitě vyjednávat, přičemž v místě dovolené se s matkou musela přihlašovat. Celkové zhroucení Charlotty Masarykové, které si žádalo hospitalizaci v sanatoriích, pak nastalo v situaci, kdy už nikdo nepochyboval o vítězství Dohody; po válce bylo ceněno, že se tak nestalo kvůli osobním problémům, ale ze zdravotních důvodů. Proto byla zbavena svéprávnosti, což bylo opatření, které ji zbavilo šikanózních zásahů ze strany policejních úřadů.

Po smrti si Charlottu Masarykovou připomínaly památnými akcemi u jejího hrobu feministky, čímž chtěly nejen šířit obraz vzoru pokrokové osobnosti posilněné válečnými

zkušenostmi mezi ženy, ale také upevnit demokratický charter státu. Ono zdůrazňované duchovní spojení s Tomášem G. Masarykem neustávající ani po dobu války pak umožnilo tvrdit, že se spolu s manželem právoplatně podílela na vzniku státu. Na tento jejich přínos však bylo hleděno genderovaně: ona se o stát zasloužila v pasivitě na domácí frontě trpící strachem a persekucí, on stát vybojoval aktivně v prostoru vysoké politiky.

Dokonce i smrt Charlotty Masarykové pak byla dávána do souvislosti s jejím utrpením za války, kdy se její hlavní charakteristikou stalo slovní spojení žena-mučednice. Skrze utrpení jí bylo přisuzované mimořádné hrdinství tím, že byla označena za legionářku. Rodilá Američanka odchovaná demokratickými hodnotami, jež svobodu národa vykoupila vlastním utrpením, tak v novém státě představovala jistou garanci těchto zásad.

Práce také ukázala, že zkušenosti některých žen v prostoru zázemí byly velice podobné tomu, co vojáci prožívali na frontách. Například tovární dělnice byly vystaveny důsledkům porušování minimálních legislativních opatření na ochranu zaměstnanců, které přinesly dlouhou pracovní dobu, celkové vysílení žen a často i tragické nehody. V závodech pod státní ochranou na jejich práci dohlížel vojenský velitel s rozsáhlými pravomocemi. V nejdůležitějších strategických podnicích byly postaveny pod přímý vojenský dohled, musely skládat vojenskou přísahu, byly povinny dívat se na exemplární fyzické trestání mužů-dělníků a podobně.

S vojenským prostředím se setkávaly i dobrovolné ošetřovatelky, které v této bakalářské práci reprezentovaly Alice Masaryková a Marie Laudová-Hořicová. Jejich deziluze vyplývající ze setkání s masami zraněných vojáků se podobala procesu vystřízlivění, který zažívali muži na frontách. Svým způsobem tyto ženy také „bojovaly“ se smrtí, nemocí, celkovým vyčerpáním a ty, jež od roku 1915 působily v místech frontových bojů, navíc i se strachem o život. S vlastní situací se pak, stejně jako vojáci, vyrovnávaly útekem do přírody. Zároveň píší, že v jejich schopnostech nebyl rozdíl s mužským personálem; ženy dle nich však svou práci odváděly s jistou přidanou hodnotou. Vzpomínkové texty se tedy ženy snaží vepsat do očekávaného genderového rámce; přitom se pokouší dokázat, že své pracovní činnosti vykonávaly v souladu se svou ženskou úlohou. Dobrovolnice ve svých textech sice popisují různé hrůzy války, ale nakonec paradoxně přiznávají, že pro ně jejich zkušenost byla posilující, pozitivní a připravující je na budoucí pracovní výzvy, jak tomu bylo v případě Alice Masarykové.

Hranice mezi *bojovou* a *domácí frontou* se tedy různě prolínaly a v mnoha případech i smazávaly. V tomto ohledu se přikláním k názorům zahraničních historiků, kteří tvrdí, že odlišnosti ve válečných zkušenostech žen a mužů spočívají jen v genderu, který byl důležitým rozměrem toho, jak se tyto rozdíly navenek odehrávaly.⁷⁹⁵

Jestli se v životech žen v době válečného konfliktu nachází nějaký společný motiv, pak je to politické prozření. Režim vojensko-byrokratické diktatury, který provázely strach, represe, tlak propagandy vyvolávající pocit zodpovědnosti za válku i jiné skutečnosti, začalo obyvatelstvo považovat za útlak. Ženy-hospodyně společně s dělnicemi začaly od roku 1915 protestovat proti nespravedlivé distribuci, neschopnosti vlády zajistit potřeby civilistů a dalším skutečnostem, v čemž se skrývala kritika stávající formy vlády. Od roku 1917 pak tyto neorganizované hladové demonstrace nabyly podoby davového násilí. *Domácí fronta* se tak dílem stala válečným „bojištěm“, přičemž ženy definitivně popřely svou vynucenou úlohu stoických hospodyní.

Vliv na politické uvědomění měl i sílící etnický nacionalismus, který v případě českých zemí prohluboval fakt, že mezi národy monarchie byli Češi za války považováni za nejnebezpečnější. Současně bylo pocíťováno, že této situace naplno využili Němci, kteří tak demonstrovali svou mocenskou převahu v monarchii. Činy žen za války obecně, jež se zapojovaly třeba do odboje, ale zejména pak jejich memoáry, jsou proto prodchnuty silným vlastenectvím a negativním vztahem k monarchii.

Pokud však mohla být ve vzpomínkách žen pochybnost o jejich vlastenectví za války, využívaly tradičních genderových stereotypů, aby očernily rakouskou moc. Proto bylo pro muniční dělnici Mářu Mouchovou, jejíž práce prospívala válečnému úsilí, podstatné poukazovat nejen na různé obtíže spojené s tímto zaměstnáním, ale hlavně na jednání německého vojenského správce chovajícího se špatně zejména k českým dělnicím. Vyzdvihovala tak, že dělnice nepůsobily na této pozici záměrně. Byly tedy pasivními oběťmi, které byly válkou zataženy do existenční tísně, jež je donutila pro nepřátelský stát pracovat. Přitom všem nebyl brán ohled na ně jakožto na „slabé“ ženy.

Dobrovolné ošetřovatelky Alice Masaryková a Marie Laudová-Hořicová, jež byly v jistém smyslu „mobilizovány“, zase zdůrazňují, že byly ke své službě motivovány hlavně láskou k bližnímu. Také odsuzovaly kolegyně, které navenek projevovaly válečné nadšení,

---

⁷⁹⁵ Například všechny eseje obsažené ve sborníku: HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.

třeba pomstami na zajatcích. Alice Masaryková poukazovala na konflikty mezi personálem, které měly vlastenecký podtext; jako jejich aktérky přitom určovala Němky. Tím ukazovala na špatné chování Němců vůči Čechům v monarchii.

Z předkládané práce pak vyplývá, že zejména ženy vzpomínající na válku z časového odstupu měly sklon na válku vzpomínat jako na dobu, kdy pro ně na pozadí vlastní válečné situace bylo nejdůležitější sledování politiky motivované vlasteneckou obavou o osud dle nich utlačovaného národa. Třeba v memoárech Kláry Hofbauerové (z roku 1947) se nachází drtivá většina zmínek, které se věnují těmto, řekněme, politickým záležitostem a jež jsou mnohdy i součástí pasáží líčících válečnou všednodennost. Je tak evidentní její snaha psát způsobem, který by jasně ukázal, že navzdory starostem plně prožívala útlak ze strany vojenského válečného režimu i Němců, soucítila s vojáky i politickými vězni, riskovala šířením nelegálních vtipů a pozorně sledovala a také se ztotožňovala s politickým úsilím vedoucím k pádu monarchie a vzniku Československa. Tento rys pak nesou i rozsáhlé články autorek, které jsou součástí velkých vzpomínkových souborů ohlížejících se za první světovou válkou.⁷⁹⁶

Jistou výjimkou jsou v tomto ohledu paměti textilní dělnice Karly Pfeiferové. Ta o válce sice hovořila jako o době vlastního politického probuzení, to však nesouviselo s patriotismem. Dělnictvo obecně se za války setkalo nejen s bídou, ale i očividnou nespravedlností zaměstnavatelů vůči svým pracovníkům. Po revolucích v Rusku již sebevědomé organizované dělnictvo, které se chopilo četných pracovních stávek i demonstrací, nehledalo viníka v zaměstnavateli, ale v kapitalistickém systému. Karla Pfeiferová, která od roku 1918 patřila k odborové organizaci, se s oněmi marxistickými úvahami ztotožnila a po válce se stala komunistickou funkcionářkou. Na válečnou dobu tedy nehleděla prizmatem vlastenectví, ale pohledem marxistické ideologie.

Na základě všeho, co bylo řečeno, lze konstatovat, že většina žen, které psaly o tomto konfliktu s odstupem času, dávala vlastnímu válečnému utrpení význam z hlediska cíle, který přetrpění tohoto strádání přineslo, tedy vznik Československa.

Ústava nového státu z roku 1920 konečně zajistila dlouho očekávanou občanskou i politickou rovnoprávnost také ženám. Válka ženám rozhodně umožnila vřadit se do

---

⁷⁹⁶ Viz v práci uváděné vzpomínky, například: TRÁVNÍČKOVÁ, B. *Domov za války*; GAJOVÁ, V. *Z mého zápisníku*; STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili*; a další.

veřejného života, což v nové republice přetrvalo. Velkým emancipačním krokem bylo i zákonné zrušení celibátu učitelek. Také rozšíření pracovních zkušeností o některé dříve pro ženy nedostupné profese připouštělo jejich výdělečnou práci ve všech oborech. Válečný vzrůst řad pracujících žen v nové republice sice přetrval, ale zvýšení počtu pracovníků přesto nebylo výrazné. Tím pádem i účast žen v organizovaném dělnickém hnutí byla po válce nízká. Na počátku 20. let totiž ženy ve všech odborových organizacích zaujímaly pouze 17,5 %.⁷⁹⁷

V realitě života nového státu však byla plná práva žen naplňována jen velmi pozvolna. Třeba jejich účast v zákonodárných sborech a obecní správě byla pouze výjimečná; také akademicky vzdělané ženy byly umisťovány jen na podřízená místa. Rovněž dělnické odbory postupovaly neúspěšně například ve snaze prosadit, aby byly těhotné ženy zbaveny pracovních povinností. Proto se zejména ženské hnutí 20. a 30. let 20. století soustředilo hlavně na faktické naplnění ženské rovnoprávnosti.⁷⁹⁸

Bylo to nejspíše kvůli tomu, že ideál ženy náležející výhradně do sféry domácnosti, byl ve společnosti ještě stále silný, což bylo dáno starými předsudky i zvykovou setrvačností. To je evidentní i na názorech Pavly Moudré. Ta byla ve svých myšlenkách převážně věrna tradičním genderovým stereotypům, které muže hodnotily jako chladného racionálního tvůrce a ženu jako jeho citlivou usměrňovatelku, uchovatelku národních tradic a jako matku, jejímž působištěm měla být hlavně domácnost. Koneckonců i příběh Charlotty Masarykové byl poválečnými spisy prezentován v tomto smyslu. Skutečnost, že i přes zrovnoprávnění žen Pavla Moudrá stavěla na těchto zažitých stereotypech i po válce, myslím vysvětluje, proč v období první republiky byla tak populární spisovatelkou a řečnicí. Oblíbená byla také u mužů, což zní logicky, neboť v poválečné době, kdy nastala krize maskulinity způsobená masivním vpádem žen do veřejného prostoru, její myšlenky nebyly tak radikální.

Možná z nedostatečného reálného naplňování ženských práv po válce, kdy bylo navíc ve většině vyzdvihováno jen mužské válečné hrdinství, se pamětnice ve svých memoárech snažily psát tak, aby připomněly, že to byly právě ženy, kdo národu pomohl přežít nejtěžší chvíle. Zdůrazňovaly tak, že samostatný stát vznikl i jejich přičiněním.

---

⁷⁹⁷ POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*, s. 424.

⁷⁹⁸ BUREŠOVÁ, J. Význam a postavení ženských spolků ve společnosti první Československé republiky. In: ČECHUROVÁ, J., ŠTAIF, J. *K novověkým sociálním dějinám českých zemí (6. díl)*. Praha: Karolinum, 2004, s. 165–166; POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*, s. 424, 426.

Seznam použitých informačních zdrojů

PRAMENY

Archivní prameny

Archiv Fráni Šrámka v Sobotce.

Dopisy M. Hrdličkové-Šrámkové Fránovi Šrámkovi.

Archiv hlavního města Prahy.

Fond Marie Schäferová.

Archiv Ústavu T. G. Masaryka.

Fond Charlotty Garrigue Masarykové.

Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha.

Fond Moudrá Pavla

Státní okresní archiv v Benešově.

Presidiální spisy Obecního úřadu v Benešově.

Osobní fond Pavly Moudré.

Nearchivní prameny

BÍLÁ, M. *Z mobilisace 1914: ze zápisků ženy 1914–1918*, Nová Paka 1935.

CÍGLEROVÁ, B. Hlas ženin o válce (projev prosté ženy). In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 196–198.

ČAPEK, K. *Hovory s T. G. M.* [online]. Praha: Fragment, 2009 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://volneknihy.xf.cz/Karel_Capek--Hovory_s_T_G_Masarykem.pdf.

ČERMÁK, P. *O ženě s hrdinským srdcem: k 10. výročí úmrtí paní Charley G. Masarykové*. Brno: Epos, 1933.

ČERVENKOVÁ, K. Moje vzpomínky. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 173–192.

FISCHEROVÁ, I. J. *Charley Garrigue-Masaryková*. Praha: Společnost Československého Červeného kříže, 1935.

- GAJOVÁ, V. Z mého zápisníku. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 210–219.
- GAJOVÁ, V. Zločin velezrady. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 3. díl. Praha: Pokrok, 1930, s. 280–286.
- GAŠPARÍKOVÁ-HORÁKOVÁ, A. *U Masarykovcov: spomienky osobnej archivárky T. G. Masaryka*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1995.
- HAJN, A. *Ženská otázka v letech 1900–1920*. Praha: Pokrok, 1939.
- HILBERT, J. *Hnízdo v bouři: hra o čtyřech dějstvích*. Praha: J. R. Vilímek, 1917.
- HOFBAUEROVÁ-HEYROVSKÁ, K. *Mezi vědci a umělci*. Praha: Jos. R. Vilímek, 1947.
- HOMOLKOVÁ-KŘÍČKOVÁ, P. Doslov. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 228–230.
- CHÝNOVÁ, M. *Karla G. Masaryková*. Praha: Státní naklad, 1925.
- KAFKA, J. *350 ženských povolání*. Praha: F. Šimáček, 1916.
- KAFKA, J. *Úsporná výživa hospodářská a zdravotní reforma výživy*. Praha: nákladem F. Šimáčka, 1915.
- KONEČNÁ, L. Utrpení žen českých legionářů (žena ruského legionáře). In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 194–196.
- KOTYK, J., ed. *Pardubická karanténa. (Pardubický deník Alice Masarykové)*. Pardubice: AB-Zet Pardubicka, 2001.
- KOVÁŘ, K. *Pavla Moudrá: život a působení vzácné a ušlechtilé ženy*. Praha: Sdružení Swetta Mardena, 1934.
- KUDELA, J. *Žena v našem boji za svobodu*. Brno: Družstvo Moravský legionář, 1930.
- KVĚTOŇ, V. *Vzpomínky z první světové války*. Praha: Stratos, 1995.
- LAICHTER, J. *T. G. Masaryk doma i na veřejnosti: vzpomínky na presidenta Osvoboditele, jeho choť a jejich rodinné prostředí*. Praha: Jan Laichter, 1938.
- LEV, V. *Památce Ch. G. Masarykové*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1923.
- MASARYK, T. G. *Světová revoluce za války a ve válce 1914–1918*. Praha: Orbis, 1925.

- MASARYKOVÁ, A. Kriminál: Válečné vzpomínky Alice Masarykové. In: HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001, s. 179–224.
- MASARYKOVÁ, A. *Vzpomínám*. Praha: Vladimír Žikeš, 1948.
- MEISSNER, A. *Nároky vdov a sirotek po padlých vojácích*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1914.
- MOUDRÁ, P. *O potřebě reformy výchovy*. Brno: Ústřední spolek učitelský na Moravě a ve Slezsku, 1920.
- MOUDRÁ, P. *Poslání ženy ve světle theosofie*. Praha: Sfinx, 1922.
- MOUDRÁ, P. *Válka a mír*. Praha: F. Svoboda, 1920.
- MOUDRÁ, P. *Výbor přednášek*. [online]. Praha: Městská knihovna, 2011 [cit. 2021-03-19]. Dostupné z: http://web2.mlp.cz/koweb/00/03/58/20/33/vybor_prednasek.pdf.
- MOUDRÁ, P., WURMOVÁ, J., ed. *Mírová čítanka pro mládež*. Jihlava: Nákladem O. Kypra, 1913.
- MOUCHOVÁ, M. Utrpení žen za války. In: MOUDRÁ, P., ed. *Mírová čítanka*. 1. díl, Válka. Klatovy: Cyrill M. Höschl, 1920, s. 181–184.
- NEDVĚD, A. *Katastrofa v Bolevci 25. května 1917*. Plzeň: Omladina, 1924.
- NOVÁKOVÁ, M. *Věrná socialistka Charlotta Garrigue Masaryková: k 25. výročí jejího skonu*. Praha: Cíl, 1948.
- PAULOVÁ, M. *Dějiny Maffie. Odboj Čechů a Jihoslovanů za světové války 1914–1918. Díl I.: Ve znaku persequce*. Praha, Československá grafická unie 1937.
- PFEIFEROVÁ, K. *Paměti: stará textilačka vypravuje*. Praha: Nakladatelství politické literatury, 1964.
- PLAMÍNKOVÁ, F. F., ed. *Masaryk a ženy: sborník k 80. narozeninám prvního presidenta Republiky Československé T. G. Masaryka*. 1. díl. Praha: Ženská národní rada, 1930.
- PRAŽÁK, P. *Charlotta Masaryková*. Praha: Orbis, 1948.
- RIBNIKAR, J. *Dítě z Hradce: memoárová próza*. Hradec Králové: Kruh, 1988.

- SANITRÁK, J. *Dějiny české mystiky 3: Kořeny, aneb, Galerie osobností spiritismu, teozofie, mystiky a okultních nauk*. Praha: Eminent, 2010.
- SEDLMAYEROVÁ, O. Život vítězný. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 193–220.
- SOUKUP, F. 28. říjen 1918: předpoklady a vývoj našeho odboje domácího v československé revoluci za státní samostatnost národa. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví a nakladatelství, 1928.
- STEINER, R. *Theosofie: úvod do nadsmyslového poznání světa a určení člověka*. Hranice: Fabula, 2010.
- STRÁNSKÁ-ABSOLONOVÁ, O. *Za novou ženou*. Praha: B. Kočí, 1920.
- STRETTIOVÁ, M. *Jak jsme prožili první světovou válku*. Psáno v letech 1944 a 1946, strojopisný rukopis.
- TRÁVNÍČKOVÁ, B. Domov za války. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 4. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 22–32.
- URBAN, J. F. *České ženy*. Nymburk: Svatopluk Hrnčíř, 1922.
- URBÁNEK, F. O náboženství paní Masarykové. In: KOL. AUTORŮ. *Paní Ch. G. Masaryková*. Brno: Vydavatelský odbor Ú. S. J. U. na Moravě, 1933, s. 140–144.
- VALNÍČEK, S. *Vzpomínky na Velkou válku*. Praha: ANLET, 2014.
- VESELÁ, M. *Charley G. Masaryková*. Praha: Svaz národního osvobození, 1926.
- VINAŘ, S. *Pardubicko revolucionářské a partyzánské*. Pardubice, 1936. Dostupné z: <http://www.kppardubicka.cz/cs/menu/zprava/1375-pardubicko-revolucionarske-a-partisanske-hrst-vzpominek-odbojniku/> [cit. 2021-03-19].
- VLČKOVÁ, A. Naše děti za války. In: ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 5. díl. Praha: Pokrok, 1931, s. 177–183.
- ZABRANSKÝ, V. *O státních podporách pro rodiny mobilisovaných*. Praha: A. Svěcený, 1914.
- ŽIPEK, A., ed. *Domov za války: svědectví účastníků*. 1.–4.díl. Praha: Pokrok, 1929–1931.

Dobový tisk

Časopis učitelek: Orgán Zemské ústřední jednoty učitelek v Království českém, 25, 27, 29, 30 (1915–1916); 26 (1916–1917).

Česká hospodyně: illustrovaný časopis rodinný, 18 (1917).

Český svět, 11 (1914).

Humoristické listy, 59 (1916).

LAUDOVÁ-HOŘICOVÁ, M. Dojmy z vojenského lazaretu (1.–3. část). In: *Ženský svět: List paní a dívek českých*, 18(11–13), 1914, s. 239–241; 260–262; 277–280.

MOUDRÁ, P. Berta ze Suttnerů mrtva! In: *Ženský obzor*, 13(5), 1914, s. 158–159.

MOUDRÁ, P. Česká idea mírová. In: *Ženský svět*, 23(9–10), 1919, s. 146–147.

MOUDRÁ, P. Drobné zprávy. In: *Ženský svět*, 23(1–2), 1919, s. 21–22.

MOUDRÁ, P. Dvoženství. In: *Ženská revue*, 12(10), 1917, s. 229–231.

MOUDRÁ, P. Jezu Kriste, štědrý kněze...“ In: *Ženská revue*, 11(8), 1916, s. 172–173.

MOUDRÁ, P. K třetímu výročí smrti Berty Suttnerové. In: *Ženský svět*, 21(11–12), 1917, s. 179–180.

MOUDRÁ, P. Milhy. In: *Ženský svět*, 21(1), 1917, s. 10–11.

MOUDRÁ, P. Napoleon. In: *Ženský svět*, 20(17–18), 1916, s. 375–377.

MOUDRÁ, P. Několik slov úvodem. In: *Ženský svět*, 23(1–2), 1919, s. 20–21.

MOUDRÁ, P. O přátelství. In: *Ženský svět*, 21(4), 1917, s. 60–61.

MOUDRÁ, P. Oběti světové války. In: *Ženský svět*, 23(15–16), 1919, s. 248–249.

MOUDRÁ, P. Obnova. In: *Ženský obzor*, roč. 16(5–6), 1918, s. 129–131.

MOUDRÁ, P. Otázka stejné morálky. In: *Ženský svět*, 18(4), 1914, s. 97–99.

MOUDRÁ, P. Otázky. In: *Ženský svět*, 21(7–8), 1917, s. 125–126.

MOUDRÁ, P. Projev k washingtonské konferenci. In: *Ženský svět*, 26(3), 1922, s. 34–38.

MOUDRÁ, P. Slova matkám. In: *Ženský svět*, 22(4), 1918, s. 108–109.

MOUDRÁ, P. Slovo boží. In: *Ženský svět*, 20(19–20), 1916, s. 406–408.

- MOUDRÁ, P. Smutné výročí. In: *Ženský svět*, 21(15–16), 1917, s. 251–252.
- MOUDRÁ, P. Soumrak bohů. In: *Ženský svět*, 22(10), 1918, s. 305–307.
- MOUDRÁ, P. V čem je spása? In: *Ženský svět*, 20(1), 1916, s. 10–12.
- MOUDRÁ, P. Válka a hnutí mírové. In: *Ženský obzor*, 13(4), 1914, s. 97–100.
- MOUDRÁ, P. Válka a hnutí mírové. In: *Ženský obzor*, 16(10), 1918, s. 291–297.
- MOUDRÁ, P. Válka a nauka Buddhova. In: *Ženská revue*, 13(8), 1918, s. 174–175.
- MOUDRÁ, P. Valná schůze Chelčického mírové společnosti. In: *Ženský svět*, 23(5–6), 1919, s. 86–87.
- MOUDRÁ, P. Zvítězí? In: *Ženský obzor*, 16(1), 1918, s. 1–3.
- MOUDRÁ, P. Žena budoucna. In: *Ženský svět*, 19(3), 1915, s. 37–39.
- Národní politika*, 32 (1914); 33 (1915); 34 (1916); 35, 57 (1917).
- Nové mody*, 28 (1916); 30 (1918).
- Rodina: časopis pro zábavu a poučení*, 6 (1915–1916).
- Ženská revue*, 10 (1915); 11 (1916); 12 (1917); 13 (1918).
- Ženský obzor: Revue českých žen*, 15 (1917); 16 (1918).
- Ženský svět*, 18 (1918).

Vydaná korespondence

- HÁJKOVÁ, D., SOUKUP J., ed. *Milá mama/Dear Alice: korespondence Alice a Charlotty Masarykových 1915–1916*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2001.
- MASARYKOVÁ, Ch. G. *Listy matky*. Praha, 1933.

ODBORNÁ LITERATURA

Monografie

- ABRAMS, L. *Zrození moderní ženy: Evropa 1789–1918*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.
- BAHENSKÁ, M., MUSILOVÁ, D., HECZKOVÁ, L. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta, 2011.

- BECK, U. *Riziková společnost: na cestě k jiné moderně*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2011.
- BUREŠOVÁ, J. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2001.
- DIXON, J. *Divine feminine: theosophy and feminism in England*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2001.
- FILIP, V. *I. světová válka: 1914–1918*. Brno: Josef Filip, 2014.
- FOJTÍK, P., LINERT, S., PROŠEK, F. *Historie městské hromadné dopravy v Praze*. Praha: Dopravní podnik hl. m. Prahy, 2005.
- GOULD, S. J. *Pandin palec: malá tajemství evoluce*. Praha: Mladá fronta, 1988.
- HAMANN, B. *Bertha von Suttner: život pro mír*. Praha: One Woman Press, 2006.
- HECZKOVÁ, L. *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2009.
- JANÁČEK, F. a kol. *Největší zbrojovka monarchie: škodovka v dějinách, dějiny ve Škodovce 1859–1918*. Praha: Novinář, 1990.
- KLÍMA, K. a kol. *100 let ocelí POLDI*. Praha: Práce, 1989.
- KUBŮ, E., ŠOUŠA, J. T. G. *Masaryk a jeho c. k. protivníci*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015.
- KUČERA, R. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2013.
- KUKLA, K. L., PODANÁ, H., CHODILOVÁ, D., ed. *Pražské bahno*. Praha: Svoboda, 1992.
- LENDEROVÁ, M. *Chytila patrola, aneb, Prostituce za Rakouska i republiky*. Praha: Karolinum, 2002.
- LENDEROVÁ, M. *K hříchu i k modlitbě: žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta, 1999.
- LENDEROVÁ, M., ed. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

LENDEROVÁ, M., HALÍŘOVÁ, M., JIRÁNEK, T. *Vše pro dítě: válečné dětství 1914–1918*. Praha: Paseka, 2015.

LOVČÍ, R. *Alice Garrigue Masaryková: život ve stínu slavného otce*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta ve vydavatelství Togga, 2007.

MICHLOVÁ, M. *Byli jsme a budem aneb česká každodennost 1914–1918*. Řitka: Čas, 2013.

NEUDORFLOVÁ, M. *České ženy v 19. století: úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: JANUA, 1999.

RIEGER, J. *Město v pohybu: 110 let Plzeňských městských dopravních podniků*. Plzeň: Starý most, 2009.

SADÍLEK, Z. *Klíč, který odemyká zámek Chyše, se nazývá Karel Čapek*. Plasy: Městská knihovna, 2011.

SKILLING, H. G. *Matka a dcera: Charlotta a Alice Masarykovy*. Praha: Gender Studies, 2001.

SOBOTKA, R. *Charlotta Garrigue Masaryková: epizoda ze života Charlotty Garrigue Masarykové, manželky prvního prezidenta Československé republiky Tomáše Garrigue Masaryka*. Olomouc: Dobra & Fontána, 1999.

ŠEDIVÝ, I. *Češi, české země a Velká válka 1914–1918*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2001.

TAYLOR ALLEN, A. *Women in twentieth-century Europe*. Gordonsville: Palgrave Macmillan, 2007.

URBAN, O. *Česká společnost 1848–1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VÁLEK, V. *K specifčnosti memoárové literatury*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1984.

VANČURA, J. *Einsteinovo řešení světa bez válek*. Brno: Doplněk, 2001.

WINTER, J. M. *První světová válka*. Praha: Mladá fronta, 1995.

Sborníky a příspěvky ve sbornících

BUREŠOVÁ, J. Význam a postavení ženských spolků ve společnosti první Československé republiky. In: ČECHUROVÁ, J., ŠTAIF, J. *K novověkým sociálním dějinám českých zemí (6. díl)*. Praha: Karolinum, 2004, 163–178.

- DANIEL, U. Frauen. In: HIRSCHFELD, G., KRUMEICH, G., RENZ, I., ed. *Enzyklopädie Erster Weltkrieg*. Paderborn: Schöningh, 2008, s. 116–134.
- FIALOVÁ, L. První světová válka a obyvatelstvo českých zemí. In: *Historická sociologie: časopis pro historické sociální vědy*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2014, č. 2, s. 115–125.
- HÄMMERLE, Ch., ÜBEREGGER, O., BADER-ZAAR, B., ed. *Gender and the first World War*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2014.
- HECZKOVÁ, L. Zneužitá ženská síla: poznámky k textům Laury Marholmové a Ellen Keyové v časopise *Die Zeit* a některým souvislostem s českým prostředím. In: *Střed: časopis pro mezioborová studia střední Evropy 19. a 20. století*, 2(1), 2010, s. 74–85.
- HIGONNET, M., MICHEL, S., WEITZ, M., ed. *Behind the lines: gender and the two world wars*. New Haven London: Yale University Press, 1987.
- KOURA, P., ed. *První světová válka*. Praha: Xantypa, 2014.
- KUČERA, R. Muži ve válce, válka v mužích: maskulinity a světové války 20. století v současné kulturní historiografii. In: *Soudobé dějiny*. Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR, 18(4), Praha, 2011, s. 549–562.
- LENDEROVÁ, M., STRÁNÍKOVÁ, J., PTÁČKOVÁ, K., ed. *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2006.
- MALÍNSKÁ, J. Peripetie českého ženského hnutí 1860–1914. In: KUČERA, R., ed. *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2012, s. 159–191.
- MITÁČEK, J., ed. *Velká válka 1914–1918*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2014.
- MOMMSEN, H. a kol., ed. *První světová válka a vztahy mezi Čechy, Slováky a Němci*. Brno: Matice moravská, 2000.
- NEUDORFLOVÁ-LACHMANOVÁ, M., ed. *Charlotta G. Masaryková: sborník příspěvků z konference ke 150. výročí jejího narození*. Praha: Masarykův ústav Akademie věd ČR, 2001.

PÁNEK, J. Ohlas balkánských válek 1912–1913 na Benešovsku. In: *Středočeský sborník historický* 7, 1972, s. 20–34.

PÁNEK, J. Pavla Moudrá: poznámky k životu, působení a pozůstalosti české spisovatelky a bojovnice za mír. In: *Středočeský sborník historický* 9, 1974, s. 215–248.

POKORNÝ, J. *Odborářka. Příklad Karly Pfeiferové*. In: FASORA, L. a kol., ed. *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, s. 419–431.

PROCHÁZKOVÁ, E. Pavla Moudrá (1861–1940). In: *Křesťanská revue*, 77(6), 2010, s. 18–21.

ŠIMEK, E., ed. *Berta Suttnerová: Život pro mír*. Praha: Pedagogické muzeum J. A. Komenského, 2007.

ŠIMŮNKOVÁ, A. Statut, odpovědnost a láska: vztahy mezi mužem a ženou v české měšťanské společnosti v 19. století. In: *Český časopis historický*. Praha: Historický ústav AV ČR, 1997, roč. 95, č. 1, s. 55–109.

THÉBAUD, F. The Great War and the Triumph of Sexual Division. In: THÉBAUD, F. *A History of Women in the West, Volume V: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*. Cambridge and London: Belknap Press, 1994, s. 21–75.

WINGFIELD, N., BUCUR, M., ed. *Gender and war in twentieth-century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press, 2006.

Závěrečné práce

JELÍNKOVÁ, L. *Zapomenutá aktivistka Pavla Moudrá*. Pardubice, 2009. Diplomová práce. Univerzita Pardubice. Fakulta filozofická.

SŁOWIK, O. *Feministická a literární publicistika Pavly Moudré*. Praha, 2014. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze. Fakulta filozofická.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Demografický obraz zemí Koruny české za první světové války. Český statistický úřad, https://www.czso.cz/csu/czso/demograficky_obraz_zemi_koruny_ceske_za_prvni_svetove_valky_v_publicaci_csu [cit. 2021-03-19].

Heslo „Eugenika“ in: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Eugenika> [cit. 2021-03-19].

Heslo „Marie Laudová“ in: https://cs.wikipedia.org/wiki/Marie_Laudov%C3%A1 [cit. 2021-03-19].

Heslo „Unitářství“ in: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Unit%C3%A1%C5%99stv%C3%AD> [cit. 2021-03-19].

KUČERA, J. *První světová válka a 28. říjen 1918 v Hostivici*. In: <http://www.hostivickahistorie.cz/listy/44.htm> [cit. 2021-03-19].

ŠEDIVÝ, I. *První světová válka byla velkou genderovou revolucí*. Česká televize, <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/1024074-prvni-svetova-valka-byla-velkou-genderovou-revoluci> [cit. 2021-03-19].

TVRDÍKOVÁ, M. *Porodnost za první světové války v českých zemích: vliv změn v porodnosti mezi lety 1914–1920 na další populační vývoj v českých zemích*, Praha: Univerzita Karlova, <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/aktuality/cds/2011-konference/postery/poster-tvrdikova> [cit. 2021-03-19].

Seznam příloh

Seznam obrazových příloh

Obr. 1 – Oddělené fronty (zdroj: sbírka autorky).

Obr. 2 – Vzpomínám (zdroj: sbírka autorky).

Obr. 3 – Smutná láska (zdroj: sbírka autorky).

Obr. 4 – Vdova (zdroj: sbírka autorky).